

ઓપિનિયન

यो वै भूमा तत् सुखम्

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 18 • પ્રકરણ : 07 • સળંગ અંક : 211

26 ઓક્ટોબર 2012

ડિજિટલ અવતાર - એકત્રીસ

‘એ જ મારો ચકલાંનો માળો ચૂંથાણો’

• વિપુલ કલ્યાણી

યુનાઈટેડ કિંગડમના વડા પ્રધાન ડેવિડ કેમેરને, 12 સપ્ટેમ્બરે, આમસભામાં જણાવ્યું હતું કે 40 વર્ષ પહેલાં, યુગાન્ડાથી હજારો નિષ્કાશિત ભારતીયો અને અન્ય એશિયાઈઓ બ્રિટન આવ્યા હતા, તેમણે બ્રિટિશ જીવનરચનામાં ‘અસાધારણ યોગદાન’ આપ્યું છે. વાયવ્ય કેમ્બ્રિજશર મતવિસ્તારનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા, ભારતીય મૂળના કન્ઝર્વેટિવ સાંસદ, શૈલેષ વારાના એક પ્રશ્નના ઉત્તરમાં, બ્રિટિશ વડાપ્રધાન પ્રતિભાવ આપતા હતા. 1972 દરમિયાન, આ લોકોના અહીં દેશાન્તરગમનનો વિરોધ થયો હતો, તે સૌ કોઈ ‘સંપૂર્ણપણે ખોટા’ સાબિત થયા છે, તેમ વડાપ્રધાને ઉમેર્યું હતું.

ઈદી અમીનના યુગાન્ડામાંથી હડકાલપટ્ટી પામેલા લોકો વિલાયતમાં પહેરેલે કપડે આવ્યા હતા. કોઈ પણ પ્રકારે નાસીપાસ થયા વિના તે દરેકે તનતોડ મહેનત કરી છે અને મુલકના જનજીવનમાં એકરૂપ બનતા ગયા છે, તેવી રજૂઆત શૈલેષવાઈની હતી. સંસદમાં તથા દેશભરમાં, ચોમેરે ઊઠેલા વિરોધના વિવિધ સૂરો વચ્ચે ય, તત્કાલીન કન્ઝર્વેટિવ સરકારે, તે દિવસોમાં, નીડર પગલાં લીધાં હતાં, તેની પણ આ સાંસદ સરાહના કરતા હતા.

યુગાન્ડાના તત્કાલીન રાષ્ટ્રપ્રમુખ ઈદી અમીને 4 ઓગસ્ટ 1972ના રોજ મુલકમાં વસતી લઘુમતી હિન્દુસ્તાની -પાકિસ્તાની જમાતને 90 દિવસમાં મુલક છોડી જવાનો આદેશ આપેલો. અમીને જાહેર કહેવું કે તેમને સપનું આવેલું જેમાં ભગવાને આ હડકાલપટ્ટી હાથ ધરવાનો તેમને આદેશ આપ્યો હતો.

હિંદીઓ પ્રત્યેની ઘુણાના ચોમેર બંધાયેલા વાદળો હેઠળ દેશને હિંદીઓવિલોણો કરવાના બહાના સાડુ, યુગાન્ડાની સરકાર દાવો કરતી રહી કે મૂળ આફ્રિકીઓને નુકસાન પહોંચે તે રીતે હિન્દીઓ દોલત તેમ જ સાધનસામગ્રીઓ સંઘરી રહ્યા છે. પરિણામે દેશની આર્થિક ઉન્નતિનો વિધ્વંસ થવા બેઠો છે.

સહારા રણપ્રદેશવાળા આફ્રિકામાંના ભૂતપૂર્વ બ્રિટિશ સંસ્થાનોમાં, દક્ષિણ એશિયાઈ મૂળના ઘણાં નાગરિકો વસે છે. તેઓને ત્યાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય દ્વારા આણવામાં આવ્યા હતા. બ્રિટિશ તાબાના હિંદમાંથી કારકૂની કામ કરવા કે પછી અર્ધ કુશળ કારીગરો રૂપે અથવા બિન - કુશળ ખેતમજદૂરો તરીકે, 1890ના અરસામાં, આશરે 32,000 કામદારો કરારબદ્ધ મજૂરિયાઓ તરીકે, પૂર્વ આફ્રિકા પહોંચ્યા હતા. યુગાન્ડા રેલવેના બાંધકામના કમદાણમાં તેમાંના અનેક સામેલ હતા. કામ પત્યે, કેટલાક ઘરે પરત ફર્યા હતા, જ્યારે 6.724 જેટલાએ, આ કામ પૂર્ણ થયા બાદ, પૂર્વ આફ્રિકા જ રહેવાનો નિર્ણય કર્યો હતો, તેમ ઈતિહાસ સાહેદી પૂરે છે.

યુગાન્ડાસ્થિત વિદ્વાન લેખક વલી જમાલનું ‘Uganda Asians: Then and Now, Here and There, We Contributed, We Contribute’ નામક, ત્રણ ભાગમાં, દળદાર પુસ્તક

ટૂંકમાં પ્રગટ થવાનું છે. તે જણાવે છે તેમ, આ સઘળા મુલકોમાં બહુ ઓછા લોકોએ કમાણીને અંતે ઋણ અદા કરવાનું રાખ્યું હતું. આ વિચારધારાને જાણે કે ટેકો અપાતો હોય તેમ, બ્યારૂહાંગા જે. રુબિન નામના એક અભ્યાસી લખે છે કે આ હડકાલપટ્ટી થયેલા એશિયાઈઓ કને સ્થાનિક નાગરિકપદ હતું જ નહીં. તે સૌ બ્રિટિશ નાગરિકપદ ધરાવતા હતા. તેમના મત મુજબ, હડકાલપટ્ટી પામેલા લોકોમાં યુગાન્ડાના નાગરિક હતા જ નહીં ! ટૂંકમાં, એશિયાઈ જમાતની વફાદારી ત્રાજવે તોળાઈ છે.

અરુશા ઢંઢેરાને પગલે પગલે ટાનઝાનિયામાં, 1967 દરમિયાન રાષ્ટ્રવિકરણ કરવામાં આવ્યું. તેમાં મકાનોનો ય સમાવેશ હતો. કેન્યામાં પણ સ્વાભાવિક આ રાષ્ટ્રવાદનો જુવાળ ફેલાતો હતો.

પ્રજ સ ત્ત 1 ક ની ધોપણા બાદ, રાષ્ટ્રપતિ જેમો કે ન ય 1 ટ 1 એ આફ્રિકીકરણનો અમલ કરવાની ધોપણા કરી. 1965-67 વેળા

23,000 જેટલા એશિયાઈઓએ બ્રિટનનો 1968નો ધારો અમલી બને તે પહેલાં, નવાં ચરિયાણુ સાડુ આફ્રિકા માંહેનો આ મુલક છાંડેલો.

ખેર ! ... આ ચાળીસીની વરસી ઉજવાય તે બરાબર જ છે અને લેખાંજીમાં ય સૌ કોઈ કરે તે ય આવકાર્યું છે. ઈતિહાસની એરણુ આ સઘળી ઘટનાને નાણવાને સાડુ આ પટ નહીંવત્ તેમ જ નર્ચો ટૂંકો જ સાબિત થાય. તેને સાડુ હજુ લાંબો સમયપટ પસાર થવો જરૂરી છે.

જરાતરા ધીરા ખમીએ. ક્યારેક સ્વતંત્ર ઈતિહાસકારે, નર્ચો સંશોધનકામ તથા સજ્જડ અભ્યાસને આધારે આ બધું તપાસવું જરૂરી થઈ પડવાનું છે. છાપાળવી ઊતારાને આધારે ખૂબ લખાયું છે. તેથી હકીકત કળાતી નથી, તેમ જ નકરા અન્યાયના થર પણ ખડકાયા કરે છે.

પુશ ખબર

દરેક વાચક, ચાહક, લેખકને એક પુશ ખબર ... !

ફરી પાછી, એક વાર, “ઓપિનિયન”ની વેબપેજ - <http://opinionmagazine.co.uk/> - સજીવન થઈ છે. ‘મારે તો એક ડગલું બસ થાય’, સમજી, હળવે હળવે, તેના દરેક વિભાગ કામ કરતાં થયાં છે.

“ઓપિનિયન”ના ડિજિટલ અવતાર સ્વરૂપે આ સાથે, કુલે એકત્રીસ આવૃત્તિ બહાર પડી છે. માર્ચ 2013 સુધી આ સિલસિલો ચાલુ રહેવાનો છે. એટલે કે આ ઉપરાંત, બીજા પાંચ અંકો ડિજિટલ સ્વરૂપે બહાર પડશે; અને પછી, તે અલોપ થઈ જશે. તેને સ્થાને આ વેબમથકે “ઓપિનિયન” ખાબકશે અને ત્યાંથી પોતીકું ડિમિડિમ ગાજતું રાખશે.

આજ લગી તમે સૌએ “ઓપિનિયન”ને અમર્યાદ યાદા કર્યું છે. તમારા આ ભાતીગળ સનેહને કારણે, તમારી હૂંકાળી પોરસે, આ કેડી કંડારાઈ. તમારા ટેકેટકે પથ કપાતો ગયો, ને હવે ધોરીમાર્ગે વણઝારાની પોઠ હાંડતી થઈ છે. સદ્દય ઓશિગણ.

માળો ચૂંથાણો

• ઈન્દુલાલ ગાંધી

એ જ મારો ચકલાંનો માળો ચૂંથાણો, વડવાયું કોણે વીંખિયું હો જી?

એ જ મારો મીઠો મેરામાણ ઉલેચાણો, માછલિયું ક્યાં જઈ નાખિયું હો જી?

વા’લાના વાવાડ નહોતા

સાથીના સગડ નહોતા

પાને પાને દવ પથરાણો રે

વડવાયું કોણે વીંખિયું હો જી?

આંખ્યુંની ઝંધાણી નહોતી,

પ્રીત્યુંબે બંધાણી નહોતી

અંતરનો તૂટ્યો તાણોવાણો રે

વડવાયું કોણે વીંખિયું હો જી?

સોણાંચે સૂકાણાં મારાં,

ભાણાં ભરખાણાં મારાં

પાંખે પાંખે તીર પરોવાણાં રે

વડવાયું કોણે વીંખિયું હોજી?

(1947માં દેશના ભાગલા પડ્યા ત્યારે કરાંચી છોડી મોરબી પાછા આવતી વખતે લખાયેલું, તેમ કહેવાય છે.)

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું ઈન્ટરનેટી માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના વાંચક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે. રસ ધરાવનારાઓએ સત્વરે પોતાનો 'ઈ.મૈલ આઈ.ડી.' મોકલવો જરૂરી બને છે.
- "ઓપિનિયન"માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નનામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામાયિકની મારફતે જાહેર દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Holly Cottage',
13 Ferring Close,
HARROW, Middlesex HA2 0AR [U.K.]

e.mail :
vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે સંપર્કનું ઠેકાણું

Villa Bellevue, 30, Avantikabai Gokhale
Street, Opera House, MUMBAI - 400 004

e.mail : bharti_parekh@hotmail.com
સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

"ઓપિનિયન"નું આ ડિજિટલ અવતરણ
છે. અને ગમતાનો ગુલાલ કરવાની
દરેકને રજામજા જ હોય.

"ઓપિનિયન"/ Opinion

કહેવાય છે કે આ જમાત પહેરેલે કપડે વિલાયત આવેલી. યુગાન્ડાથી આવેલાં શરણાર્થીઓને તો શરણાર્થીઓની છાવણીઓમાં ય રહેવું પડ્યું હતું. ત્યાંથી બેઠા થઈ, આ જમાતે કલ્પી ન શકાય તેટલી વામ ભરી છે. આ વામિયા તારાઓએ તો વળી જે તે ક્ષેત્રે ગણનાપાત્ર નામ ઊભું કરી દેખાડ્યું છે. સમૂળી જમાત પહેરેલે જ કપડે આવેલી તેમ કહેવું જો કે જૂઠાણું સાબિત થશે. કેટલાકે આવતાં પહેલાં, એક અરસાથી, બેંકોમાં અને અન્યત્ર 'ચપટી મુઠ્ઠી' દોલત ય જાળવી હતી.

આફ્રિકી મુલકોમાં જે સાઘબી હતી તેવી સાઘબી પશ્ચિમના દેશોમાં ઘણા પામી શક્યાં નથી. ઘણા તેથીસ્તો તે ગઈ કાલના 'સોનેરી દિવસો'ને વાગોળતાં જોવા અનુભવીએ છીએ. કેટલાંકને તો તેમનો માગો ચૂંથાયો હોય તેવું આજ લગી લાગ્યા ક્યું છે, અને હજુ 'નોંસ્ટાવલજિયા'ને સહારે, દિવસો વ્યતિત કરતા ભાળીએ છીએ ! આવું આવું છતાં, ઘણાં લોકો નવાં વાતાવરણને અનુકૂળ બની, પોતાનો ચોકો મજબૂત કરતાં આવ્યાં છે.

ભારત, પાકિસ્તાન, બ્રિટન સહિતના વિવિધ યુરોપીય દેશોમાં, અમેરિકા ખંડ માંહેના દેશોમાં મૂળ સોતાં ઉખડી ગયેલી આ જમાતના અનેક નબીરાઓ બેઠા થઈ ઊગી નીકળ્યા છે. અને આ સમાજના કેટલાક લોકોએ પોતાનાં સ્મરણો અને સંભારણાંઓ અને જીવનકથા આપી છે. વળી કેટલાકે અભ્યાસુ કામ પણ આપ્યું છે. આ બધાંમાંથી પસાર થઈએ છીએ ત્યારે સમજાય છે કે આ સાહસિક લોકોએ પેટિયું રળવાના મુખ્ય આશય છતાં, જે તે મુલકને તરબતર કરતું યોગદાન આપ્યું છે.

બીજી તરફ, ડાના એપ્રિલ સીડનબર્ગે નોંધ્યું છે કે ઈન્ટરસિધ ગિલને જે અનુભવવું પડ્યું હતું તે નજરઅંદાજ કરવા સમ નથી. તે તો યુગાન્ડાના નાગરિક હતા. 1973ના અરસામાં તેમને અનુભવ થયો : તેમની જિજ્ઞાની કચેરી પર 50 જેટલા શસ્ત્રધારી

સૈનિકો ધસી આવેલા અને ગિલને દેશ છોડી દેવા આદેશ આપવામાં આવેલો ! વળી, તેમની સમૂળી જમીન, સંપત્તિનું રાષ્ટ્રીયકરણ પણ કરી નાખવામાં આવેલું !

વારુ, આ ઈતિહાસકાર ડાના એપ્રિલ સીડનબર્ગે, 'મર્કનટાઈલ એડવેન્ચરસ'માં, નોંધ્યું છે તેમ, યુગાન્ડાના જાણીતા ઈતિહાસકાર વડાડા નાબુડેરેએ ક્યાંક લખ્યું છે :

'The exodus forced out all the management manpower in industry and commerce as well as the professions, a move that was bound to have repercussions on the economy as a whole For the workers and peasants, who had been fed on the myth that 'Asian control of the economy' did not allow Africa to advance to 'economic independence', the illusion was soon dispelled, when they found out by concrete experience that exploitation knows no colour, race, sex, creed, or tribe.'

આ પ્રકારની લઘુમતી કોમને કોઈક કોઈક મુલકમાંથી હકાલપટ્ટીનો અનુભવ સહેવો પડ્યો હોય તેવા દાખલા ઈતિહાસને પાને જોવા મળે છે. 1492મા સ્પેઈનમાંથી યહૂદીઓ તેમ જ ઉત્તર આફ્રિકી સંસ્થાનવાદીઓને તગેડી મુકાયા હતા. તેને કારણે સ્પેઈનના અર્થતંત્રને તેમ જ તેના સાંસ્કૃતિક જીવનને ભારે વરવી અસર પહોંચી હતી. આવું આવું યુગાન્ડાનું ય ગણવું.

યોવેરી મુસેવેની યુગાન્ડાના પ્રમાખપટે નિયુક્ત થતાં દેશની નીતિરીતિમાં ય બદલાવ આવવા લાગ્યો. આજે યુગાન્ડામાં કેટલીક પેઢીઓ અને વ્યક્તિઓ પાછી ફરી છે અને ધંધાધાપામાં જોતરાઈ ગઈ છે. વિશ્વ બેન્કની સહાય પ્રાપ્ત થવા લાગી છે અને માધવાણી અને મહેતા જેવી પેઢીઓ ફરી પાછી ધમધમવા લાગી છે. કમ્પાલા, જિજ્ઞા જેવા નગરોમાં, ફરી પાછા, એશિયાઈ ચહેરાઓ દેખાવા લાગ્યા છે. •

એશિયનોની હકાલપટ્ટી પછી, સન 1972ના અરસામાં લેવાયેલી આ ઐતિહાસિક છબિમાં, યુગાન્ડામાં વસવાટ કરતા એશિયાઈઓના એક જૂથ સંગાથે યુગાન્ડાના તત્કાલીન રાષ્ટ્રપ્રમુખ ઈદી અમીન જોવા મળે છે

ભોમકાનાં ભમનાર પ્રવાસી

ગુજરાતીઓના સ્થળાન્તરોનો સમય અને સંજોગ

• વિપુલ કલ્યાણી

આપણે તે દેશ કેવા ?

આપણે વિદેશ કેવા ?

આપણે પ્રવાસી પારાવારના હે ...છ.

(પારાવારના પ્રવાસી)

- બાલમુકુન્દ દવે

માઈગ્રેશન માટે નરહરિ કે. ભટ્ટકૃત 'વિનયન શબ્દકોશ', 'સ્થળાંતર, દેશાંતર, પ્રવાસ, પ્રવ્રજન, દેશાંતરગમન' જેવા જેવા અર્થ આપે છે. પરંતુ 'સ્થળાંતર' અને 'દેશાંતરગમન' સિવાયના શબ્દો, કદાચ, નબળા છે અને સ્વાભાવિકપણે 'માઈગ્રેશન'ને જરૂરી સ્કૂટ કરી શકતા નથી.

લાંબા અંતર સુધી, અને કેટલીક વખત, ટોળાઓમાં વિચરતો સમૂહ એક જગ્યાએથી બીજા પ્રદેશ કે દેશ ભાણી સ્થળાંતર કરતો આવ્યો છે. આવો ભ્રમણશીલ પ્રજાસમૂહ આપણી વિરાસતને ય મળ્યો છે. 'ઈન્ટરનેશનલ ઓર્ગનાઈઝેશન ફોર માઈગ્રેશન્સ'ના 2010માં બહાર પડેલા 'વિશ્વ સ્થળાન્તર અહેવાલ' અનુસાર, આશરે 214 મિલિયન (બે કરોડ ચૌદ લાખ) લોકો આ ભ્રમણશીલ પ્રજાસમૂહમાં હતા. અને જે આવું ને આવું રહેવા પામે, તો ઈ.સ. 2050 સુધીમાં, આ આંક 405 મિલિયન (ચાર કરોડ પાંચ લાખ) થઈ શકે, તેવું ય આ હેવાલના તારણમાં કહેવાયું છે.

ભારતમાંથી સૌથી મહત્વપૂર્ણ એનિહાસિક દેશાંતર રોમાની લોકોનું હતું. પારંપરિક રીતે તેઓ 'જિપ્સીઓ' શબ્દ દ્વારા ઓળખાય છે. વિકિપીડિયા અનુસાર, ભાષાક્રીય અને આનુવંશિક પુરાવાઓ દર્શાવે છે કે રોમાનીઓ ભારતીય ઉપખંડમાં

જન્મ્યા હતા, અને ભારતથી ઉત્તર-પશ્ચિમ દિશા તરફ તેમણે 11મી સદી કરતાં પહેલાં દેશાન્તર નહોતું કર્યું. સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે રોમાની મધ્ય ભારતમાં જન્મ્યા હતા, શક્યપણે અર્વાચીન ભારતીય રાજ્ય રાજસ્થાનમાં, ઈસુના જન્મના 250 વર્ષ પહેલાંની આસપાસના સમયમાં, તેમણે ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારત (પંજાબ પ્રાંત) તરફ સ્થળાંતર કર્યું હતું. અહીં પસાર કરેલી સદીઓમાં, રાજપૂતો અને જાટો જેવા સ્થાપિત સમૂહો સાથે તેમનો નજીકનો અરસપરસનો વ્યવહાર રહ્યો હોઈ શકે છે. પાછળથી પશ્ચિમ તરફ તેમનું સ્થળાંતર, શક્યપણે મોટી સંખ્યામાં, ઈસુના મૃત્યુના 500 અને 1000 વર્ષ બાદના સમય દરમિયાન, થયું હોવાનું મનાય છે. ક્યારેક રોમાની સાથે નજીકના સંબંધમાં ભાગીદાર તરીકે સુવવાયેલી સમકાલીન વસ્તીઓ મધ્ય એશિયાના ડોમ લોકો અને ભારતના બંજરા છે.

ઉપખંડમાંથી અન્ય એક મુખ્ય દેશાંતર દક્ષિણ પૂર્વ એશિયા તરફનું હતું, તેમ વિદ્વાનો જણાવે છે. તે હિન્દુ અને દક્ષિણના બૌદ્ધ રાજાઓના સૈન્ય અભિયાનના કારણે હિન્દુઓ દ્વારા શરૂ થયું હતું, અને બાદમાં સ્થાનિક સમાજ દેશાન્તર વસાહતીમાં પરિણમ્યો. ચોલા, કે જેઓ તેમની નૌસૈનિક શક્તિઓ માટે જાણીતા હતા, તેમણે સુમાત્રા અને મલય દ્વીપકલ્પ પર જીત મેળવી. ભારતીય સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ હજુ દક્ષિણ પૂર્વ એશિયામાં, ખાસ કરીને બાલી જેવા સ્થળોમાં (ઈન્ડોનેશિયામાં) દૃઢપણે અનુભવી શકાય છે. 16મી સદીના મધ્યમાં, મધ્ય એશિયા અને પર્સિયામાં ભારતીય વેપારીઓ ફેલાઈ ગયા અને ચાર સદીઓ સુધી સક્રીય રહ્યા. ત્સારદોમ ઓફ રશિયામાં વોલ્ગા(એક નદીનું નામ છે)ના મુખ પર આવેલું અસ્ત્રખાન પ્રથમ સ્થળ હતું, જ્યાં 1610 જેટલી વહેલી ભારતીય વેપારી વસ્તી સ્થપાઈ હતી. રશિયન ઈનિહાસકારોએ હિંદુ વેપારીઓની હાજરી મોસ્કો અને સેન્ટ પીટર્સબર્ગમાં 18મી સદીમાં નોંધી હતી.

19મી સદી દરમિયાન, અને ભારત પર બ્રિટિશ રાજના અંત સુધીમાં, મોટા ભાગની હિજરત કરારબદ્ધ પદ્ધતિ અંતર્ગત, (ગિરમીટિયા કરારપત્ર)

ગરીબ શ્રમિકોની, અન્ય બ્રિટિશ વસાહતોમાં હતી. ક્રમાનુસાર, મુખ્ય સ્થળો, મોરેશિયસ, ગાયના, કેરેબિયન, ફિજી અને પૂર્વ આફ્રિકા હતા. આમાંના કેટલાક દેશોમાં ઓછી સંખ્યામાં પણ કુશળ મજૂરો અને વ્યવસાયીઓ, 20મી સદીમાં, પોતે ખૂદ હિજરત કરી ગયા હતા. આ ફેલાવાના મૂળમાં સન 1834નો બ્રિટિશ કાયદો હોય તેમ લેખાય છે. બ્રિટિશ સંસદ દ્વારા 1 ઓગસ્ટ, 1834ના રોજ મંજૂર કરાયેલા ગુલામી નાબૂદી કાયદા લીધે તમામ બ્રિટિશ વસાહતોમાંથી ગુલામ મજૂરોને ય આઝાદી મળી. પરિણામે ઘણી ખેતીવાડી વસાહતોમાં કામ કરનારા લોકોની અછત સર્જાઈ, કેમ કે પહેલાના મજૂરો હવે આઝાદી અનુભવતા હતા. જેથી ઘણી બ્રિટિશ વસાહતો મજૂરોની આર્થિક અછતમાં પરિણમી. શ્રીલંકા અને બર્માની પાડોશી બ્રિટિશ વસાહતોમાં, યાના બગીચાઓ અને બ્રિટિશ મલય(હવે મલેશિયા અને સિંગાપુર)ના રબરના બગીચાઓ માટે, કામદારોની ભરતીમાં એક અસંબંધિત પદ્ધતિ સામેલ હતી. મધ્ય પૂર્વમાં 1970ની તેલની તેજ બાદ, સંખ્યાબંધ ભારતીયો ખાડી દેશોમાં કામ કરવા માટે સ્થળાંતરિત થયા. આધુનિક પરિવહન અને અપેક્ષાઓ સાથે, 19મી સદીના ફિરસાઓની જેમ આ કાયમી હોવાને બદલે કરાર આધારિત હતું. તેઓ જે ત્યાં

જન્મ્યા હોય તો પણ, આ ખાડી દેશોની બિન-આરબોને નાગરિક હકો ન આપવાની એક સમાન નીતિ છે. યુએસએ(USA)ની 1990ની સોફ્ટવેર તેજ અને ચઢતી અર્થવ્યસ્થાએ સંખ્યાબંધ ભારતીયોને આકર્ષ્યા, જેઓ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકામાં સ્થળાંતરિત થયા. આજે, યુએસએ (USA)માં ભારતીયોની ત્રીજી સૌથી

મોટી સંખ્યા લેખવામાં આવે છે.

શિરીન અને મકરન્દ મહેતા દંપતી નોંધે છે મુજબ, 'ગુજરાતીઓએ હજારો વર્ષોથી શાંતિ, સહકાર અને અહિંસાનાં મૂલ્યો પર આધારિત વ્યાપારી સંસ્કૃતિ ખીલવી છે. ગુજરાતીઓ સેંકડો વર્ષોથી વિદેશોમાં વસાહતો સ્થાપતા આવ્યા છે. વ્યવહારકુશળ પ્રજાને શોભે તેવી મીઠાશભરી ગુજરાતી ભાષાનું પણ ઘડતર થયું છે. આજે ગુજરાતીઓ બ્રિટન, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા, ટાનઝાનિયા, કેનિયા, યુગાન્ડા, દક્ષિણ આફ્રિકા, ઓમાન, ગવ્હૂ દેશો અને ફિજી જેવા વિશ્વના 125 દેશોમાં વસવાટ કરે છે. તેની પાછળ વેપાર અને વહાણવટાની ગુજરાતની પરંપરા છે.'

'છપનિયો' નામે દુકાળ કેટલાને સાંભરે ? વિક્રમ સંવંત 1956 યાને કે ઈ.સ. 1900ના અરસાની આ વાત છે. જાણીતા લોકસાહિત્યકાર, લેખક અને કટારચી દોલતભાઈ ભટ્ટ લખે છે તેમ, છપનિયો દુકાળ ખાબક્યો. પરલિતકારીઓએ અત્રના દેગડા ચડાવ્યા. ... 'દેશમાં દુકાળનાં ડાકલાં વાગ્યાં. કડૂહલો બોલાવતો છપ્પનિયો ખાબક્યો. ચારેય સીમાડા સળગાવતો માણસ અને પશુનો સોથ વાળતો છપ્પનિયો ... પૂગ્યો. ધરતી તરડાઈ ગઈ, ઊભાં ઝાડવાં સુકાણાં, પંખીઓના માળા પીંખાણા, ઢોરનાં મડદાં ચૂંથાણાં, દૂબળા-દૂબળા માણસો દુકાળના ડાચામાં ઓરાણાં. ... માણસ માતર મૂંઝાણાં. રૈયતને ઉગારવા રાજરજવાડાઓએ દાખડો કર્યો. પણ છપ્પનના સપાટા ખમ્યા ખમાતા નથી. આવા વહમા વખતમાં... ' દલિત સમેતની ગુજરાતની ઠીકઠીક પ્રજાએ દેશાવરનો માર્ગ લીધો. એમાંના ઘણાંએ આફ્રિકા તેમ જ ફિજી તરફ પેટિયું રળવાની ખેપ આદરી. પરિણામે ગુજરાતમાં શહેરીકરણને સાદ મળ્યો. અને સાથોસાથ ગુજરાતી ડાયસ્પોરા સમાજની આર્થિક વગ વધવા લાગી.

અમદાવાદ ખ્યાત 'સેન્ટર ફોર સોશિયલ નોલેજ એન્ડ એક્શન'ના સ્થાપક મંત્રી અને જાણીતા સમાજશાસ્ત્રી અચ્યુત યાજ્ઞિકના કહેવા મુજબ, મધ્ય વીસમી સદીમાં, ભૂમિસુધારના પગલાં સરકારે હાથ લીધા. તેને કારણે

Photo: Marcel van Paridon, Guinness Book World record attempt of Gandhi look alike

ગામડાંઓની વસ્તી ઘટવી શરૂ થયેલી અને ગુજરાતમાં શહેરો તગડા થવા લાગેલાં. સદીઓથી ચોમેર પ્રભાવક બની રહેલી, એક તરફ કાકિયાવાડી સામંતશાહી સમાજવાળી વિરાસત, અને બીજી પા, મહાજન પરંપરાને હળવે હળવે અસર પહોંચી. તેમના સાંચા ઢીલા પડવા લાગ્યા. ભારતના અન્ય પ્રદેશો તરફનું વહન જેમ જેમ ઓસરવા લાગ્યું, તેમ તેમ પરદેશ ભણીનું દેશાન્તરગમન વિસ્તરવા લાગ્યું.

અને તે પછી, 2001નો ધરતીકંપ અને 2002ના કોમી તોફાનો જબ્બર કારણભૂત બની રહ્યા છે. આ બંનેને પ્રતાપે, અનેક વિસ્થાપિતોએ પરદેશની વાટ લીધી. આફ્રિકાના અનેક મુલકો ઉપરાંત, ઓસ્ટ્રેલિયા, અમેરિકા ઉપરાંત યૂરપના વિવિધ દેશોમાં ય આ વસાહતી પ્રસરી જવા પામી છે.

‘લોકો એક જ જગ્યાએ પડ્યા પાથર્યા રહે તો તેથી વિકાસ સંભવી શકતો નથી.’ – આવું એમ્મા ક્યૂ અને ઉમા કોઠારી સરીખાં તજજ્ઞોએ લખ્યું છે. દેશાન્તર માટેનાં કારણો ઘણી બધી રીતે જટિલ છે. અને દરેક વેળા તેને સારુ આર્થિક કારણો કેન્દ્રમાં રહ્યાં હોય તેમ બનતું નથી. બ્રિટનમાં અને અંગ્રેજ સંસ્થાનોમાં, ગુજરાતીઓની જમાત વસ્તી ગઈ, તેમાં તો મજૂર બજારની દોણગી મુખ્ય હતી. પરંતુ સંસ્થાનોમાંથી બ્રિટન આવેલી વસાહતના પાયામાં રાજકારણ, હકાલપટ્ટી તેમ જ આંતરરાષ્ટ્રીય ગતિવિધિ શાં કારણો જોવાં મળે છે. વળી, ઈ.સ. 1980ના અરસાથી, વિશ્વ સ્તરે અમેરિકા તથા યૂરપની વર્ચસવાળી આર્થિક નીતિ અપનાવાતી ગઈ, તેમ જ ઈન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજીએ જે રીતે અત્રતત્રસર્વત્ર પાથરણ કર્યું છે, તેને કારણે પણ વિકસિત દેશો ભણીનું દેશાન્તરગમન થતું આવ્યું છે. પરિણામે, ગુજરાતીઓનું યુવાધન, આ મુલકોમાં, અગ્રગામી ક્ષણો આપતું આવ્યું હોવાનું નોંધાયું છે.

મજૂર, ગિરમીટિયા કામદારો, વેપારવણજ, ઉદ્યોગધંધાથી માંડીને, દાક્તરી તથા ઈજનેરી ક્ષેત્રો તેમ જ હવે ‘આઈ.ટી.’ ક્ષેત્રે ય ગુજરાતીઓ ડંકો મારતા થઈ ગયા છે. ડાયસ્પોરા જગતમાં, તેના વિકાસમાં, તેમ જ જે તે મુલકના અર્થતંત્રમાં, ગુજરાતીઓની દોણગી મજબૂતપણે જામી છે, વિસ્તરી છે અને કાયમી બનવાને આરે આવી ખડી છે.

પાનબીડું :

આવી ચડ્યાં અમે દૂરનાં વાસી,
પ્રથમીની અમે પ્રીતનાં પ્યાસી;
મનપે મનપે ધામ ધણીનું -
એ જ મથુરાં ને એ જ રે કાશી :
ભોમકાનાં ભમનાર પ્રવાસી.

(પરકમ્માવાસી)

- બાલમુકુન્દ દવે

e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

“ઓપિનિયન”/Opinion

4

આજે આશ્રમને રસ્તે
ગાંધીનગરથી અલગ દિશામાં
હજારો ગાંધીઓને વિચરતા જોયા.

ના, એ ભૂલા નહોતા પડ્યા,
કદાચ ઊંઘમાં નહોતા ચાલતા,
કોઈક તેમને હારબંધ ચાલવાનું કહેલું અને
કોઈક લાઉડસ્પીકર તેમને દિશા બતાવતું હતું.

એક-બે નહિ પણ ગાંધીઓનું ટોળું હતું.
હાથમાં લાકડી, નીચે પોતડી
માથે ટાલ, આંખે ચશ્માં,
છતાંય એ ટોળું હતું.

અને
ટોળામાં હોવું જોઈએ તે બધું ય હતું.
હાથમાં લાકડી, નજર સાંકડી,
માથે બધું સફાચટ, આંખે ડાબલા.
એ ટોળું હતું.

એટલા બધા ગાંધી, એટલા બધા ગાંધી કે
ઈન્કમટેક્સ ઓફિસ પહોંચતા
ટેક્સ ભરવા ગાંધીઓએ લાઈન લગાડી
એવી બાતમી વહેતી થઈ.

ગાંધી ચિંધ્યા માર્ગ એટલે કે
એમ. જી. રોડ પહોંચતા તો
ગાંધીઓએ જીદ પકડી કે
હવે તે જૂના શેરબજારનું ચવાણું ખાશે.

‘ગાંધીનો વેશ’ એવો જબ્બર કાઢેલો કે
યુવાનોને પ્રેરણા, ટીવીમાં બાઈટ્સ,
ગાંધીની પ્રસ્તુતતા, રસ્તે ટ્રાફિક જામ,
મહાત્માનો સંદેશ, છાપામાં ફોટા,
કેટકેટલું થયું અને રંગેચંગે ગાંધી હજાર ઘોડે ચઢ્યો.

પણ કોઈક કહી ગયું છે કે
આટલું ટોળું ભિંગું કરીને અને આટલો લાંબો સમય
ગાંધી ક્યારે ય કશું તોડતો નથી, ભાંગતો નથી.
એ કાયદા તોડતો રેકોર્ડ નહિ.

બુધવાર, ઓક્ટોબર 03, 2012

<http://charkho.blogspot.co.uk/>

ઓક્ટોબર 2012

'ગાર્ડી રીસર્ચ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ફોર ડાયસ્પોરા સ્ટડીઝ' - ગ્રીડસ - તરફથી ૨૦૧૧ માટે મધુ રાયને અપાયેલા 'ડાયસ્પોરા રાઈટીંગ અવોર્ડ' પ્રસંગે 'ફ્રેન્ડ્સ ઓફ ફિલાડેલ્ફીઆ'એ, મે ૨૭, ૨૦૧૨ને દિને યોજેલા કાર્યક્રમમાં બોલાયેલું પ્રવચન

હું બહુ સમજી અને જવાબદાર વ્યક્તિ છું, એટલે મને પ્રશ્ન થાય છે કે કઈ નબળી ક્ષણોમાં મેં મધુ રાય વિશે લખવાની હા પાડી હશે? ચાલો, હવે હા પાડી જ છે તો કંઈક લખું. મારા દેખાડવાના અને ચાવવાના દાંત જુદા નથી. મધુ રાયે મારા ચોકદાની વાત ભરબજરે કરી જ છે, એટલે કોર્ટમાં શપથવિધિ લેતી વખતે હાથ ઊંચો કરીને કહેતાં હોઈએ છીએ કે હું જે કહીશ તે સાચું જ કહીશ અને સાચા સિવાય બીજું કશું જ નહીં કહું, એમ આ લખતાં પહેલાં હું એમ કહીશ કે મધુ રાય વિશે પણ કશું ય ગુપ્ત રાખ્યા વિના અર્થાત્ ઇડેયોક જે કહેવાનું તે કહીશ જ.

પરથમ પહેલાં કહેવાનું કે આ માણસ મને ગમતો જ નથી. હા, હું વિચારપૂર્વક, પૂરી સ્વસ્થતાથી, કોઈ પણ આવેશ વિના જાહેરમાં કહું છું કે આ મધુ રાય નામનો માણસ મને સહેજે ગમતો નથી. હું એનાં કારણો આપું.

એ ઘણાં વરસો પહેલાં અમારાં મિત્રો નવીનભાઈ અને સરલાબહેન શાહને ત્યાં થોડો વખત રહેલા. નવીનભાઈ અને સરલાબહેનની દીકરી કૃતિ એમને મધુઅંકલ અને મને પત્રાઆંટી કહેતી, એટલે આ મધુરાયભાઈ (આની પાછળ પણ એક ઈતિહાસ છે. સિનસિનેટીમાં એક બહેન હતાં એ એમ સમજેલાં કે મધુરાય એમનું નામ છે એટલે એને માનાર્થે ભાઈ લગાડી મધુરાયભાઈ કહેતાં) ત્યારથી કૃતિની જેમ એ પણ મને પત્રાઆંટી કહે છે, જે તમે સૌએ સાંભળ્યું જ છે. મને ખાતરી છે કે પત્રાઆંટી કહેવા પાછળ આશય માન આપવાનો નથી, પણ નિર્દોષતાના અંચળા નીચે વડાલા થવાનો ને વળગવાનો છે.

(એમનો બાંશી નામની એક છોકરી વાર્તાસંગ્રહ પ્રગટ થયો એમાં ગુલાબદાસ બ્રોકરની પ્રસ્તાવના છે. મને આ સંગ્રહની જાણ થઈ અને ખાસ તો ગુલાબદાસભાઈએ લખેલું કે આ સાચા કલાકારને આપણે દૈન્યપૂર્વક આવકારીએ, ત્યારે મને મધુ રાય વિશે ખૂબ કુતૂહલ થયેલું. પણ એ ફિલાડેલ્ફીઆની મારી વેન પેટ લાઈબ્રેરી પર સાક્ષાત્ મળશે એવી તો કલ્પના જ નહોતી કરી. કોને ખબર કેટલા દાયકા વીતી ગયા એ ઘટનાને.)

ફિલાડેલ્ફીઆનાં એ વરસો દરમિયાન મધુરાયભાઈ સમય પસાર કરવા મારી લાઈબ્રેરી પર આવતા. એમની સૂક્ષ્મ નજરમાંથી કંઈ બહાર જાય નહીં, એની જાણ મને પછીથી થયેલી. ઠંડીમાં મેં પહેરેલાં પગનાં અંગૂઠાવાળાં મોજાં અને હાથમાં ઉલાળેલી ચાંદીની ધૂધરીવાળી કીચેઈન માટે એમણે ટકોર કરેલી. અરે ભાઈ, મેં ક્યારે ય ટકોર કરી'તી કે તમે લંડનમાં એકનું એક જેકેટ, અને તે પણ ચોળાયેલું, ત્રણ દિવસ લાગલાગટ પહેરેલું? પાછું એટલું ઓછું હોય એમ એમણે એનો જાહેરમાં એકરાર કરવો.

આ લંડનની વાત નીકળી એટલે યાદ આવ્યું કે વિપુલભાઈ કલ્યાણીએ ચંદ્રકાન્ત બક્ષી, મધુ રાય અને મને લંડન બોલાવેલાં. અમારા વ્યાખ્યાન પછી અમે હોલમાં બેઠાં હતાં ત્યાં એક ભાઈએ આવીને મધુ રાયને પૂછ્યું : 'તમે મિસ્ટર પત્રા નાયક છો?' એમાં જાણે મારો વાંક હોય એમ એમણે પુરશી પછાડેલી. બીજા એક જાણીતાં લેખિકા પુરશી પર બેસવાં ગયાં, ત્યારે મધુ રાયે એમની પુરશી ખેંચી લીધેલી, અને પેલાં લેખિકા પડી ગયેલાં, ત્યારે આ મધુ રાય નામનો માણસ બેશરમની જેમ હસવા લાગેલો. આમાં સ્ત્રી-સન્માનની વાત તો બાજુ પર રહી, પણ એમની વર્તણૂક મારા નારીવાદી સ્વભાવને રુચી નહોતી.

પાછા લાઈબ્રેરી પરના સમય પર આવીએ. હું મારી 'ફ્રેન્ડ્સ' ઉપમા બનાવીને લાવી હતી અને અમે લંચ અવરમાં સાથે ખાવાનાં હતાં. મારા લંચ અવર સુધી એમણે સમય પસાર કરવાનો હતો. મેં એમને મારો તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલો કાવ્યસંગ્રહ અરસપરસ વાંચવા આપ્યો. એમણે વાંચ્યો અને તરત 'પત્રા કી તમન્ના હે' જેવા બેહુદા શીર્ષક નીચે અવલોકન કર્યું. મેં નારીની સંવેદનાને

વાચા આપી હતી ત્યાં એમને દેખાયું કે હું પુરુષનો વાંક કાઢું છું અને મારાં કાવ્યોને એમણે જૂડી નાંખ્યાં. મારા બધા જ વાચકોને ખબર છે કે હું પ્રકૃતિની ચાહક છું. મારાં કાવ્યોમાં ફૂલ, ઘાસ, પતંગિયાં, આકાશ, વરસાદ, અને સ્નોનાં વર્ણન ઠેરઠેર આવે છે. જ્યાં જ્યાં સ્નો શબ્દ હતો ત્યાં ત્યાં આ માણસે 'સ્તનો' શબ્દ વાંચેલો અને હજી પણ પોતાની આ હુશિયારીની વાત કરતાં થાકતો નથી.

મધુ રાય દર બુધવારે "દિવ્ય ભાસ્કર"માં કળશ પૂર્તિમાં 'નીલે ગગન કે તલે' નામે કોલમ લખે છે એની સૌને ખબર છે. ગયે વરસે એક કોલમ મારા પર લખેલી. હા, એ વાંચીને હું રાજી તો થયેલી જ પણ એમાં એક હકીકતદોષ હતો. પણ એ વાત અત્યારે જવા દઈએ પણ એમાં એમણે મને 'સ્વાર્થી', 'મતલબી' વગેરે ગાળો પણ આપી'તી. અને આ શબ્દો ઉપરાંત 'પાખંડી' જેવો શબ્દ પણ એમણે મારે માટે વાપર્યો હતો. આ બધું હું જ નભાવી લઉં. ફિલાડેલ્ફીઆથી જો રાઈડ આપી હોય, ત્યારે હું શોકર હોઉં એમ આખિ રસ્તે એ ઘસઘસાટ ધોરે અને જાગતા હોય ત્યારે વાત કરવાનું કહીએ તો કહે કે મૂગો મૂગો રસ્તાની લાઈટ ગાણું છું. પણ તમે જ કહો જે બાઈ 'મતલબી' હોય એ રાઈડ આપે ખરી?

વારે તહેવારે કહ્યા કરે કે જમવા બોલાવો. બોલાવીએ ને રસોઈ તૈયાર કરી હોય, ત્યારે ફસકી જાય. પછી કહે કે ટિકિન લઈ જઈશ. હું રાહ જોયા જ કરું અને ઘેર પહોંચીને ફોન કરે કે અસાઈનમેન્ટ હતી એટલે આવી ન શકાયું. તો ય હું ભોળી તે કોઈ વાંક ન કાઢું પણ જવાબ આવે : 'you liar you vachanbhangī you lalchu you luchchi you ek numberni swarathi.'

મને સૌથી ખરાબ અને અપમાનજનક અનુભવ થયો જ્યારે મેં વાર્તા લખવાનું શરૂ કર્યું. મિત્રભાવે વાંચવાનું કહ્યું તો કહે : 'પ્લીઝ ત્રાસ ન કરો. વિશેષણોનો ખડકલો ન કરો. ચવાઈ ગયેલા પ્લોટ ન વાપરો. ભાંગ પીને લખો. કેયા અને નિધિની વાર્તા તો નહીં જ. આ વાર્તામાં કશું બનતું નથી. You are all dressed up and no where to go.' (મેં કહેલું કે મને તરતાં નથી આવડતું પણ કેમ તરવું એની ખબર છે એમ વાર્તાના કસબની ખબર છે પણ વાર્તામાં કેમ લવાય એ નથી જાણતી.) પણ વાર્તામાં કશું બને એમાં મદદની અપેક્ષા રાખી તો ખોટું શું? અરે, કોઈ નવોદિતને પ્રોત્સાહન આપવાને બદલે છંછેડાવાનું? એટલે જ કહું છું આ માણસ મને સહેજે ગમતો નથી.

આ માણસ મૂડી પણ છે. એક વાર ફિલાડેલ્ફીઆના એમના અપાર્ટમેન્ટમાં મેં અને અમારી દોસ્ત સુઝને રસોઈ બનાવી. એમને ટેબલ પર જમવા બોલાવ્યા. થાળી પીરસી. જમ્યા. પણ આખી સાંજ એકે હરફ ઉચ્ચાર્યા વિના. (આમ તો મધુ રાય તમતમતી રસોઈના માણસ છે. એ જે રીતે ખીચડી અને મૂળાનું કચુંબર બનાવે (વાર્તા જેવો જ કસબ જોઈ લો!) તે દેખાવે અને સ્વાદમાં લાજવાબ. ભાપાને લાડ લડાવતા હોય એટલા જ લાડ રસોઈને કરે). એમણે એક જ કામ કર્યું. સતત બારીમાંથી બહાર જોવાનું. ભલે એ બોલ્યા નહીં પણ મને એ સાંજે નીચેનો ફકરો મળી ગયો :

'શહેરની વચ્ચોવચના સ્કાયસ્ક્રેપરને અગિયારમે માળે એનો અપાર્ટમેન્ટ છે. લિવિંગરૂમ, બેડરૂમ, રસોડું બધું એક જ રૂમમાં. અપાર્ટમેન્ટની મોટી બારી રસ્તા પર પડે છે. બારીમાંથી આખા શહેરનો વ્યૂ દેખાય છે. સામે બે માળની રમાડા ઈન હોટેલ-મોટેલ છે. એની પાછળ લોગન સ્ક્વેર છે. સ્ક્વેરમાં ઋતુ ઋતુનાં ફૂલો ઉગાડેલાં છે. વચ્ચે કુવારો છે. એમાં સૂતેલી ચાર મત્સ્યકન્યાઓના મુખમાંથી પાણીની સેરો ઊંચે ઊડે છે. પાણી નીચે પડે છે. એ જ પાણી રિસાઈકલ થઈને મત્સ્યકન્યાના મુખમાં આવે છે. કુવારા પાસે સિટી હોલનું ટાવર છે. બારીની જમણી બાજુએ અટ્ટાવન અટ્ટાવન માળનાં 'લિબર્ટી વન' અને 'લિબર્ટી ટુ' નામનાં મકાન છે. દસ વાગ્યાના ન્યૂઝમાં એની ટોચ દેખાડે છે. એરપોર્ટ બહુ દૂર નથી. પ્લેઈન લેન્ડ થતું હોય ત્યારે આ મકાનોની ટોચને 'આ અડચું, આ અડચું' થાય છે, પણ એ અનિલની ભ્રમણા છે. રાતના આખું શહેર ઝગમગ ઝગમગ દીવાઓનો દેશ બની જાય છે. અનિલ આ રૂમને 'રૂમ વિથ અ વ્યૂ' કહે છે. વ્યૂ જોતો જોતો સવારની ચા પીએ છે અને રાતે જમે છે.' (મારી વાર્તા : રૂમ વિથ અ વ્યૂ)

અવિસ્મરણીય વાતો

પ્રિય મમ્મી,

8 GBની pen driveમાં, થોડી જગ્યા ઓછી પડી. નહિ તો, મારું આખું બાળપણ એક ફોલ્ડરમાં નાંખી ને, અહીં સાસરે લઈ આવી હોત. પણ, મારું બાળપણ તો તારા ખોળામાં જ રહી ગયું.

તારા ખોળામાં, હું માથું મૂકીને સુઈ જતી, એ સમય સોનાનો હતો. અને એટલે જ, એ ચોરાઈ ગયો. સોનાની વસ્તુઓ પહેલેથી જ હું સાચવી શકતી નથી. ગમે ત્યાં ખોવાઈ જાય છે. ઘરે હતી ત્યારે તો, તું મને શોધી આપતી. સાસરે આવ્યા પછી, મારી જ જાત મને મળતી નથી, તો બીજી વસ્તુઓ તો ક્યાંથી મળે ?

તું રોજ સવારે, મારા માથા ઉપર હાથ ફેરવીને મને ઉઠાડતી. હવે મારે, alarm મુકવું પડે છે. જે સાડી તું પહેરતી, એ જ સાડી હવે alarmને પહેરાવું છું. પણ તો ય ખબર નહિ કેમ ? Alarm એટલા પ્રેમથી ઉઠાડી નથી શકતું. એ તારી સાડીનો નહિ, alarmનો problem છે.

આજે પણ રડવું આવે છે, ત્યારે તારી જૂની સાડીનો છેડો આંસુઓ સામે ધરી દઉં છું. આંસુઓને તો મૂરખ બનાવી દઉં, પણ આંખોને કેવી રીતે બનાવું ? આંખો પણ હવે, intelligent થઈ ગઈ છે.

તેં મને train કરી, એવી જ રીતે, મારી આંખોને પણ તેં જ train કરી છે. એટલે મારી આંખો, જાહેરમાં રડતી નથી.

મમ્મી, જ્યારે પણ vehicle ચલાવું છું, ત્યારે પાછળ બેસીને હવે કોઈ મને સૂચના નથી આપતું કે 'ધીમે ચલાવ'. 'ધીમે ચલાવ' એવું કહેવાવાળું હવે કોઈ નથી, એટલે 'ફાસ્ટ' ચલાવવાની મજા નથી આવતી.

મમ્મી, મારા ઘરથી મારા સાસરા સુધી જતા રસ્તામાં, એક પણ U-turn આવ્યો નહિ. નહિ તો, હું તને લેવા ચોક્કસ આવી હોત.

લગ્ન પછી ઘરથી સાસરા તરફ જતી વખતે, જે ગાડીમાં બેસીને હું વિદાય પામી હતી, એ ગાડીના 'rear-view mirror'માં લખેલું હતું કે 'Objects in the mirror are closer than they appear'. બસ, એ જ અરીસામાં છેક સુધી મેં તારો ચહેરો જોયા કર્યો. ત્યારે, મને એવી પણ જાણ નહોતી કે જે રસ્તો મને ઘરથી સાસરા તરફ લઈ જાય છે, એ જ રસ્તો પાછો સાસરેથી ઘર તરફ લઈ જશે કે કેમ ?

મમ્મી, કેટલાક રસ્તાઓ one-way હોય છે. એવા રસ્તાઓ ઉપર હું આગળ નીકળી ગઈ છું. કોઈને મારું સરનામું પૂછવાનો અર્થ નથી કારણ કે મારી surname અને સરનામું, બંને બદલાઈ ગયાં છે. પણ એ રસ્તાઓ ઉપર wrong sideમાં drive કરીને પણ, તને મળવા હું ચોક્કસ આવીશ. કારણ કે, મારું destination તો તું જ છે, જ્યાંથી મેં મારી જિંદગીની journeyની શરૂઆત કરી હતી.

મમ્મી, મારું destination અને મારી destiny બંને તું જ છે.

હું નાનપણથી જ મારી દુનિયાનો સ્પેલિંગ 'UWORLDU' લખું છું. કારણ કે my world starts with you and ends in you.

મમ્મી, સાસરે આવ્યા પછી મારી દુનિયા બદલાઈ નથી. કારણ કે, મારી દુનિયા તો તું છે.

લિ. મમ્મીની દીકરી

મને ખબર નથી કે મધુ રાયનું ફિલાડેલ્ફીઆ આવવું અને મારું વાર્તા લખવાનું શરૂ કરવું એમાં વિધિનો કોઈ સંકેત હશે કે કેમ?

ગયે વર્ષે અમારાં મિત્રો નીતા દવે અને શૈલેષ દેસાઈએ ભાવભીનું નિમંત્રણ આપી અમને ટોરોન્ટો કાર્યક્રમ માટે બોલાવેલા. એમાં મારે મારાં કાવ્યો વાંચવાનાં હતાં અને મધુરાયભાઈનું નાટક ચતુષ્કોણ સાભિનય વાંચવાનું હતું. એ તો વાંચે જ નહીં અને નખરાં કરે. મેં અને નૈમિષ નાણાવટીએ એ નાટક વાંચ્યું અને ભાઈસાહેબે દિગ્દર્શન કર્યું. મને તો ખૂબ ખખડાવી કે આમ 'mellifluous voice'માં sing songની જેમ વાંચો છો તે નહીં ચાલે, નહીં ચાલે, નહીં ચાલે. મેં આંખમાં સતત ઝળઝળિયાં સાથે પ્રેક્ટિસ કરી અને નાટ્યવાંચનમાં સારા માર્ક ઉત્તીર્ણ થઈ. પછી એમણે મારી પાસે આવીને ખભો થાબડયો. એમ કહોને કે એમણે પહેલાં મારું માથું કાપ્યું અને પછી એ એના પર પાઘડી બાંધવા આવ્યા. આવો માણસ કઈ રીતે ગમે?

મારા અને આપણા ઘણા બધાના મિત્રોના મિત્ર નટવર ગાંધીનો ઉલ્લેખ એ 'ગાંધો' કે 'દસ બિલિયન' તરીકે જ કરે છે, જે એમને જરા પણ શોભતું નથી. વળી એમ પણ પૂછે કે : how come the man named Gandhi lives on the Military Road ? પણ આ મધુ રાય નામનો માણસ સેઈન્ટ નથી અને સેઈન્ટ પોલ સ્ટ્રીટ પર રહે છે એમાં કેટલું ઔચિત્ય છે, એ વિશે તો એ વિચારતો જ નથી.

એક વાર ફાસ્ટીંગની વાત ચાલતી હતી. એમણે ઈ-મેઈલ કર્યો: 'I hear, Gandhi is famous for fasting.' મેં વળતો જવાબ લખ્યો: 'Only YOU would connect Fasting with Gandhi. (In the joke's context). It didn't occur to me, YOU the clever one! With whom would I willfully share all the wit? (five 'w's against your three 'f's).

સાચ્યે જ આ માણસ મને ગમતો નથી, પણ એના જેવો વિનોદ અને એના જેવી રમૂજ બહુ ઓછામાં જેવા મળે છે. કોઈ જોક આવી હોય તો એની સાથે શેર કરવાની મજા આવે. પંચ લાઈન એ બરાબર પકડે અને વળતો જવાબ આવે જ - ઓછા શબ્દોમાં પણ બિલકુલ રમૂજ. એના શબ્દોની જાહોજલાલી પર આફ્રીન છું, પણ આ માણસ મને ગમતો નથી એ હકીકત છે.

મારી મજાક અને મશકરી આ માણસ જિંદગી કોઈએ કરી નથી. કોને ખબર કેમ પણ એની ગાળો મીઠી લાગે છે. હું વિનોદિની છું એટલે કદાચ એમાં વિનોદ જોતી હોઈશ. મારા ચોકઠા(હકીકતમાં હજી બધા દાંત સાબૂત છે)થી માંડીને મારા રિમત જેને એ કેનનકિલર સ્માઈલ કહે છે. કોઈ ચાહક ભાઈ મારામાં નહીં પણ મારી કવિતામાં રસ લે તો કહે કે: 'એને કહો કે નંબર લઈ લે, લાઈન બહુ લાંબી છે.'

તમે કહેશો આ માણસ ઉર્ફે મધુ રાય તમને ન ગમતો હોય તો છોડી કેમ દેતા નથી? અરે, જેમ માથા સાથે કાન જોડાયેલા હોય, તેમ મધુઅંકલ અને પત્તાઆંટી કે 'પનુડી' (એમનું વલાલસભર સંબોધન) એકબીજા સાથે મૈત્રીથી અને વિનોદવૃત્તિ, રસાળ ગદ્ય (પદ્ય નહીંવત), ભાષાપ્રેમ, સાચી જોડણીનો આગ્રહ (આ અમારી ઈ-બૂકમાં ખોટી જોડણી રહી ગઈ હશે તો મને એ માર્ક નહીં કરે) વગેરેથી એકબીજા સાથે જોડાયેલાં છે ને બન્નેને એકબીજા વિના ચાલતું નથી, એ પણ વિચિત્ર હકીકત છે.

'નેતિ નેતિ' કહીને જ આ માણસ ગમે છે, બહુ ગમે છે એવો સૂર તમે ના સાંભળ્યો?

'ધારો કે' (એમની જ વાર્તાનું શીર્ષક, અને મારી ખૂબ ગમતી વાર્તા) આપણને ન ગમતા કહીને ગમતા માણસ વિશે લખવાનું હોય તો આપણે શું કરીએ? આપણે સાચા કલાકારને દૈન્યપૂર્વક આવકારીએ અને મિત્રને વલાલપૂર્વક વધાવીએ. બસ, એટલું જ.

e.mail : naik19104@yahoo.com

https://www.facebook.com/Vaidya.Sonal

સહિયારું સર્જન-સાહિત્ય સંવર્ધનનો સફળ પ્રયાસ

• વિજય શાહ

પૂર્વસંધાન : જ્યારે મોના નાયક “સહિયારું સર્જન -પદ”ની વેબ સાઈટ ઉપર કાવ્ય લખવાની અને લખાવવાની પ્રવૃત્તિ ખુબ જ જોર અને શોરથી કરતી હતી.(2006) તે સમયે એક વિચાર ગુજરાતી

ક્રીચેટ સ્પેસ દ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેલ આ ત્રણ નવલકથા એમેઝોન.કોમ ઉપર ક્રીડલ તેમ જ પુસ્તક સ્વરૂપે પ્રાપ્ય છે

જ્યારે ૨૫૦૦ શબ્દો કે તેથી લાંબુ નવલકથા સર્જસે. **મુખ્ય લેખક :** અત્યાર સુધી સર્જાયેલી નવલકથાઓમાં મુખ્ય લેખક તરીકે જયંતિભાઈ પટેલ, કીરિટ ભક્તા, વિજય શાહ, હેમાબેન પટેલ પ્રભુલાલ ટાટારીઆ અને પ્રદીપ

સાહિત્ય સરિતાની બેઠકમાં (પ્રવિણા બેન કડકીયાને ત્યાં) આવ્યો..કવિતા એ દરેકના વશની વાત નથી.. કેટલાક સભ્યો ગદ્ય પણ સારુ લખે છે તો આવો એક પ્રયાસ કરાય કે જેમાં જુદા જુદા લેખકો જુદા જુદા પ્રકરણો લખે અને એક પાત્ર વિકસાવે અને એક વાતાવરણ કે એક પાત્ર એક્સુત્રતા જાળવે..અર્થાત કે એક સ્થળ એટલે કે નિવૃત્તિ નિવાસ અને એક પાત્ર એટલેકે તેમની કેર ટેકર (સર્ગમ ટેલર) જે દરેકના ભૂતકાળનાં પ્રશ્નોનું હકારત્મક નિદાન કરે.

જીવન સંધ્યાએ (નિવૃત્તિ નિવાસ) ની ૧૬વાર્તાઓ લખાઈને આવી..પણ તે નવલકથા ના લાગી, હા નવલીકા સ્વરૂપ જરૂર હતુ. મુ. સુમનભાઈ અજમેરીએ આ પ્રયોગને “ ઘણા સુધારા માંગતો અને અયોગ્ય” કહ્યો અને તેમણે ઘણા સુધારા સુચવ્યા..અને સૌથી મોટો વાંધો તો એવો કાઢ્યો કે આ વાર્તાઓ અમેરિકા ની છે અને નિવૃત્તિ નિવાસ ભારતમાં કેમ? આ સકારાત્મક ટીકાઓ કોઈ લેખકને ના ગમી અને તે ટીકા પ્રમાણે સૌની વાર્તાઓ ફરી લખવી..ફરી મઠારવી અને એક સુત્રતા લાવવી એ મોટો માનસિક અટકાવ હતો..

આ પ્રયોગને ફરી જીવંત બનાવતી એક ઘટના ઘટી અને તે સરયૂબેન પરીખના હાથે લખાયેલું પાત્ર “અવંતિકા દોશી” અખંડ આનંદમાં પ્રસિદ્ધ થઈ..અને લેખક મિત્રોમાં જોશ આવ્યું કે ના કથાનું પોત તો સરસ છે અને પ્રવિણા બેન કડકીયાએ સુધારેલી વાર્તાઓ ટાઈપ કરી આપશે કહીને લખાણ નો વેગ વધાર્યો..સરયૂબેન પરીખે સુમનભાઈનાં લખાણ અને સુચનો અનુસાર મઠારાયેલા સૌ લખાણ ને જોઈ જવાની સંમતિ આપી અને તે દરેક વાર્તાઓ ક્રમશઃ બ્લોગ www.gadyasarjan.com પ્રસિદ્ધ થઈ..

લઘુ નવલકથા સ્વરૂપ : મુ. સુમનભાઈ અજમેરીની ટીકાઓ થી નિરાશ ૩ જણા નહોતા થયા અને તે ત્રણે કીરીટ ભક્તા, પ્રવિણા કડકીયા અને વિજય શાહે શરુ કર્યુ હતુ લઘુ નવલકથાનું લખાણ જે મલદ અંશે ૧૨ પ્રકરણ પુરતુ સીમિત હતું જેમા ઘણા બ્લોગરો સક્રિય હતા અને વાચકોનો પ્રતિભાવ પણ ઉત્સાહ જનક હતો તેથી લખાયેલી ૬ લઘુ નવલકથાનું સંકલન “ સહિયારું સર્જન “ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયુ.

આ પ્રકાર નેટ્ટને કારણે ગુજરાતી સાહિત્ય સરિતા પુરતો સીમિત નહોતો.. ઊર્મિસાગર, નીલમ દોશી, જયશ્રી ભક્તા, પ્રભુલાલ ટાટારીઆ,રેખાબેન સીંધવ, ડો. નીલેશ રાણા, રાજુલ શાહ, હરનિશ જાની, સ્નેહા પટેલ, જયંતી પટેલ, નયના પટેલ અને સપના વિજાપુરા જેવા ઘણા લેખકોએ આ પ્રયોગમાં વિવિધ કથાઓમાં ભાગ લીધો. ગુજરાતી સાહિત્ય સરિતાનાં લેખકો સર્વ શ્રી મનોજ મહેતા, હિંમત શાહ, વિશ્વદીપ બારડ, વંદના એન્જિન્યર, સરયૂબેન પરીખ, કાંતિભાઈ શાહ, દેવિકા ધ્રૂવ ,અંબુભાઈ દેસાઈ, પ્રવિણાબેન કડકીયા, પ્રદિપ બ્રહ્મભટ્ટ, શૈલા મુન્શા, ચારુબેન વ્યાસ, કીરિટ ભક્તા અને વિજય શાહ સક્રિય રહ્યા છે

લઘુ નવલકથા કે નવલકથા સ્વરૂપ કેવી રીતે નક્કી થાય? : નવલકથા કે લઘુ નવલકથા સ્વરૂપ નક્કી કરવાનું કાર્ય મુખ્ય લેખક નક્કી કરતો હોય છે. વ્યવહારની ભાષામાં મુખ્ય લેખકનું કાર્ય પ્રોજેક્ટ લીડર કે કેપ્ટન જેવું છે.તે પ્રકરણ નક્કી કરી તેની લંબાઈનો અંદાજે શબ્દોમાં લેખક ને આપે છે જેમ કે ૧૦૦૦ શબ્દોનું પ્રકરણ અને તેવા ૧૨ પ્રકરણ લઘુ નવલકથા નું સર્જન કરશે

બ્રહ્મભટ્ટ તેમની કથાઓ લઈ ને આવ્યા છે.અને કથા વસ્તુ સાથે (પ્રકરણો પાડી) અન્ય લેખક મિત્રોને આ સહ સર્જન માટે આમંત્રણ અપાયા છે. ૨૦૦૭થી આજ સુધી જેટલા લેખકોએ તેમનુ યોગદાન આપ્યુ છે તે સૌ સહિયારુ સર્જન ગદ્ય ઉપર પ્રસિદ્ધ થાય છે.(આ થયો પ્રથમ જન્મ)

મુખ્ય લેખકનું કામ આટલેથી અટકતું નથી..તેણે આ જુદા જુદા સમયે પ્રસિદ્ધ થયેલા પ્રકરણો ને સળંગ સ્વરૂપે મુકી મેન્યુસ્ક્રીપ્ટ તૈયાર કરવાની હોય છે..પૂર્ક રીડ કરાવવાની હોય છે. તેનું યોગ્ય ટાઈટલ અને અભિપ્રાયો એકત્ર કરી પુસ્તક સ્વરૂપ તૈયાર કરવાનું હોય છે.

પ્રકાશન : ખરેખર આ કાર્ય લેખકોનું નથી પણ જે સંસ્થા હેઠળ આ કાર્ય આરંભાયુ હોય તેણે તે ઉપાડવુ રહ્યુ..જયંતિભાઈ પટેલે તેમના બે પુસ્તકો આણંદ ખાતે છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યા. “જીવન સંધ્યાએ” અને “સહિયારુ સર્જન” મુ. ભરતભાઈ પટેલનાં અનુદાન થી પ્રસિદ્ધ થયા. જેનું વિમોચન અનુક્રમે ડો અશરફ ડબાવાળા અને ડો વિવેક ટેલર કર્યુ.

લેખક સાથે લેખન વિશે થતા વિચાર ભેદ : સહિયારા સર્જન નું કઠીન પાસુ આ છે જ્યાં મુખ્ય લેખકે અન્ય લેખકોનાં લખાણ ને મઠારવાનું હોય છે..સંભવત: ઉમેરાતું નવું પાત્ર.. નવી દીશા અને નવા વિચારો અમુક મર્યાદામાં સહ્ય હોય છે.તે જે વાર્તા પ્રવાહને રુંધતુ હોય ત્યારે મુખ્ય લેખકે લેખન સુધારવુ પડે છે.

એક વખત એક લેખક મિત્રે બીના ને બીજલ કરી નાખી..બીજા એક મિત્રને અંગ્રેજ શબ્દો નો ઉપયોગ કરી પાત્રને કોલેજીયન દર્શાવવા પ્રયત્ન કર્યુ..એક લેખકે આગળના લેખકને સુગમ પડે તેથી નવુ પાત્ર ઉમેર્યુ..અને એક લેખકે તો આગલા લેખકનું આખુ પ્રકરણ જ લઈ લીધું..સદભાગ્યે એવા છબરડાઓમાં મુખ્ય લેખકનાં સુધારાઓને માન્ય રાખ્યા..ટુંકમાં મતિ ભીત્રતા ક્યારેક બ્રેક બને તો ક્યારેક એક્સીલરેટર...

મારા ભાગે આવેલા પુસ્તકોમાં હું જરૂરી બધું કાર્ય કરી તેમને “બુક્કંગા” કે “એકત્ર” કે એમેઝોન ઉપર મુકુ છુ.

ઉપસંહાર: છેલ્લ પાંચ વર્ષથી ચાલતી આ ક્વાયતોએ એ સાબિત કરી દીધું કે અગાઉ થયેલા અને નિપૂઠ્ઠ નીવડેલા પ્રયોગો ફક્ત એમ સુચવે છે કે એ પ્રયોગો અલ્પ અને ત્વરીત રીતે લેવાયેલ કાચા નિર્ણયોનો પરિપાક છે. સાચી રીત તો એ છે કે મુખ્ય લેખક કે જેણે આખી નવલકથા વિચારી છે તે સહ લેખકો પાસે કથા લખાવડાવે છે અને એક સુત્રતા જાળવે છે. આમ કરવાથી વર્ષમાં જે લેખક એક નવલકથા લખતો તે વર્ષમાં ૪ કે ૬ જેટલી નવલકથા લખી શકે છે. અત્યાર સુધી ટુંકી વાર્તાઓ લખતા ઘણા બ્લોગર મિત્રો અહીંનો રીયાઝ પામી પૂર્ણ ખીલેલ કમળ સમ વિકસી રહ્યા છે અને પોતાની નવલકથા લખી રહ્યા છે તે બાબતે મન ગર્વાન્વીત છે. આ પ્રયાસ ને સાહિત્ય સંવર્ધન નો એક પ્રકાર સમજી તેને આવકારુ છુ.

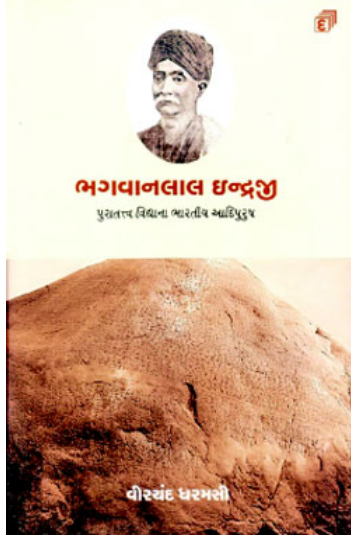
૨૦૦૭થી શરુ થયેલી આ યાત્રામાં ૬ લઘુ નવલકથા અને ૧૦ જેટલી નવલકથાનું સર્જન થયુ તે આનંદની વાત છે. હું એવો આશાવાદ સેવી રહ્યો છું કે આ પ્રકારની સમુહ સર્જન પ્રક્રિયા યુનિવર્સિટી કે ગુજરાતી સમાજનાં નેતૃત્વ હેઠળ થાય તો તે માતૃભાષા નાં સંવર્ધન માટે સ્તુત્ય કદમ હશે જ.

e.mail : vijaykumar.shah@gmail.com

ભગવાનલાલ ઈન્દ્રજી

• દીપક મહેતા

આ પુસ્તક એક સાથે બે અસાધારણ ગુજરાતીઓનો સુખદ પરિચય કરાવે છે. અસાધારણ એટલા માટે કે વિદ્યા માટેની, ખાંખાખોળાં કરવા માટેની અસાધારણ લગન જે ગુજરાતીઓમાં ઓછી જોવા મળે તે આ બંનેના ભરપૂર આ બે અસાધારણ ગુજરાતીઓમાં એક તે ૧૯મી સદીના પુરાતત્ત્વવેત્તા ભગવાનલાલ ઈન્દ્રજી (૧૮૩૯-૧૮૮૮) અને બીજા તે લગભગ ૨૪ વર્ષ સુધી સંશોધન કરી ૨૧મી સદીમાં તેમને વિષે આ પુસ્તક લખનાર વીરચંદ ધરમસી. તેમના કામની શરૂઆત થઈ

૧૯૮૮માં, લગભગ એક અઠસ્રમાત્રને પરિણામે. એક રૅકડીમાં જૂનાં ગુજરાતી પુસ્તકો વેચાતાં હતાં. એ ઉથલાવતાં એક પુસ્તક હાથમાં આવ્યું. એ હતું, 'શ્રી ફાર્બસ ગુજરાતી સભાના હસ્તલિખિત પુસ્તકોની નામાવલી.' લઈ લીધું. તેમાં ભગવાનલાલ ઈન્દ્રજીની ચાર ડાયરી નોંધાયેલી. જોવાની ઈચ્છા થઈ. જોઈ. પછી તો દાયકાઓ સુધી વીરચંદભાઈ ભગવાનલાલમય બની ગયા. તેમની આવી તન્મયતાનું સુકળ તે આ પુસ્તક. ભગવાનલાલનું ઔપચારિક શિક્ષણ જાણું નહીં. અંગ્રેજી ભાષાનો પરિચય નજીવો. છતાં તેમના કામને કારણે તેમનું નામ વિદેશોમાં પણ જાણીતું થયું અને માન સન્માન પણ મળ્યા. જૂનાગઢમાં ઉછરતા યુવકને ત્યાંના અશોકના શિલાલેખમાં રસ પડ્યો, ઉકેલ્યો. પ્રાચીન લેખો, પત્રો, આંકડા, મૂર્તિઓ, સ્થાપત્ય, સિક્કા, હસ્તપ્રતો, એમના રસનું વર્તુળ મોટું થતું ગયું. તેમાં મુંબઈના ડૉ. ભાઉ દાજીએ હાથ જાલ્યો. ભગવાનલાલની મહેનતનાં પરિણામોનો ઉપયોગ પોતાના લખાણોમાં કર્યો. પણ બીજી બાજુ સંશોધનો અને તે માટેના પ્રવાસો માટે જરૂરી પૈસા છૂટ્ટે હાથે આપ્યા. આવી સગવડ વગર ભગવાનલાલનું કામ આ રીતે થઈ શક્યું ન હોત. ડૉ. ભાઉ દાજીના અવસાન પછી તેમના પડછાયામાંથી બહાર આવી એક સ્વતંત્ર સંશોધક તરીકે જાણીતા થયા. તેમણે ગુજરાતીમાં લખેલા સંશોધનલેખોના અંગ્રેજ મિત્રોએ કરેલા અનુવાદ પ્રગટ થતાં બ્રિટન અને યુરોપમાંથી પણ સ્વીકૃતિ મળી.

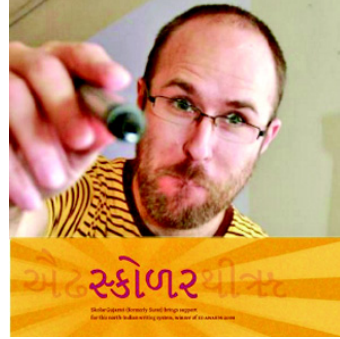
લેખકે પુસ્તકને સાત ભાગમાં વહેંચ્યું છે. તેમાં તેમણે ભગવાનલાલના જીવનનો તેમના સંસર્ગમાં આવનાર અન્ય વિદ્વાનોનો પરિચય આપ્યો છે. ભગવાનલાલના અત્યંત શ્રમ અને સૂઝભર્યા સંશોધનકાર્યનો પરિચય આપી તેમના અભિપ્રાયો કે નિષ્કર્ષોની વિગતવાર ચર્ચા કરી છે. અંગ્રેજ સંશોધકો તરફથી મળેલાં સન્માન કે ઉપેક્ષાની ચર્ચા કરી છે. અને તેમના જમાનાની મર્યાદાઓ જોતાં ભગવાનલાલનું કામ કેવું તો મૂલ્યવાન હતું તે બતાવ્યું છે. છેવટના ૧૨૦ પાનામાં ભગવાનલાલની ડાયરીમાંથી વિસ્તૃત ઉતારા આપ્યા છે. પુસ્તક લખતી વખતે ડૉ. ભાઉ દાજી અને ભગવાનલાલના સંબંધોનું નિરૂપણ લેખક માટે પડકાર રૂપ બને તેમ હતું. પણ બહુ સમતોલતાથી એ આખી વાતને આલેખીને તેઓ એ કસોટીમાંથી પાર પડ્યા છે. એ બેમાંથી એકેનું ગૌરવ ઓછું ન થાય એ રીતે અહીં આખી વાત મૂકી છે. આવા સંશોધનમૂલક પુસ્તકમાં એક બે વાત જરાં ખૂંચે તેવી છે. આવાં પુસ્તકોને અંતે વ્યક્તિ/સ્થળનામ સૂચી હોવી જ જોઈએ. તે જ રીતે ઉપયોગમાં લીધેલાં પુસ્તકો, સામયિકો વગેરે સંદર્ભસૂચિ પર અનિવાર્ય. પણ આ બંને વાનાં આ પુસ્તકમાં ખૂટે છે. સર્ગંગ લખાણમાં પણ ઘણીવાર લેખક સંદર્ભ ટાંકતા નથી. પુસ્તકની ભાષાનું પોત પણ થોડું ખરબચડું લાગે છે. કોપી એડિટરની પ્રથા આપણે ત્યાં હોય તો આવાં પુસ્તકોને જરૂર લાભ થાય. આવાં પુસ્તકો પ્રગટ કરવાનું સાહસ

કરનારી 'દર્શક ઇતિહાસ નિધિ' જેવી સંસ્થાઓ આપણી વચ્ચે છે એ જોઈને ભવિષ્ય વિશેની ચિંતા થોડી ઓછી થાય તેમ છે.

ભગવાનલાલ ઈન્દ્રજી: પુરાતત્ત્વવિદ્યાના ભારતીય આદિપુરુષ/વીરચંદ ધરમસી. અમદાવાદ: રંગદ્વાર પ્રકાશન. ૧ આવૃત્તિ, ૨૦૧૨. ૧૬+૨૯૬ પાનાં, રૂ. ૩૦૦. (સૌજન્ય : 'વર્ડનેટ', "મુંબઈ સમાચાર", 04.10.2012)

'ગુજરાતી લિપિ મને ગમે છે'

કહે છે એક ફોન્ટ ડિઝાઇનર ડેવિડ બ્રેઝી • દીપક મહેતા

ગુજરાતી લિપિ મને ગમે છે. એનું એક કારણ એ છે કે દેવનાગરી લિપિ કરતાં એ ઘણી વધારે સરળ છે. ભારતની ભાષાઓની જે જુદી જુદી લિપિઓ છે તેમાં ગુજરાતી લિપિ શીખવી સહુથી સહેલી છે. રેખાકૃતિની દૃષ્ટિએ બંગાળી અને તમિળ લિપિ ઘણી વધારે સંકુલ છે, અને તેથી શીખવી અઘરી છે. એટલે હું પહેલી નજરે જ

ગુજરાતી લિપિ તરફ આકર્ષાયો. બીજી કેટલીક ભાષાની લિપિઓ આજે પણ તેમનો ભૂતકાળ છોડી શકતી નથી અને તેના ભાર નીચે દબાયેલી રહે છે. જ્યારે ગુજરાતી લિપિ વધુ વ્યવહારિક છે, તે પ્રમાણમાં સહેલાઈથી જૂનું છોડી અને નવું અપનાવી શકે છે. ના, આ શબ્દો કોઈ 'ગુજરાતી ભાષા બચાવો'વાળાના નથી, પણ એક લિપિનિષ્ણાત અને કમ્પ્યુટર માટે જુદી જુદી ભાષાના ફોન્ટ બનાવનાર જાણકારના છે. અને એ જાણકાર નથી ગુજરાતના, નથી ભારતના, પણ છે જોજનો દૂર આવેલા ચેકોસ્લોવાકિયાના. એમનું નામ છે ડેવિડ બ્રેઝીના. અત્યારે તેઓ કમ્પ્યુટર માટે નવા ગુજરાતી ફોન્ટ બનાવવાનું કામ કરવા પાછળ મંડી પડ્યા છે. 'સ્કોલાર' નામથી તેમણે બનાવેલા જુદી જુદી ભાષાના ફોન્ટને આજે આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતી મળી છે. તેઓ કહે છે કે બાળપણથી જ મને અક્ષરોનું આકર્ષણ હતું એવું નહોતું. પણ વળાંકો દોરવાનું મને ગમતું. તેઓ માને છે કે સારા ફોન્ટ બનાવવા માટે સારા, સરળ વળાંકો (કર્વ્સ) દોરવાની આવડત એ પાયાની જરૂરિયાત છે. એક સારો વળાંક દોરવા માટે જે એકાગ્રતા જોઈએ તે કોઈ યોગીએ ધ્યાન ધરતાં જેવી એકાગ્રતા રાખવી જોઈએ તેવી છે. કોઈ પણ ભાષાની લિપિના ફોન્ટ બનાવતાં પહેલાં એ ભાષામાં હાથે લખાયેલું અને છપાયેલું પુસ્તક વાંચવું જોવું પડે છે. ખાસ કરીને કમ્પ્યુટર આવ્યા તે પહેલાં, આગલી સદીઓમાં, જે ફોન્ટ વપરાતા તેનો અભ્યાસ કરવો પડે છે. પછી એ ભાષાની લેખનપદ્ધતિ જાણવી પડે છે. ખાસ કરીને ભારતીય ભાષાઓની લિપિ માટે જોડાક્ષરોનો ઉપયોગ અને તેની લેખનરીતિ સમજવી પડે છે. જે કે આ બધાં માટે હવે તો કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામોની મદદ લઈ શકાય છે એટલે તે ભાષા શીખવાનું બહુ જરૂરી રહ્યું નથી. હા, થોડા નમૂના છાપીને એ ભાષા બોલનારાઓને બતાવીને તેમનો અભિપ્રાય તો લેવો જ જોઈએ. ગુજરાતી કરતાં દેવનાગરી ફોન્ટ બનાવવાનું ઘણું વધુ અઘરું છે કારણ માત્ર હિન્દી ભાષા જ તે વાપરતી નથી. સંસ્કૃત, મરાઠી, નેપાળી, કોંકણી જેવી જુદી જુદી ભાષાઓ પણ તે લિપિ વાપરે છે અને આ બધી ભાષાઓની લિપિગત જરૂરિયાતો એક સરખી નથી. જેને સારા કહી શકાય તેવા બહુ ઓછા ફોન્ટ આજે ગુજરાતી પાસે છે. એટલે મને થયું કે જે ભાષા છ કરોડ લોકો વાપરતા હોય તે ભાષા પાસે સારા ફોન્ટ તો હોવા જોઈએ ને! પણ હા, મારા જ ફોન્ટ વાપરવા એવો મારો કોઈ આગ્રહ નથી. ગમશે તો ગુજરાતીઓ મારા ફોન્ટ વાપરશે. બીજા કેટલાક ભારતીય ફોન્ટ ડિઝાઇનરો જાણ્યે અજાણ્યે દેવનાગરીના વળાંકો ગુજરાતી લિપિમાં લઈ આવ્યા છે. જ્યારે મારો પ્રયત્ન સો ટકા ગુજરાતી ફોન્ટ બનાવવાનો છે.

(સૌજન્ય : 'વર્ડનેટ', "મુંબઈ સમાચાર", 27.09.2012)

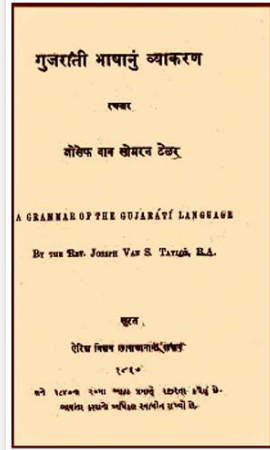
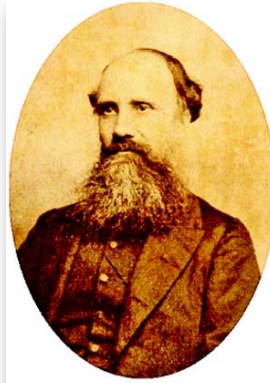
ગુજરાતીને શાળાગરનાર ટેલર

• દીપક મહેતા

તે વખતના મદ્રાસમાં, ૧૭૯૧ના ઓક્ટોબરની આઠમી તારીખે જન્મેલા રેવરંડ જોસેફ ટેલરના કુલ ૧૩ સંતાનોમાંના બીજા તે જોસેફ વાન સામરન ટેલર (જે. વી. એસ. ટેલર). પિતાની જેમ આ દીકરાએ પણ જીવનનો મોટો ભાગ હિન્દુસ્તાનમાં વિતાવ્યો અને ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રચારની સાથોસાથ ગુજરાતી ભાષાની સેવા કરી. તેમણે લખેલું ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ એક જમાનામાં એટલું પ્રચલિત થયેલું કે તેના લેખક 'ગુજરાતી વ્યાકરણના પિતા' તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. પિતાએ ચાલીસ વર્ષ લંડન મિશનરી સોસાયટીમાં રહીને હિન્દુસ્તાનમાં ધર્મપ્રચાર કરવામાં ગાળ્યા અને ૧૮૫૮ના ડિસેમ્બરની ૨૦મી તારીખે મુંબઈમાં તેમનું અવસાન થયું. જે. વી. એસ. ટેલરનો જન્મ તે વખતના મુંબઈ ઈલાકાના બેલ્ચારીમાં ૧૮૨૦ના જુલાઈ મહિનાની ત્રીજી તારીખે થયેલો. પહેલાં તો તેમને કલકત્તાની બિશપ કોલેજમાં ભણવા મોકલેલા પિતાએ, પણ માત્ર તેર વર્ષની ઉંમરે એ કોલેજમાંથી તેમની હકાલપટ્ટી કરવામાં આવી. કારણ? ૩૯ કલમો ધરાવતા એક સોગંદનામા પર બધા વિદ્યાર્થીઓને સહી કરવાનું કહેવામાં આવ્યું. બીજા બધાએ તો મૂંગે મોઢે સહી કરી આપી, પણ જે. વી. એસ. ટેલરે સહી કરવાની ના પાડી દીધી. ખ્રિસ્તમાં પૈસા ઝાઝા નહીં. હવે શું કરવું? કલકત્તાથી મદ્રાસ જતા એક વડાણમાં કેબિન બોયની નોકરી લઈને મદ્રાસ પહોંચ્યા. પણ પોતાની પાસે રાખવાને બદલે પિતાએ તેમને ભણવા માટે સ્વદેશ મોકલી દીધા. એસેક્સના ઓન્ગરની સ્કૂલમાં ભણ્યા પછી તેઓ ગ્લાસગો યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થયા અને ૧૮૪૫માં બી.એ.ની ડિગ્રી મેળવી. ધાર્યું હોત તો સ્વદેશમાં રહીને મોજશોખભરી જિંદગી જીવી શક્યા હોત. પણ ડિગ્રી મળી કે તરત જ પિતાની જેમ ૧૮૪૫ના જુલાઈની ૧૫મી તારીખે લંડનની જમ્કા રો ચર્ચમાં જઈને જોડાઈ ગયા લંડન મિશનરી સોસાયટીમાં. એ જ મહિનાની ૨૯મી તારીખે હિન્દુસ્તાન આવવા માટેની દરિયાઈ મુસાફરી શરૂ કરી અને છેક ૨૮મી ડિસેમ્બરે મુંબઈમાં તેમણે પગ મૂક્યો. તેમની નિમણૂક મદ્રાસમાં કરવામાં આવી હતી પણ મદ્રાસ જતા પહેલાં બેલગામ જઈને પિતાને મળ્યા, અને પછી ઉપડ્યા મદ્રાસ. પણ ત્યાં પહોંચ્યા કે તરત તેમને કહેવામાં આવ્યું કે તમારે તો વડોદરા જઈને મિસ્ટર ક્વાર્કસન સાથે જોડાવાનું છે. એટલે ૧૮૪૬ના નવેમ્બરમાં પહોંચ્યા વડોદરા. પણ થોડા વખતમાં ગાયકવાડ સરકારે વડોદરામાંની મિશનરી પ્રવૃત્તિ બંધ કરાવી એટલે ક્વાર્કસન અને ટેલર પહોંચ્યા મહીકાંઠા. ગુજરાત આવ્યા પછી તેઓ ગુજરાતી ભાષા શીખ્યા, શીખ્યા એટલું જ નહીં, તેના પર એવું પ્રભુત્વ મેળવ્યું કે ધર્મભાવનાનાં અનેક કાવ્યો અને ગીતો તેમણે ગુજરાતીમાં લખ્યાં, અને તે પણ સંસ્કૃત છંદોમાં અને

'દેશીઓ'ના છંદોમાં! આવું કેમ ચાલે? પણ ટેલરે તેમની વાત માની નહીં અને કાવ્યાર્પણ નામનો સંગ્રહ ૧૮૬૩માં પ્રગટ કર્યો. તેમાંની રચનાઓ ખ્રિસ્તી સમુદાયમાં એટલી તો પ્રચલિત થઈ કે તેમાંની કેટલીક તો આજે પણ દેવળોમાં ગવાય છે.

પણ ટેલરના ગુજરાત પ્રેમ સામે આનાથીયે વધુ મોટો પડકાર આ

પહેલાં પણ ઊભો થયો હતો. ૧૮૫૮માં લંડન મિશનરી સોસાયટીએ તેની ગુજરાતમાંની પ્રવૃત્તિ સંકેલી લેવાનું નક્કી કર્યું. પોતાની જે કાંઈ મિલકત હતી તે આઈપી મિશનને આપી દેવાનું ઠરાવ્યું. પિતાએ આખી જિંદગી લંડન મિશનરી સોસાયટીની સેવામાં ગાળેલી, પોતે પણ એવા વિચાર સાથે જ સોસાયટીમાં જોડાયેલા. પણ હવે જે સોસાયટીમાં રહે તો ગુજરાત છોડવું પડે. પણ એ તે કેમ બને? એટલે સોસાયટી છોડીને જોડાઈ ગયા આઈપી મિશનમાં! ૧૮૫૭માં શરૂ થયેલી યુનિવર્સિટી ઓફ બોમ્બેના ફેલો બન્યા તેની જુદી જુદી પરીક્ષાઓમાં ગુજરાતીના પેપર સેટર અને એક્ઝામિનર બન્યા. ૧૮૬૭માં પ્રગટ થયું તેમનું 'ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ'. એવું તો જાણીતું થયું કે કેટલાક દાયકા સુધી ગુજરાતની સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓ તે પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે ભણતા. વ્રજલાલ શાસ્ત્રી સાથે મળીને તેમણે ગુજરાતીના ધાતુઓની

ઉત્પત્તિ દર્શાવતો 'ધાતુસંગ્રહ' નામનો કોશ પણ તૈયાર કરેલો.

ટેલરે પહેલું લગ્ન મહીકાંઠા જતા પહેલાં ૧૮૪૭ના ડિસેમ્બરની ૩૦મી તારીખે એલીઝા પ્રિયાર્ડ સાથે કરેલું. ૧૮૫૬માં પતિ પત્ની બંનેની તબિયત બગડતા બંને સ્વદેશ ગયાં, જ્યાં ૧૮૫૮માં પ્રસૂતિ પછી એલિઝાનું અવસાન થયું. આ પહેલા લગ્નથી કુલ ત્રણ સંતાનો થયા. સ્વદેશવાસ દરમિયાન જ ટેલરે ૧૮૫૮માં જ્યોર્જીના બ્રોડી સાથે બીજા લગ્ન કર્યાં. તે પછી બંને હિન્દુસ્તાન પાછા આવી આઈપી મિશનમાં જોડાયાં. બીજા લગ્નથી એક દીકરો, નામે આર્થર. આ આર્થરે વખત જતા 'હિસ્ટ્રી ઓફ ધ ટેલર ફેમેલી' નામનું પુસ્તક લખ્યું. પહેલા લગ્નનાં ત્રણ સંતાનોમાંથી જોસેફ ફીલ્ડ ટેલર ગુજરાતમાં જ રહીને મિશનરી બન્યા. તેમણે પણ અંગ્રેજી ભાષામાં ગુજરાતીનું વ્યાકરણ લખ્યું જે હજી આજ સુધી ફરી ફરી છપાતું રહ્યું છે. તો ત્રીજા દીકરા ડૉ. બર્ડવૂડ વાન સામરન ટેલર મિશનરી ડૉક્ટર થઈ ચીનમાં કામ કરવા ચાઈનીઝ મિશનરી સોસાયટીમાં જોડાયા. જિંદગીનાં છેલ્લા વર્ષો જે. વી. એસ. ટેલરે સ્વદેશમાં જઈ ગાળ્યા. ૧૮૮૧ના જૂન મહિનાની બીજી તારીખે એડિનબરામાં તેમનું અવસાન થયું. પોતાના ગુજરાતી વ્યાકરણનું સમાપન કરતા ખરા ગુજરાતપ્રેમી ટેલરે લખ્યું છે: 'મનોયત કર્યાં પૂર્વે ગુજરાતી કાચી દેખાય, પણ પછી ખરી પાકી જાણશે. યતકારી અધૂરો તો તેની ભાષા પણ અધૂરી, પણ જે વાપરનારના યત સંપૂર્ણ તો ગુજરાતી પણ સંપૂર્ણ. હા, શાળાગરેલી પણ દેખાય. ગુજરાતી, આર્યકુળની, સંસ્કૃતની પુત્રી, ઘણી ઉત્કૃષ્ટ ભાષાઓની સગી! તેને કોણ કદી અધમ કહે? પ્રભુ એને આશીર્વાદ દેજે. જુગના અંત લગી એની વાણીમાં સત્ વિદ્યા, સદ્જ્ઞાન, સધ્ધર્મનો સુબોધ હોજે. અને પ્રભુ - કર્તા, ત્રાતા, શોધક, એનું વખાણ સદા સુણાવજે.'

(સૌજન્ય : 'વર્ડનેટ', "મુંબઈ સમાચાર", 06.09.2012)

કોરો કાગળ

• યોગેશ પટેલ

ચાલ્યા કર્યું છે મેં કોરો કાગળ થઈને
લખ્યું ના કંઈ જ તમે થોડા આગળ થઈને .. ચાલ્યા કર્યું છે
અર્થ વગરનો અમથો થોથો પાગલ થઈને
બેઠો છું વાટે પીછું ને કાજળ લઈને
ખોટી ખોળાખોળ કરી છે અક્ષર થઈને
અર્થ નથી કે શબ્દો, અમથો ફરું કળ લઈને .. ચાલ્યા કર્યું છે
શીલાલેખો શેના છે આ રોકડ થઈને ?
ખોડાંગાયો છું પથ્થરનો કાગળ થઈને
અલખ નિરંજન કરતાં કરતાં ગોકુળ થઈએ
ઊડી જઈએ પતંગ થઈએ, ઝાકળ થઈએ .. ચાલ્યા કર્યું છે

e.mail : yogesh@consultants4vat.co.uk

કણકણમાં કોતરણીનો કસબ

જેઠવા-જાડેજની લડાઈમાં વિનાશ અને નિર્માણના ઈતિહાસની મૂંગી વ્યથા સાચવી બેઠેલું સુંદર નવલખા સૂર્યમંદિર

• કનુ સૂચક

ભારતના નક્શા મુજબ, પશ્ચિમમાં, હસ્તસંપુટનો આકાર રચતો સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશ ખરેખર ખોબા જેવડો જ લાગે. પરંતુ આ ખોબામાં ૫,૦૦૦ વર્ષથી પણ વધુ પ્રાચીન સાંસ્કૃતિક વિરાસત અને પાપાણયુગ સુધી પગેરું પહોંચાડતા ઐતિહાસિક તવારીખના જળ છલોછલ ભર્યા પડ્યાં છે.

અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જૂનાગઢ, પોરબંદર, રાજકોટ, વઢવાણ, ભૂજ જિલ્લાઓની સીમાઓને નાનકડું પર્તગિયું પણ મોજથી ઉડતાં ઉડતાં જ ફરી વળે. સીમાઓને જળથી પખાળતો સાગર, ગીરમાં ડણકતો વનરાજ, મીઠાં જળ વહાવતી અનેક નદીઓ, નદીઓના મૂળ સમા ડુંગરા-પર્વતો, મૂળજળમાં સ્નાન કરતું કચ્છનું રણ અને મુઢી ઊંચિરાં મનોખથી ઊભરાતાં આ પ્રદેશની અનેક અજાયબીઓ છે. અહીં ધુમલી-ભુમલી ગામના પાદરમાં, બરડા ડુંગર પર, સૂર્યકિરણને ગર્ભમાં પ્રવેશ આપતાં એક પુરાણા સૂર્યમંદિરે જવું છે. જામનગર અને પોરબંદરના સીમાડા પર તે આવ્યું છે. બન્ને જિલ્લાના લોકો કોઈ વિવાદ વગર 'આ મંદિર તો અમારું' કહે છે. નવલખા મંદિર તરીકે પણ લોકો તેને ઓળખે છે.

સૌરાષ્ટ્રના લોકોમાં સ્વતંત્રતા તે જ સ્વભાવ છે. નાના નાના રજવાડાં અને ટુકડાં ટુકડાં ખેતરો તેની પ્રતીતિ આપે છે. જેઠવા અને જાડેજ વચ્ચેની લડાઈઓ અને હારજીતની વાત આપણે નથી કરવી. તેના ઝગડામાં વિનાશ અને નિર્માણના ઈતિહાસની મૂંગી વ્યથા સાચવી બેઠેલાં સુંદર સૂર્યમંદિરની વાત કરવી છે. ૧૧મી સદીમાં ધુમલી ગામમાં આ નવલખા સૂર્યમંદિરનું નિર્માણ જેઠવા વંશના રાજાઓ દ્વારા થયું. ૧૩મી સદીમાં જાડેજાઓએ તેનો ધ્વંશ કર્યો. બરડો ડુંગર પરનું આ મંદિર, આશાપુરા માતાજીનું મંદિર અને વિકી વાવ અહીંનાં આકર્ષણ સ્થાનો છે. જૂનામાં જૂનું સૂર્યમંદિર અને ઊંડામાં ઊંડી પુરાતન વાવ તરીકે આ સ્થાપત્યોની નામના છે. આશાપુરામા આશપૂર્તિ માટે જૂનું શ્રધાસ્થળ છે.

પ્રવેશતાંની સાથે આ પૂર્વાભિમુખી ભવ્ય નવલખા સૂર્યમંદિરનું ૧૫,૦૦૦ ચોરસફૂટનું વિશાળ તલથર અને કીર્તિ તોરણનું સ્વાગત જ શ્રદાળુ અને સ્થાપત્યપ્રેમીઓને પ્રવાસ સફળ થયાના અણસારથી વધાવે છે. ઊંચા તલથરની નીચેની પડથારની દિવાલો પર સૂંઢને એકબીજામાં ભેરવી બે પડછંદ હાથીઓ પૂર્ણ બળથી બાખડતાં હોય તેવું શિલ્પ જાણે તે સમયકાળની માનસિકતાનું પ્રતીક તો છે જ પણ સાથે સાથે સોલંકીકાળના મારુ-ગુર્જર સ્થાપત્યશૈલીનું પ્રતીક પણ છે. બે માળમાં વિભાજીત આ મંદિર વિશ્વ પ્રસિદ્ધ સોમનાથ મંદિરની ભવ્યતા સામે પોતાની વિશિષ્ટ ઓળખ ઊભી કરતું ઊભું છે. અહીં ભદ્રગવાક્ષમાં બ્રહ્મા અને સાવિત્રીના, પશ્ચિમ ભાગમાં શિવ અને પાર્વતીના અને ઉત્તર ભાગમાં લક્ષ્મી અને નારાયણના સુંદર શિલ્પો છે. અહીં ઘણાં શિલ્પો ભગ્ન હાલતમાં પણ છે, જેની હવે ગુજરાતના પુરાતત્વ વિભાગ દ્વારા કાળજી લેવાઈ રહી છે. તલથર પર અદ્ભુત કોતરણીયુક્ત સ્તંભો છે. વિશાળ સભાગૃહ, શુંંગારચોકીઓ - નૃત્યમંડપો, પ્રદક્ષિણાપથ, ઝડખાઓ અને

તરીકે અહીંની ભલામણ થઈ છે. અહીં વનશ્રીની વિવિધ રંગલીલા જેવી ગમે તેવી આકર્ષક હોય છે. વરસાદની ઝરમરમાં કે વરસાદ પછી પ્રકૃતિ અહીંનાં માનવકૃત સ્થાપત્યને વધાવવા વધુ સૌન્દર્ય વિખેરે છે. જાણે જેવા, માણવા સહુને નિમંત્રે છે.

(સૌજન્ય : 'શિલ્પસંવાદ', 'વરાયટી', 'મુંબઈ સમાચાર')

e.mail : kanubhai.suchak@gmail.com

પ્રાઈડ ઓફ ઈન્ડિયા

ઈંગ્લેન્ડની ઉમરાવસભામાં વંશપરંપરાગત લોર્ડ બનનારા એકમાત્ર નોન વ્હાઈટ ભારતીય હતા

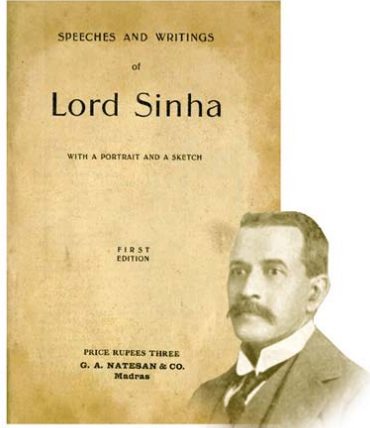
• સોનલ શુક્લ / ઉત્કર્ષ મઝુમદાર

આગળ એક સવાલ પૂછેલો કે ઈંગ્લેન્ડની ઉમરાવસભા એટલે કે હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સના એકમાત્ર વંશપરંપરાગત નિમાયેલા ભારતીય જણનું નામ શું? મગજ કસીએ તો ય સહેલાઈથી નામ જડે એમ નથી. અલબત્ત, ઈન્ટરનેટ પર ખાંખાંખોળા કરવાની જાને આદત હોય તેને આ નામ સહેલાઈથી મળી જાય. નામ એમનું સર એસ. પી. સિન્હા.

આ સર સત્યેન્દ્ર પ્રસન્ના સિન્હાનો જન્મ ૧૮૬૩માં રાયપુરમાં થયો હતો. બ્રહ્મોસમાજના આ આગેવાન ઈંગ્લેન્ડમાં કાયદાનું ભણ્યા ને પછી કલકત્તામાં વકીલાત શરૂ કરી. ૧૮૯૬થી ૧૯૧૭ સુધી ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસના સભ્ય હતા ને ૧૯૧૫માં મુંબઈ ખાતે ભરાયેલી બેઠકમાં પ્રમુખ તરીકે પણ રહેલા. ૧૯૧૭માં તેઓ કોંગ્રેસ છોડી દે છે. ૧૯૦૮માં બંગાળના પ્રથમ ભારતીય એડવોકેટ જનરલ બનવાનું અને ૧૯૦૯માં ગવર્નર જનરલની એફિઝ્યુટિવ કાઉન્સિલના પ્રથમ ભારતીય સદસ્ય બનવાનું બહુમાન મેળવે છે. ૧૯૧૫માં 'સર'નો ખિતાબ મળે છે, ને એના એક વર્ષ પહેલાં ૧૯૧૪માં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ છેડાતાં વોર કોન્ટ્રીસના એક સભ્ય તરીકે ઈંગ્લેન્ડ જાય છે. ને ૧૯૧૯માં 'પીસ કોન્ટ્રીસ'ના સભ્ય તરીકે હિન્દુસ્તાનનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

૧૯૧૯માં પાલમિન્ટરી અન્ડર સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ ફોર ઈન્ડિયા બનનાર પ્રથમ ભારતીય બને છે તે આજ વરસે વંશપરંપરાગત ઉમરાવ તરીકે નિમાય છે ને માત્ર પહેલા ભારતીય લોર્ડ નથી બનતાં, પરંતુ વંશપરંપરાગત લોર્ડ બનનારા એકમાત્ર 'નોન વ્હાઈટ' લોર્ડ પણ બને છે. ગૌરવ થાય એવી સિદ્ધિ છે ને? એમની બીજી સિદ્ધિ એ કે તેઓ લાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં એક 'બિલ' પાસ કરાવવા માટે કારણભૂત બને છે, જે પસાર થતાં ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ ૧૯૧૯ તરીકે લાગુ થાય છે ને હિન્દુસ્તાનમાં કાયદા બનાવવાની સત્તાનું વાઈસરોય ઓફ ઈન્ડિયા પાસેથી ઈન્ડિયન લેજિસ્લેચર પાસે સ્થાનાંતર થાય છે. સ્વ-રાજ માટેનું આ પ્રથમ પગલું બને છે. ઈમ્પીરિયલ પ્રિવી કાઉન્સિલના સભ્ય બનવાનું બહુમાન પણ મેળવે છે. ૧૯૨૮માં એ મરણ પામે છે ને લોર્ડનો ખિતાબ આપોઆપ એમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર અરુણકુમાર સિન્હાને મળવો જોઈએ, પણ એ વખતે જન્મ-મરણ, લગનનાં રજિસ્ટ્રેશન થતાં ન હતાં તેથી અરુણકુમાર એમના જ પુત્ર છે ને તે પણ પાછા જ્યેષ્ઠ એ પર વિવાદ ઊભો થયો. મામલો સમિતિ પાસે ગયો. બીજી મુશ્કેલી એ બહુપત્નીત્વને લીધે આવી. સત્યેન્દ્ર પ્રસન્નને બે પત્ની હતી ને આવા પ્રસંગો માટે શ્રેષ્ઠ બ્રિટિશ કાયદાઓ ન હતા, કારણ કે લાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં આવી બિના પ્રથમવાર બનતી હતી પણ છેવટે ૨૫ જુલાઈ ૧૯૩૯ના રોજ સમિતિએ લોર્ડ અરુણકુમાર સિન્હાનો દાવો મંજૂર રાખ્યો ને વંશપરંપરાગત ખિતાબ ચાલુ રહ્યો. એમના મૃત્યુ પછી એમના મોટા દીકરાને ઉમરાવ પદ મળ્યું. અત્યારે છઠ્ઠા લોર્ડ તરીકે અરુણકુમાર સિન્હા બિરાજે છે લાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં.

આ મ સ ભા મ િ સભ્યોની સંખ્યા નિશ્ચિત છે ૬૫૦ની. ઉમરાવસભામાં આ સંખ્યા હાલ નિશ્ચિત નથી, અહીં બે પ્રકારના સભ્યો છે લોર્ડ્સ રિપરિટ્યુઅલ અને લોર્ડ્સ ટેમ્પોરલ. લોર્ડ્સ રિપરિટ્યુઅલમાં હાલના તબક્કે ૨૬ સદસ્યો છે જે ચર્ચ ઓફ ઈંગ્લેંડમાંથી આવે છે. લોર્ડ્સ ટેમ્પોરલમાં પાછા બે ભાગ છે - એક

વંશપરંપરાગત ને બીજા આજીવન. કાયદાકીય સુધારાને લીધે વંશપરંપરાગત સભ્યો હવે માત્ર ૯૨ જ રહ્યા છે. ને બાકીના આજીવન છે. આ સભ્યોના મૃત્યુ પછી સભ્યપદ એમના જ્યેષ્ઠ પુત્રને ન મળે. આપણી રાજ્યસભામાં સદસ્ય ૬૫ વર્ષ સુધી જ રહી શકે છે, અહીં આજીવન હોય છે. હાલ ઉમરાવસભામાં ૭૭૫ લોર્ડ્સ છે. ઈંગ્લેંડના રાજકીય પક્ષોને તો હજી ધરખમ સુધારા કરીને વંશપરંપરાગત ને આજીવન લોર્ડ્સની આખી પ્રથા જ કાઢી નાખવી છે. એને બદલે ચૂંટાયેલા સદસ્યોની બનેલી લાઉસ ઓફ લોર્ડ્સની રચના કરવી છે, પણ અંદર અંદર વિખવાદ બહુ છે એટલે ચૂંટણી ઢંઢેરામાં આને શામિલ કરતા હોવા છતાં હાલના તબક્કે એના માટેના કાયદાઓ અટકી પડ્યા છે. આપણે ભારતના નહીં, પરંતુ જગતના બ્રિટનની બહારના એકમાત્ર લોર્ડ-સત્યેન પ્રસન્ના સિન્હાની વાત પછી બીજા ભારતીય લોર્ડ્સ વિષે જાણીએ. ૧૯૧૯ પછી ઠેક ૧૯૭૭માં બીજા ભારતીય ઉમરાવસભામાં દાખલ થાય છે-પ્રતાપ ચિટણીસ. એ કોસબેન્યર છે એટલે કે રૂઢિચુસ્ત કે મજદૂર કે લિબરલ ડેમોક્રેટ જેવા મુખ્ય પક્ષોના સદસ્ય ન હોય, પરંતુ કોઈ નાનકડી પાર્ટીના સદસ્ય હોય અથવા અપક્ષ હોય. કોસબેન્યર નામ એટલા માટે પડ્યું કે સત્તાધારી પક્ષને વિરોધ પક્ષના સભ્યો સામસામી પાટલી પર બેસે ને બંનેની વચમાં આડી બેન્ય પર બેસનારા કોસબેન્યર.

(સૌજન્ય : 'વરાઈટી', "મુંબઈ સમાચાર" 12.08.2012)

"ઓપિનિયન"/ Opinion

માન અને માહાત્મ્ય માતૃભાષાનું ગુજરાતી થઈને ગુજરાતી ભૂલી જનારા લોકોએ મેઘનાદ દેસાઈ પાસેથી બોધપાઠ લેવો જોઈએ

• સોનલ શુક્લ / ઉત્કર્ષ મઝુમદાર

ઈંગ્લેન્ડની લાઉસ ઓફ લોર્ડ્સના પહેલા ગુજરાતી કોણ? એવો સવાલ અગાઉ પૂછેલો. એ જવાબ જો હજી ન જડ્યો હોય તો હવે જાણી લો - મેઘનાદ દેસાઈ.

ઈંગ્લેન્ડની આમસભામાં પ્રથમ ભારતીય ને પ્રથમ ગુજરાતી તરીકે પ્રવેશવાનું માન મળ્યું ૬૧.૬૧.૧૯૧૯ નવરોજી ને ૧૯૯૧માં. એમના પછી લગભગ સો વર્ષ એટલે ૧૯૯૧માં લાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં પ્રથમ ગુજરાતી દાખલ થાય છે લોર્ડ દેસાઈ.

મેઘનાદ દેસાઈ જન્મ્યા વડોદરામાં પણ ઉછેર ને ભણતર થયું મુંબઈમાં. એટલે આપણે હરખથી કહી શકીએ કે એ આપણા મુંબઈના છે. ૧૪ વર્ષ મૅટ્રિક થનારા લોર્ડ દેસાઈ માટુંગાની રુઈયા કૉલેજમાંથી અર્થશાસ્ત્રના વિષય સાથે સ્નાતક થાય છે ને વધુ અભ્યાસાર્થે શિષ્યવૃત્તિ મળતાં અમેરિકા જઈ ૨૩ વર્ષની ઉંમરે પીએચ.ડી.ની ડિગ્રી પણ મેળવી લે છે.

બર્ફલી યુનિવર્સિટીમાં વરસેક ભણાવ્યા પછી ૧૯૬૫માં લંડન સ્કૂલ ઓફ ઈકોનોમિક્સમાં પ્રોફેસર તરીકે જોડાય છે. અર્થશાસ્ત્રને લગતાં આગવાં પુસ્તકો લખનાર લોર્ડ દેસાઈની ભારતના અંગ્રેજી અખબારોમાં કોલમ પણ આવે છે. ડાબેરી એક ધરાવતા લોર્ડ દેસાઈ ઈંગ્લેન્ડની લેબર પાર્ટીમાં જોડાઈ સક્રિય થાય છે ને એપ્રિલ ૧૯૯૧માં બેરન ઓફ સેટ ક્વીમેન્ટ ડેન્સ તરીકે લાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં નિમણૂક પામે છે. ૨૦૦૮માં ભારત સરકાર પણ એમનું પદ્મભૂષણ આપીને સન્માન કરે છે.

લોર્ડ દેસાઈની આગવી ઓળખ એટલે સત્ય સાંઈબાબા જેવા એમના જથ્થાબંધ ઘૂંઘરાળા વાળ. જોકે લોર્ડ દેસાઈ નિરીશ્વરવાદી છે. કૉલેજમાંથી લઘવવધર વેશભૂષા ને આવા વાળને લીધે ઘણા ટકોર કરતા 'અલ્યા તને કોઈ છોકરી નહીં આપે', પણ ચીલાચાલુ ઢબે જીવનારા લોર્ડ દેસાઈ નહીં.

મેઘનાદ દેસાઈ એટલે માત્ર અર્થશાસ્ત્રનાં ખેરખાં એવું નહીં. નાટક-સિનેમાનો એમને ગાંડો શોખ. ગુજરાતી નાટ્યપ્રવૃત્તિ જોડે તો સક્રિય રીતે સંકળાયેલા. આંતરકૉલેજ સ્પર્ધામાં રુઈયા કૉલેજની ટીમ ભાગ લેવા ઊતરતી ને એનાં નાટકોના લેખક/રૂપાંતરકાર હોય લોર્ડ દેસાઈ. જાણીતાં લેખિકા વર્ષા અડાલજી એમનાં સહાધ્યાયી ને નાટ્યગ્રુપનાં હિરોઈન. તેઓ કહે છે, 'અમારામાં મેઘનાદ એકદમ હોશિયાર. માત્ર ભણવામાં જ નહીં, વિશાળ વાચન ને અમે નામ પણ ન સાંભળ્યાં હોય એવી વિશ્વની શ્રેષ્ઠ કૃતિઓને ખોળી લાવે ને અમારે માટે રૂપાંતર કરી આપે. ઈબ્સના 'ડોલ્સ લાઉસ'ને એકાંકી ને ફૂલ લેન્થ બન્ને રીતે રજૂ કર્યું ને દાદ મેળવી. ટેનેસી વિલિયમ્સનું 'ગ્લાસ મેનેજરી'નું 'સંજીવની' નામે રૂપાંતર કરી આપ્યું ને ફ્રેડરિક નોટનું 'ડાયલ એમ ફોર મર્ડર'નું 'પાંચમે પગથિયે' નામે રૂપાંતર કરી આપ્યું.' આ નાટક આગળ જતાં પ્રવીણ જીપીએ આઈએનટીમાંથી 'મોગરાના સાપ' નામે રજૂ કર્યું, પણ લેખક તરીકે મેઘનાદ દેસાઈ નહોતા. હાલ અમેરિકા રહેતા ને ઈન્ડિયા ફાઉન્ડેશન નામની સાંસ્કૃતિક સંસ્થા ચલાવનાર 'નર્મદ' નાટક ને અન્ય નાટકોના લેખક હરીશ ત્રિવેદી પણ આ નાટ્યટોળકીના સભ્ય. દિલીપકુમારના જબરા પ્રશંસક એવા એમણે એના પર એક પુસ્તક લખ્યું. ચીલાચાલુ ફિલ્મી પુસ્તક નહીં, પરંતુ દેશમાં એ વખતની વિઘ્નમાન સામાજિક અને રાજકીય પરિસ્થિતિનું દિલીપકુમારની ફિલ્મો સાથે કેવું પ્રતિબિંબ પડે છે એવી આગવી દૃષ્ટિથી લખાયેલાં એમના પુસ્તકનું નામ પણ

જરા હટ કે છે - 'નેહરુ'સ હીરો - દિલીપકુમાર'. ૨૦૦૮માં એમણે અંગ્રેજી નવલકથા લખી '૩૫ ઓન ટાઈમ.'

જિંદગીનાં પ૦થી વધુ વર્ષો પરદેશમાં ગાળનાર અને અંગ્રેજી સ્ત્રીને પરાણનાર (પ્રથમ પત્ની), અંગ્રેજીમાં અધ્યાપન ને લેખન કરનાર આ શખ્સને ગુજરાતી તો હવે આવડતું નહીં હોય અથવા ભાંગ્યું-તૂટ્યું ગુજરાતી બોલતા હશે એવું માનનારાઓને આંચકો જ લાગે એમને ગુજરાતીમાં બોલતા જોઈને. બ્રિટનમાં ચાલતી ગુજરાતી સાહિત્ય એકેડેમીએ ૨૦૦૦ની સાલમાં 'ડાયસ્પોરા' નામ વિષય પર ત્રણ દિવસનો પરિસંવાદ યોજાવો. યોગાનુયોગ એ ગુણવંતરાય આચાર્યનું જન્મશતાબ્દી વર્ષ. આ લોકપ્રિય લેખકની શતાબ્દી પહેલી અહીંયા ઊજવાઈ. આ સંમેલનમાં લોર્ડ મેઘનાદ દેસાઈ મુખ્ય અતિથિ. એમણે એમનું પ્રવચન અસ્ખલિત ગુજરાતીમાં આપ્યું. આ સાંભળી તાજેતરમાં અવસાન પામેલા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ ભોળાભાઈ પટેલ જે ત્યાં ઉપસ્થિત હતા તેમણે કહ્યું, "ધન્ય છે આટલું સરસ ગુજરાતી વતનથી દૂર રહીને પણ જાળવી રાખ્યું છે." ગુજરાતી થઈને ગુજરાતી ભૂલી જનારા લોકો આમાંથી કોઈ બોધપાઠ લેશે ખરો? હોય કંઈ. આ લખનારમાંના એક ઉત્કર્ષ મજુમદાર માટે એમને વિશેષ લગાવા મામા-ફઈના દીકરાઓ એટલે જ નહીં, પરંતુ ઉત્કર્ષ નાટ્યક્ષેત્રે ગયો એનો આનંદ કે કુટુંબમાંથી કોઈક તો કલાકાર બન્યું.

અંતમાં હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં પ્રથમ એશિયન સ્ત્રી બનવાનું માન મેળવનાર ભારતીય સ્ત્રીનું નામ શું?

(સૌજન્ય : 'વરાયટી', "મુંબઈ સમાચાર" 26.08.2012)

સમય બડાં બલવાન

એક વખતે બ્રિટિશરોના ગુલામ રહેલા ભારતના અનેક નાગરિકોએ હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં ડંકો વગાડ્યો છે

સોનલ શુક્લ / ઉત્કર્ષ મજુમદાર

આ પહેલાં એક સવાલ પુછાયેલો કે બ્રિટનની ઉમરાવસભા એટલે કે હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં સભ્યપદ મેળવનાર પહેલી એશિયાઈ સ્ત્રી કોણ હતી. જવાબ છે શ્રીલા ફૂલેધર. ૧૯૯૦માં એ રૂઢિચુસ્ત પક્ષનાં સભ્ય તરીકે ઉમરાવસભામાં

સ્વરાજ પોલ

નરેન્દ્ર પટેલ

શ્રીલા ફૂલેધર

દાખલ થાય છે. ૨૦૦૮માં ફરી પક્ષ છોડીને 'કોસબેન્ચર' તરીકે બેસવાનું શરૂ કરે છે. ભારતીય પરિધાન સાડીમાં સજ્જ એવાં એમણે બધાનું ધ્યાન આકર્ષિત કરેલું. બેરોનેસ બનવા અગાઉ મૂળ શિક્ષક એવાં તેઓ રોયલ બરો ઓફ વિન્ડસર અને જોઈડનોડનાં મેયર પણ રહી ચૂક્યાં છે. ૧૯૯૬માં તેમને એશિયન ઓફ ધ યરનું સન્માન પણ મળેલું. બ્રિટનની હ્યુમનિસ સોસાયટીને નેશનલ સેક્યુલર સોસાયટી જેડે સંકળાયેલાં બેરોનેસ શ્રીલાએ ૨૦૧૧માં એક નિવેદનથી ખળભળાટ મચાવી મૂકેલો. એમણે કહ્યું કે બ્રિટનમાં સ્થાયી થયેલા પાકિસ્તાન ને બંગલાદેશના રહેવાસીઓ સરકારી લાભ મેળવવા માટે વધુ સંતાનો જાણે છે. સર ગંગારામ તેમના દાદા થાય. આ સર ગંગારામ કોણ એવો પ્રશ્ન વાચકને થાય, પણ ચાર લીટીમાં એમનો પરિચય આપવો શક્ય નથી એટલે ક્યારેક એમના વિષે એક આખો લેખ આપીશું. આ લખનારને હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સની મુલાકાત વખતે બેરોનેસ શ્રીલા ફૂલેધરને મળવાનો મોકો મળેલો.

હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં શ્રીલા ફૂલેધર પછી દાખલ થનારા બીજા પંજાબી તે સ્વરાજ પોલ. મોટા ઉદ્યોગપતિ ને દાનવીર એવા સ્વરાજ પોલનું નામ તો

અહીં પણ જાણીતું છે. ૧૯૯૬માં ઉમરાવસભામાં સદસ્ય બને છે. ૨૦૦૮માં ડેપ્યુટી સ્પીકર તરીકે નિમાય છે. ૨૦૦૮માં પ્રિવી કાઉન્સિલના સભ્ય બને છે. જે કે એક નાણાકીય કૌભાંડમાં નામ સંડોવાયાને કારણે ડેપ્યુટી સ્પીકર તરીકે રાજીનામું આપવું પડે છે. લ્યુકેમિયાથી પીડિત દીકરીની સારવાર અર્થે ઈંગ્લેન્ડ આવેલા. તેઓ પછી અહીં જ સ્થાયી થઈ જાય છે ને કેપરો ગ્રુપ નામના જગવિખ્યાત ઉદ્યોગસમૂહની શરૂઆત કરે છે. બ્રિટનના ધનાઢ્યની યાદીમાં ૮૮માં નંબરે આવતા લોર્ડ પોલ તો લંડનમાં પબ્લિક ટ્રાન્સપોર્ટનો જ ઉપયોગ કરે છે.

ભારત સરકાર તરફથી ૧૯૮૩માં પદ્મભૂષણનો ખિતાબ મળે છે. એ સિવાય પણ અન્ય એવોર્ડ્સ મેળવનાર આ લોર્ડ એક કૌભાંડમાં સપડાય છે. એમની ધરપકડ પણ થઈ શકત, પણ હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સે નિયમમાં ફરેલા ફેરફારથી બચી જાય છે. ચાર મહિના માટે હાઉસમાંથી એ સરપેન્ડ થાય છે ને મજૂરપક્ષમાંથી રાજીનામું આપે છે. રાજ બાગરી ૧૯૯૭માં લોર્ડ બને છે ને યુ.કે.ના રહેવાસી તરીકે આપવો પડતો ટેક્સ ખાળવા ૨૦૧૦માં ઉમરાવસભામાંથી રાજીનામું આપે છે. લોર્ડ મેઘનાદ દેસાઈ પછી બીજા ગુજરાતી ઉમરાવસભામાં આવે છે તે લોર્ડ નવનીત ધોળકિયા. ૧૯૯૭માં લિબરલ ડેમોક્રેટ પક્ષના તેઓ સભ્ય તરીકે આવે છે. તેઓ સભામાં આ પક્ષના એકમાત્ર ડેપ્યુટી લીડર પણ બને છે. ૨૦૧૦માં પ્રિવી કાઉન્સિલના સદસ્ય બનવાનું બહુમાન મેળવે છે. ભારતીય મૂળનાં પણ કેન્યામાં જન્મેલ ને યુ.કે.માં શિક્ષણ લેનાર ઉપા પ્રશાર ૧૯૯૯માં ઉમરાવસભાનાં સભ્ય બને છે. ભારતીય મૂળના પણ ટાનઝાનિયામાં જન્મેલ ડૉ. નરેન્દ્ર પટેલ ૧૯૯૯માં ઉમરાવસભામાં દાખલ થાય છે. ૨૦૦૬માં યુનિવર્સિટી ઓફ ડન્ડીના ચાન્સેલર બને છે, ૨૦૦૮માં ઓર્ડર ઓફ ધ થીસ્ટલ રાણી એલિઝાબેથના હસ્તે મેળવે છે. રાષ્ટ્રીય જીવનમાં ફાળો આપનાર સ્કોટિશ વ્યક્તિને મળનારો સ્કોટલેન્ડનો આ સૌથી ઊંચા ક્રમાંકનો ખિતાબ છે. ૩૨૨ વર્ષના આ ખિતાબના ઈતિહાસમાં આ ખિતાબ મેળવનાર પ્રથમ એશિયાઈ વ્યક્તિ બને છે. ગુજરાતી તરીકે ગૌરવ થાય એવું છે નહીં? બીજા કેટલાક ગુજરાતીઓ પણ હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં બિરાજે છે તેમની વાત ક્યારેક.

(સૌજન્ય : 'વરાયટી', "મુંબઈ સમાચાર" 02.09.2012)

.....

મારી વિચિત્રતા એ જ મારી ઓળખ : હિમાંશી શેલત

• દિવ્યાશા દોશી

જો કબૂતર ચકલાંને દાણાંપાણી નાખતાં, કૂતરાને રોટલી જમાડતાં લોકો પ્રત્યે આપણને અહોભાવ જાગે તો માત્ર વોર્કિંગ શૂરને કોઈ ઘર બનાવી દે એટલે ચાલવા નહીં જઈ શકાય તેવા ભાવને કઈ ઉપમા આપવી?

મળીએ એવી વ્યક્તિને જેને સાહિત્યકાર તરીકે બધાં ઓળખે છે, પણ આજે તેમની અંતરંગ સહૃદય ઓળખાણ ...

વલસાડનું પરું અબ્રામા જેમાં આપણાં જાણીતા લેખિકા, વાર્તાકાર હિમાંશી શેલત રહે છે. ભારત આઝાદ થયું તે વરસમાં એટલે કે ૧૯૪૭માં તેમનો જન્મ સુરતમાં એમ.એ.,પી.એચ.ડી. થયા બાદ સુરતની એમ.ટી.બી આર્ટ્સ કોલેજમાં અંગ્રેજીના પ્રોફેસર તરીકે ૨૬ વર્ષ ભણાવ્યું અને અનેક વાર્તાઓ પણ લખી. આમ તેમની ઓળખ સીધીસાદી રીતે આપી શકાય. પરંતુ તેમને મળ્યા બાદ અનેક પડળ ખૂલે. ... મોડી ઉંમરે સ્વ.

વિનોદ મેઘાણી સાથે લગ્ન કરી, સુરતથી વલસાડ અબ્રામા ખાતે રહેવા આવીયાં. તેમના ઘરની ગલીના નાકે પહોંચીએ ત્યારથી જ તેમની અનોખી ઓળખ થવા લાગે. તેમના બંગલાની બહાર દરેક ગલી કૂતરાઓ અળસાતા પડ્યા હોય. જો સાંજનો સમય હોય તો તેઓ તમારી સાથે જ હિમાંશીબહેનના ઘરમાં જવા માટે હોડ બંધે ... અને બપોરનો સમય હોય તો તેઓ જરા માથું ઊંચું કરી તમારી નોંધ લે, વળી પાછા સૂઈ જાય. તમે ગેટ ખખડાવો કે અંદરથી કૂતરાના ભસવાનો મોટો અવાજ આવે અને સાથે જ હિમાંશીબહેનનો ... 'સોનુ બસ.' પહેલાં તો સોનુ દરવાજા પાસે આવી જ જતો. મોટો ગોલ્ડન રિટ્રીટ નામે સોનુ હિમાંશીબહેનનો પ્રિય કુટુંબી. હવે ઘરો થયો હોવાથી તે માંડ માંડ ચાલે છે અને ઓછું ભસે છે.

બારણા પાસે ચપ્પલ કાઢવાના ઘોડામાં તેમના નવાનકકોર બૂટ જોઈને પૂછી લીધું : 'તમે હમણા ચાલવા નથી જતા ...?' તો હસતાં હસતાં હિમાંશીબહેન કહે : 'અરે! આ મારા બૂટને ડબ્બૂએ પડાવી લીધું છે.' આ ડબ્બૂ દેડકાનું નામે છે, તે પણ એમનો પાળીતો ... ઘરમાં દાખલ થાય તો બેસવું ક્યાં તે વિચાર કરવો પડે. ઉનાળો હોય તો બે સોફા પર લાંબી પહોળી થઈને રંગીલી, છબીલી કે ચતુર પડ્યો હોય. આટલા રસિક નામ બિલાડીઓના છે. આમ, હિમાંશીબહેનનું ઘર અને હૃદય દરેક જાતના પ્રાણીઓને આવકારો આપતું ખુલ્લું જ હોય. તેમના બગીચામાં સાપ પણ રહે અને તેમને ય હિમાંશીબહેન આવકારો આપે. વાર્તાકારનું જીવન પણ એક રસાળ વાર્તા જેવું છે. જેમાં પાત્રો તરીકે માણસોની સાથે પ્રાણીઓનું મહત્ત્વ અદકરું. અત્યારે તેમનું જીવન સોનુની આસપાસ જ ચકરાવા લે છે. તેઓ કહે છે, બુઢાપો આવે ત્યારે બીજું બાળપણ આવે તે હું સોનુમાં જોઈ રહી છું. તેના આગ્રહો અને જીદ પણ બાળક જેવાં છે. સોનુ તેમનું સ્વજન. તેને માટે તેઓ કશે બહાર જાય નહીં. ડબ્બૂનું ઘર બૂટની નિયમિત સફાઈ થાય. અને બિલાડીઓ તો દાદાગીરીથી મનફાવે ત્યારે બારણા ખોલાવડાવે અને મનફાવે ત્યાં સોફા પર, પલંગ પર લાંબી થઈને પડે. અંગ્રેજી પુસ્તકો વાંચતાં વચ્ચે વચ્ચે તેઓ આ બધા સાથે વાત કરી લે. લખવા બેઠાં હોય ત્યારે પણ આ બધા આસપાસ તેમની વાતો માંડતાં જાણે બેઠાં હોય. અને પેલા બહાર બેઠેલા કૂતરાઓને પણ રોજ સવાર સાંજ બિસ્કિટ આપવામાં આવે. પંખીઓને મોટા થાળમાં ચણ અને પાણી મૂકાય. એ સિવાય આસપાસ મજૂરી કરતાં મજૂરોના બાળકોને પણ ભાણાવવાનું કામ ચાલુ હોય. તેમણે વર્ષો સુધી પ્લેટફોર્મ પર રહેતાં બાળકોને ભાણાવવાનું અને તેમના જીવનને દોરવાનું કામ કર્યું છે. પ્રાણી, બાળક કે નારી તેમાંથી કોઈને પણ મદદની જરૂર હોય તો તેને જોતાવેંત તેઓ જાણે સમજી જાય.

તેમના આ સ્વભાવ વિશે પૂછતાં તે કહે છે કે, મારી વિચિત્રતાઓની ઓળખ બાળપણથી જ મળવા લાગેલી. અલ્પલાવ્રત ગમે નહીં, રેશમી કપડાં, ઘરેણાં, હાર ગજરા કાઢીને ફેંકી દેવાનું મન થાય. (તેઓ ઘરેણાં કે રેશમી કપડાં પહેરતાં જ નથી) કૂતરા-બિલાડીઓને, પંખી-ખિસકોલીઓને અને વાનરોને ખવડાવવામાં ખૂબ જ મજા પડતી. બળદ કે ઘોડાને પરોણી ભોંકતાં કે ચાબૂક મારતા માણસને બટકાં ભરવાની પાગલ ઈચ્છા થઈ આવે. ગધેડાની પીઠના વકરેલાં ચાંદા પર દવા લગાડવા એની પાછળ ભટકીને મોટેરાંઓની અને સમોવડિયાઓની મજાકનો ભોગ બનતી. જે કાચી વયમાં વળગેલું એ મોટા થયે સુધારો થયો નહીં. સરવાળે સતત અજંપો અને વ્યાકુળતા એ જ મારી ઓળખ. બાળકો અને સ્ત્રીઓને માટે અનેક સ્તરે કામ શરુ થયાં. વળી સાજામાંદા કૂતરાં બિલાડાંની સારવારેય ખરી, અધ્યાપન સાથે આ બધું ચાલ્યું પણ છેવટે ૨૦૦૯ સાલમાં નિવૃત્તિ આવે પણ મેં ૧૯૮૪માં જ વહેલી સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ લઈ લીધી હતી. બસ નક્કી કર્યું હતું કે મનગમતાં કામ જ કરવાં. બધા ચેતવતાં હતા કે પસ્તાશો, પણ આજદિન સુધી વહેલી નોકરી છોડવાનો અફસોસ નથી થયો. છતાંય સહજતાથી જે થાય તે કરતી રહી છું કોઈ ટ્રસ્ટ કે સંસ્થા સ્થાપ્યા સિવાય. મારી અતિનિકટ માના મૃત્યુ બાદ અને જીવનસાથી વિનોદના મૃત્યુ બાદ કેટલીક બાબતે જાતને વચન આપ્યું છે. દૈન્ય અને પલાયન બંનેને નકારીશ. આખી સૃષ્ટિને બાથમાં લેવા મથતાં મથતાં જે

સ્તેથી પસાર થતાં હોઈએ ત્યારે ભીતરી નિસબતનો અવાજ કોઈ શોરબકોરમાં દબાઈ જવા ન દેવો, અને નાની મોટી અંગત પીડાઓને, અભાવોને સમસ્ત વિશ્વની વેદનાઓના ભડભડતા અગ્નિકુંડમાં સમિધ લેખે હોમી દેવી. બસ અનુભવો પાસેથી આટલું શીખી શકાયું.

હિમાંશીબહેન પાસે અદ્ભૂત વાર્તાઓનો ખજાનો તો મળે જ છે, પણ તેમનું નિસ્વાર્થ પ્રેમ-સ્નેહ અને કુશળાથી છલોછલ હૃદય. આસપાસ જે કંઈ ચાલી રહ્યું હોય તેને માટેની નિસબતથી સદાય ચચરતું ચિત્ત હિમાંશીબહેનની સાચી ઓળખ. અને તેઓ છેલ્લે કહે છે કે વ્યક્તિના હૃદયનું જેટલું કદ એટલું જ એની દુનિયાનું કદ એવું નહીં? અને અમે નિરૂત્તર બની તેમની અને તેમના સ્વજન પ્રાણીમિત્રોની વિદાય લઈએ છીએ.

(સૌજન્ય : "મુંબઈ સમાચાર" 31.08.2012)

દિવાળી

• ચીમન પટેલ 'ચમન'

કંઈ દિવાળીઓ આવીને ગઈ !
સાપ ગયા ને લિસોટા રહ્યા ભઈ!

કંઈ દિવાળીઓ આવીને ગઈ!

સાફ કરે સહુ પોતાનાં ઘર
દીવો પ્રગટાવે અંધકાર પર
સારાં કપડાં પહેરી સૌ ફરે
વાનગીઓ બને સારી ઘરે ઘરે.

દિલની સાફસૂફી કરવાની રહી,
કંઈ દિવાળીઓ આવીને ગઈ!

પૂજન કરી મેળવવું છે સુખ
દેવ દર્શનથી દૂર કરવું દુઃખ
મંદિરમાં જઈ પ્રદક્ષિણા ફરે
ભાથું ભાવિનું આ રીતે ભરે.

કૃપા પ્રભુની હજુ નથી રે થઈ,
કંઈ દિવાળીઓ આવીને ગઈ!

સાફ કરે સૌ અંદરનાં ઘર
રાખે અમીટ્રષ્ટિ સૌની પર
પ્રેમ પૂજન કરી મેળવે સુખ
દૂર કરે જે દુઃખીઓનું દુઃખ

શાંતિ ઘરની સૌની લૂંટાઈ રહી,
કંઈ દિવાળીઓ આવીને ગઈ!

કે'વા જોઈએ 'ચમન'ને સાચું
ભલે લાગે કોઈને કડવું ને ખાટું
ચાલી હરીફાઈ મંદિરોમાં જ્યાં
વાનગીઓ અનેક અગ્રકૂટમાં ત્યાં

ભાવનાનો ભૂખ્યો ભગવાન ભઈ,
કંઈ દિવાળીઓ આવીને ગઈ!

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું ...

આપણા સૌમાં ભાષા-પ્રેમ કેટલો?

‘સ્વરકાર માટે કાવ્યાભિરુચિ, શાસ્ત્રીય સંગીત, સ્વર, તાલ ઇત્યાદિની મૂળભૂત ઓળખ અને લોકસંગીતનો પરિચય અભ્યાસ, આ ત્રણેય વિશેની ત્રિવિધ સજ્જતા હોવી હિતાવહ, બલ્કે અનિવાર્ય. સ્વરકારો, ગાયકો, ભાવકો એવા આપણા સૌમાં ભાષા પ્રેમ કેટલો? કેટલાને ગુજરાતી કાવ્યો વાંચવા માણવામાં રસ છે? કેવળ લોકપ્રિયતા, લોકચાહના કે સંખ્યાબળના માપદંડ વડે કોઈ કૃતિની ઉચ્ચતા કે નિમ્નતા નક્કી કરવામાં જોખમ ખરું કે નહીં? ઉત્તમ કાવ્યતત્ત્વ સ્વરાંકન ધરાવતી છતાં ઓછી પોપ્યુલર કૃતિઓને ‘સુગમ’ જમાતમાંથી બહાર મૂકવી, કારણ કે તે ઓછી સુગમ / સહેલી છે? ‘પોપ્યુલારિટી’ અને ‘સુગમ’ના બહાના હેઠળ આપણે ‘સહેલું’ કે ‘સરળ’માંથી ‘સસ્તી’ લોકપ્રિયતામાં તો સરી પડતા નથી ને? ઉત્તમ ગુજરાતી સુગમ સંગીતની કેસેટ સી.ડી. યાત્રાઓ કાઢવા આપણા - ખાસ કરીને યુવા ગાયકો સ્વરકારો તૈયારી બતાવશે? પ્રયોગ જોખમ લેશે? અર્થેની આરાધના કેવું ક્ષણ આપે?’

— રાસબિહારી દેસાઈ

વરસો પહેલાં, અહીં, યુનાઈટેડ કિંગડમમાં વસવાટ કરતા અને ‘ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી’ની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય રહેલા, સંજયભાઈ પટેલે આ છબિ, અબીલાલ, ‘ફેઈસબુક’ પર તરતી મેલી હતી. આજકાલ, સંજયભાઈ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાના જ્યોર્જિયા રાજ્યના આટલાન્ટા નગરમાં વસે છે. તે દિવસોમાં, સંજય પટેલ અહીં તબલાવાદનના વર્ગો લેતા હતા. વાડુ, ત્યારે વિભાબહેન અને રાસબિહારી દેસાઈ ઈંગલેન્ડ પધારેલાં અને અકાદમી હેઠળ એમનો એક ભાતીગળ કાર્યક્રમ વેમ્બલીસ્થિત ‘પ્રેસ્ટન મેનર હાઈ સ્કૂલ’ના સભાખંડમાં એંશીના દાયકા દરમિયાન યોજાયો હતો. અકડેહઠ મેદની હતી. આ અવસરે તેમણે તબલા પર ગાયક દંપતીને સંગત આપી હતી. તે જ અવસરે આ ફોટો લેવાયો હતો.

કાર્યક્રમ વેળા, દિવંગત વિઠ્ઠલજી કાટબામાણાએ લીધી આ ઐતિહાસિક છબિમાં ડાબેથી, દિવંગત ભગવાનજી ઓધવજી કલ્યાણી, પ્રવીણ લુક્કા, જીતેન્દ્ર દવે, રાસબિહારી દેસાઈ, સંજય પટેલ, મૂકેશ નાકર, ચંદુભાઈ મટાણી, કલ્પનાબહેન દવે, દિવંગત દિનેશ દવે, યોગેશ પટેલ, વિપુલ કલ્યાણી તેમ જ રમાણીક વડુ દૃષ્ટિમાન થાય છે.

અમેરિકામાં વસવાટ કરતા જાણીતા ગુજરાતી શહેરી કૌષિક અમીન, તાજેતરમાં રાસબિહારી દેસાઈનું નિધન થયું તે તબક્કે લખતા હતા : ‘ગુજરાતી સુગમ સંગીત ધબકારો ચૂકી ગયું. ગુજરાતી સુગમ સંગીતના દ્રોણાચાર્ય રાસબિહારી દેસાઈનો સ્વરવિલય. આવા રાસબિહારી દેસાઈનું ૭૮ વર્ષની વયે દૃઢયરોગના હુમલાના કારણે અવસાન થયું છે. સેંકડોની મેદની બેઠી હોય ... સ્ટેજ પર અંધારું હોય, તેવા સમયે ‘હે ... મા ..’ શબ્દો દ્વારા ગુજરાતી સુગમ સંગીતની ખરલમાં સતત ઘુંટાઈને ઘેઘુર બનેલો અવાજ કાને પડે ત્યાં સેંકડો લોકોની તાલીઓમાંથી એક જ નાદ સંભળાતો હોય રાસબિહારી દેસાઈ. આછી મૂછ સાથેની ક્લીનશેવ, માથા પર જમણી બાજુ વાળનો સ્લેજ ઊંચો ગુચ્છો અને ઝલ્ભો જમનો રાષ્ટ્રીય પોશાક હતો, તેવા રાસબિહારી દેસાઈ, તેમના ઘેઘુર કંઠમાં, ‘માડી તારું કંકુ ખરું ને ... સૂરજ ઊગ્યો ...’ સંભળાવાનું શરૂ કરે, એટલે જાણે સાક્ષાત્ જગત જનની સાથે તાદાત્મ્ય સંધાઈ ગયું હોય, તેવું સૌ કોઈ અનુભવતા.

‘સંગીતને મિશન તરીકે સ્વીકારીને રાસભાઈએ કાવ્ય સંગીતની મોટી સેવા કરી છે. એમનું સૌથી મોટું પાયાનું કામ તે કાર્યશિબિર અને પરિસંવાદનું હતું. અનેક જગ્યાએ કાર્યશિબિર અને પરિસંવાદ યોજીને દેશ-વિદેશમાં ગુજરાતી સંગીતના કાવ્ય સંગીતને વરેલા કલાકારોને ઉછેર્યાં છે. આકાશવાણી, પ્રસારભારતી દિલ્હીના સેન્ટ્રલ એડિશન બોર્ડના તેઓ સભ્ય રહી ચુક્યા છે. સાહિત્ય અકાદમી દિલ્હી દ્વારા આયોજિત કાવ્ય અને સંગીત પરિસંવાદમાં વિશિષ્ટ નિમંત્રિત કી-નોટ પ્રવક્તા તરીકે ગુજરાતી સંગીતના પાયાના વિચારોને તેઓએ વાચા આપી હતી. રાસભાઈ ૧૯૬૧થી અમદાવાદની નોંધપાત્ર અને ગુજરાતી કાવ્ય સંગીતની પાયાની સંસ્થા શ્રુતિના સ્થાપક સભ્ય તથા મંત્રી રહી ચુક્યા છે. શ્રુતિને જ પોતાનું જીવન બનાવી અનેક ઉત્તર ગાયકો તેમણે આપ્યા છે. તેમને ૧૯૮૦માં કાશીનો દીકરો માટે શ્રેષ્ઠ પાર્શ્વ ગાયકનો એવોર્ડ, ગુજરાતી સમાજ ઈન્કો-ડેટ્રોઈટ મિશિગન યુ.એસ.એ.દ્વારા ઓનરરી મેમ્બર ઓફ એસો., ગુજરાત રાજ્ય ગૌરવ પુરસ્કાર, આકાશવાણી દીર્ઘ પ્રસારણ સેવા એવોર્ડ એનાયત કરાયા હતા.’

(આ પહેલાંના દશ હપ્તાઓમાંનો, છેલ્લો હપ્તો
26 એપ્રિલ 2012ના અંકમાં પ્રગટ થયો હતો.)

- ૧૧ -

પ્રિય ભાઈ લેલિવેલ્ડ,

આજે આપણે તમારા પુસ્તક Great Soul – Mahatma Gandhiના ૧૧માં પ્રકરણ Mass Mayhemની ચર્ચા કરશું.

દસમા પ્રકરણ પછી ચિત્ર સ્પષ્ટ થઈ ગયું છે. લડાઈનાં નગારાં વાગે છે અને દેશ આઝાદીના માર્ગે જવા થનગને છે. અંગ્રેજ હકુમતે ભારતની મરજી જાણ્યા વિના જ એને યુદ્ધમાં જોતરી દીધું છે. કોંગ્રેસે યુદ્ધ પ્રયાસોમાં સહકાર આપવા શરત મૂકી છે કે દેશને આઝાદ કરો. પરંતુ આ તો અમે ઈતિહાસ જાણીએ છીએ. બાકી તમારા પુસ્તકમાં એના માટે હજી વાર છે. હજી તો ૧૯૩૯નું વર્ષ છે.

તમે શરૂઆત કરો છો, ગાંધીની હતાશાની લાગણીથી. એમના અનુયાયીઓ, સ્વરાજના રસ્તે, એમણે ચીંધેલા માર્ગે, બહુ દૂર સુધી નથી ચાલ્યા, એવો અહેસાસ ગાંધીને છે. એમને લાગે છે કે ‘વ્યક્તિગત અપવાદોને બાદ કરતાં કોંગ્રેસજનો અહિંસામાં માનતા નથી’. તમે કહો છો કે અહીં મહાત્મા જાણી જોઈને કરુણતા પેદા કરવા મથે છે, જેથી એમના અનુયાયીઓના મનમાં એક જાતનો અપરાધભાવ પેદા થાય. હજી પણ ગાંધીના નામે ભીડ એકઠી થઈ શકે છે, હજી પણ એમનો પડ્યો બોલ ઝીલવા તૈયાર અનુયાયીઓ છે જ, પરંતુ ક્યાંક એ માણસ પોતાને એકલવાયો અનુભવે છે. એના સ્વરાજનું મંદિર, અહિંસાનો છેલ્લો સ્તંભ તૂટી પડવાની સાથે, ધ્વસ્ત થઈ ગયું છે. આમ છતાં, તમે લખો છો કે ‘પ્રોફેટ ગાંધી’ એક રાજકીય નેતા(ગાંધી)ને રંગમંચ પરથી હટાવતો નથી.

બીજી બાજુ પાકિસ્તાનની માગણી બુલંદ થવા માંડી છે. ગાંધીજી વિશે તમે વ્યંગમાં કહ્યું છે : નિયમિત રીતે ગાંધી બે બાજુએ ઊભા રહેવાનું કરી લે છે; પોતાના અંગત મંતવ્ય સાથે અને તે સાથે જ પોતાના સાથીઓના મંતવ્ય સાથે. ગાંધી કબૂલ કરે છે કે સત્યને જોવાની એમની રીત જુદી જુદી છે.

એ વખતના વાઈસરોય લોર્ડ વેવેલે પોતાની ડાયરીમાં લખ્યું કે ‘ગાંધી અનિષ્ટ મનોવૃત્તિના વૃદ્ધ રાજકારણી છે. વાતો તો બહુ સાત્ત્વિક કરે છે, પણ એના સ્વભાવમાં નરમાશનો છાંટો પણ નથી.’ લેલિવેલ્ડભાઈ, અહીં તમે વેવેલેને સફ્ફડ જવાબ આપ્યો છે, એ કબૂલ કરવું પડશે. તમે કહ્યું છે કે વાઈસરોયે ગાંધીને જોવા ચીતર્યાં છે તેવા જ હોત તો એમના કાર્યની ચરમ સીમાનો સમય ઈતિહાસમાં ફુટનોટથી વધારે મહત્ત્વનો ન હોત. ખરેખર તો આ સમયને એમની નૈતિક દાસ્તાન ગણાવી શકાય એમ છે, જેને ‘કરુણાતિકા’ જેવું મથાળું આપીએ તો બહુ ખોટું નથી.

ગાંધી અને કોંગ્રેસ

સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૯માં ભારતને યુદ્ધ પ્રયાસોમાં જોતરી દેવામાં આવ્યું. તે પછી ગાંધીજીએ કોંગ્રેસ માટે એક ઠરાવ તૈયાર કર્યો અને માત્ર અહિંસક સાધનો દ્વારા યુદ્ધપ્રયાસોમાં ટેકો આપવાનું સૂચન કર્યું. વીસ વર્ષમાં પહેલી વાર, કોંગ્રેસ એમના મુસદ્દાને ફગાવી દીધો અને આઝાદીની શરતે સહકાર આપવાની જાહેરાત કરી. ગાંધીજીએ આને પોતાનો સંપૂર્ણ પરાજય માન્યો અને કોંગ્રેસની પ્રવૃત્તિઓમાંથી નિવૃત્ત થઈને પોતાની રીતે પોતાનાં ઉચ્ચ ધ્યેયો માટે કામ કરવાની ઈચ્છા જાહેર કરી. કોંગ્રેસે એ પણ માની લીધું.

પરંતુ સરકારે કોંગ્રેસની શરત ન માની. માત્ર ત્રણ જ મહિનામાં એમને સક્રિય રાજકારણમાં પાછા લાવવાની કોંગ્રેસને ફરજ પડી. બીજા ત્રણેક મહિનામાં બળના ઉપયોગ અંગે ફરી ગાંધી અને કોંગ્રેસ વચ્ચેના મતભેદ બહાર આવ્યા અને ગાંધીજી ફરી હટી ગયા. પરંતુ પોતાની શરતે પાછા

કોંગ્રેસના આંદોલનનું નેતૃત્વ સંભાળે છે. જે કે, હવે એમના વલણમાં થોડી સ્થિતિસ્થાપકતા પણ વર્તાય છે. ગાંધીજી કહે છે કે ભારતને યુદ્ધ દરમિયાન આઝાદી મળે તો બ્રિટન પોતાના સૈન્ય અને હવાઈ દળ માટે ભારતની ભૂમિનો ઉપયોગ કરી શકે છે. ચર્ચિલને આ પણ મંજૂર નહોતું. એ હુંકાર કરે છે : હું નામદાર રાણીના સામ્રાજ્યને નાદાર બનાવવા માટે વડો પ્રધાન નથી બન્યો. અને કોંગ્રેસે એલાન કરી દીધું - હિંદ છોડો!

નવમી ઓગસ્ટનો સૂરજ નીકળે તે પહેલાં સરકારે કોંગ્રેસના બધા આગેવાનોને પકડી લીધા. ગાંધીજી તો મે ૧૯૪૪માં બહાર આવી ગયા, પણ નહેરુ અને સરદાર સહિત આખી કોંગ્રેસ વર્કિંગ કમિટી જેલમાં જ હતી. આમ, ૧૯૪૪ના જૂન સુધી દેશને નેતૃત્વ આપવા માટે ગાંધીજી સિવાય કોઈ નહોતું. લેલિવેલ્ડભાઈ, તમારો વ્યંગ વાપરું તો હવે એમના અંતરાત્માના અવાજ પર કોઈ લાંબા ગાળાના નિર્ણય લેવાનું બંધન નહોતું એટલે એને છૂટો દોર મળી ગયો હતો! આ ગાળામાં એમણે કોંગ્રેસ અને મુસ્લિમો વચ્ચેની ખાઈ પૂરવા ભરપૂર પ્રયત્નો કર્યા. ગાંધી, ઝીણા અને પાકિસ્તાનો

મુસ્લિમ લીગ અને એના નેતા મહંમદઅલી ઝીણાની બોલબાલાના એ દિવસો હતા. એમની સાથે સહકારના રસ્તા શોધવાનું અનિવાર્ય બની ગયું હતું. ગાંધીજીએ ઝીણાનો સ્વીકાર કર્યો. ઝીણા કાયદે-આઝમ (મહાન નેતા) તરીકે ઓળખાતા હતા. ગાંધીજીએ આ સંબોધન સ્વીકારી લીધું.

આ બન્ને વ્યક્તિત્વોનું તમારું તુલનાત્મક મૂલ્યાંકન જરા વિગતે જોવા જેવું છે. તમે કહો છો કે ઝીણાને મહાત્મા સંબોધન સામે વાંધો હતો અને કોંગ્રેસ છોડવાનાં કારણોમાં એક એ પણ હતું. ઝીણા પણ ચાર વર્ષ વિદેશવાસ કરીને દેશના રાજકારણમાં પાછા આવ્યા હતા, પરંતુ રાષ્ટ્રવાદી તરીકે નહીં, મુસલમાનોના એક માત્ર નેતા તરીકે. જે કે, આ પરિવર્તનને કારણે એમના રાજકારણની શૈલી પણ બદલાઈ ગઈ હતી. હવે પાશ્ચાત્ય પોષાકના સ્થાને પરંપરાગત શેરવાની અને ઘેટાના વાળની બનેલી ટોપીમાં લોકો સામે ઉપસ્થિત થવામાં એમને વાંધો નહોતો રહ્યો. આ ટોપી તો પાછળથી ‘ઝીણા ટોપી’ના નામે જાણીતી થઈ અને ‘ગાંધી ટોપી’નો મુસ્લિમ લીગી જવાબ બની. ઝીણાને હવે ધર્મના નામે રાજકારણ કરવામાં કંઈ છોછ નહોતો રહ્યો. હવે ઝીણા ધર્મ અને કોમને રાષ્ટ્રીય સ્તરે નેતૃત્વ સંભાળવાના સચોટ ઉપાય તરીકે જોતા હતા. આમ જુઓ તો, એમણે ગાંધીને ડાબા હાથે સલામ કરી હતી. બન્ને ગુજરાતી બંરિસ્ટરો વચ્ચે બહુ પ્રેમભાવ કદી ન રહ્યો, પરંતુ ગાંધીજી ઝીણા પ્રત્યે હંમેશાં આદર અને વિનયપૂર્વક વર્તન કરતા રહ્યા.

હિન્દુ-મુસ્લિમ એકતામાં હવે ઝીણાની ભૂમિકા સૌથી મોખરે હતી એ વાત ગાંધીજી સમજી ચૂક્યા હતા. એમણે તો હિન્દુ છોડો આંદોલન શરૂ થાય તે પહેલાં એવું સૂચવી દીધું હતું કે અંગ્રેજો કોંગ્રેસને સત્તા સોંપવા ન માગતા હોય તો ભલે ને, ઝીણા સરકાર બનાવે. એમણે ઝીણાને મળવાનો નિર્ણય કરી લીધો, વર્ધામાં હિન્દુ રાષ્ટ્રવાદીઓની ભીડ ગાંધીજીના વિરોધમાં એકઠી થઈ. એમાં એક જુવાન હતો, નાથુરામ ગોડસે.

બન્ને નેતાઓ મળે તે પહેલાં ઝીણાએ મુસ્લિમ લીગની એક સભાને સંબોધન કરતાં એમના વલણમાં આવેલી નરમાઈનો સંકેત આપ્યો અને કહ્યું કે મને અને મહાત્મા ગાંધીને સફળતા માટે આશીર્વાદ આપો. એમણે આ એક જ વાર ગાંધીજીને ‘મહાત્મા’ તરીકે સંબોધન કર્યું.

ગાંધીજી મુંબઈમાં ઝીણાને મળવા એમને ઘરે ગયા. આ વાતચીતમાં ગાંધીજી હિન્દુ-મુસ્લિમ એકતાના પોતાના ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં રાખીને વાત કરતા રહ્યા, બીજી બાજુ ઝીણા રાજકીય સોદાબાજી કરતા રહ્યા. એમણે ગાંધીજીને એક બાલોશ વકીલની જેમ કેટલાક વેધક પ્રશ્નો પૂછ્યા. ગાંધીજી વ્યક્તિગત નિષ્ઠા પર ભાર મૂકતા હતા, પરંતુ ‘લીગલ’ કહી શકાય એવા પ્રશ્નોના જવાબ એમાં ન હોય. કાયદે આઝમે મહાત્માને પૂછ્યું, ‘મને એમ કે તમે અહીં એક હિન્દુ તરીકે, હિન્દુ કોંગ્રેસના પ્રતિનિધિ તરીકે આવ્યા છો.’ એમને ખબર હતી કે આ સવાલ ગાંધીજી

માટે માથાનો ઘા બની રહેશે. ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો કે 'ના, હું હિન્દુ તરીકે કે કોંગ્રેસના પ્રતિનિધિ તરીકે નથી આવ્યો, વ્યક્તિગત રીતે આવ્યો છું.' ઝીણાનો સવાલ હતો કે બે વ્યક્તિઓ વચ્ચે કઈ નિર્ણય થાય તો એનો અમલ કોણ કરશે?

ભાઈ લેલિવેલ્ડ, તમારું મૂલ્યાંકન સાચું છે કે આ સવાલ કઠોર તો હતો પણ એમાં તર્ક પણ હતો જ. બીજી બાજુ, ગાંધીજીએ ધર્મ પ્રત્યેનો એમનો સંપ્રદાયવાદ વિરોધી દૃષ્ટિકોણ એક વાર બાજુએ મૂકીને ઝીણાને મુસલમાનોના નેતા તરીકે સ્વીકારી લીધા હતા. આડકતરી રીતે એમણે મુસ્લિમ સ્વાતંત્ર્યની દલીલ પણ માની લીધી હતી, જેને કોંગ્રેસ પહેલાં જ નકારી ચૂકી હતી. પાકિસ્તાન હિન્દના સંઘના ભાગ તરીકે રહે તો મુસલમાનોને અમુક સત્તાઓ આપી શકાય એમ ગાંધીજી તૈયાર થઈ ગયા હતા. ઝીણાનો સવાલ હતો કે એમનું કોણ સાંભળશે? આવી વાત લઈને આવ્યા છે તો ગાંધીજી ખરેખર ગંભીર પણ છે કે નહીં? જે કે ગાંધીજીએ સંઘમાંથી અલગ થવાના અધિકારનો પણ સ્વીકાર કરી લીધો. ઝીણાનું કહેવું હતું કે પાકિસ્તાન પહેલેથી જ સાર્વભૌમ હોય. એની સરહદો હિન્દુ ઈંડિયા શા માટે નક્કી કરે? ગાંધીજીએ એમની વાતચીતના ત્રીજા અઠવાડિયામાં નોંધ કરી કે તેઓ બન્ને અલગ અલગ પાકિસ્તાનોની વાત કરતા હતા.

ઝીણાએ જાહેર કરી દીધું કે હું 'મિ. ગાંધી'ને સમજાવી નથી શક્યો. ગાંધી ફરી વાર 'મહાત્મા'માંથી 'મિસ્ટર' બની ગયા હતા! ઝીણા વ્યૂહના ખેલમાં એટલા બધા ઓતપ્રોત થયેલા હતા કે એમણે પાકિસ્તાન કેવું હશે તે સ્પષ્ટ કહેવાનો પણ ઈન્કાર કર્યો. હકીકતમાં તો એમનો હેતુ કાયમી ધોરણે રાષ્ટ્રીય નેતૃત્વમાં ભાગીદારીનો હતો અને પાકિસ્તાનનો ખ્યાલ આ માટે સોદાબાજીનું હથિયાર હતો. એટલે પાકિસ્તાન કેવું હશે તે ચોખ્ખું કહેવાથી તો સોદાબાજીની સીમા આવી જતી હતી! ગાંધીજી એમની પાસે પાકિસ્તાન કેવું હશે તેનો વૈચારિક નકશો લઈને ગયા હતા. એમણે પછી કહ્યું પણ ખરું કે એમનો ઈરાદો ઝીણાને એ દેખાડવાનો હતો કે પાકિસ્તાનનો વિચાર કેટલો પોકળ હતો. ઝીણાએ પોતાની પાકિસ્તાનની વ્યાખ્યા ન આપી અને છેક સુધી એમ માનતા રહ્યા કે અંગ્રેજી એમની સાથે રહીને સોદાબાજીમાં કોંગ્રેસને હંફાવશે. પરંતુ બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી બ્રિટનના સંયોગો બદલાઈ ગયા હતા અને ભારતને આઝાદ કરવાની એને તાલાવેલી ઊપડી હતી. હવે એમાં ઝીણાનું અસ્પષ્ટ પાકિસ્તાન આડે આવતું હતું. ઝીણાનો હવે એમને કશો ખપ નહોતો રહ્યો, માત્ર જન છોડાવવા એમણે ઝીણાની માગણી સ્વીકારી લીધી. ઝીણાને અંતે જે મળ્યું તે પાકિસ્તાન તો એમના જ શબ્દોમાં 'ઉધઈએ પાધેવું' હતું!

ગાંધીએ શું કરવું જોઈતું હતું?

ભાઈ લેલિવેલ્ડ, આ તમારો વસવસો છે, કે ગાંધીજીએ જે કરવાનું હતું તે ન કર્યું. કોંગ્રેસે બ્રિટનની યોજના સ્વીકારી લીધી અને વચગાળાની સરકાર બનાવવાની તૈયારી શરૂ કરી દીધી. જે બંધારણની રચનાની પ્રક્રિયા શરૂ થાય તેમાં મુસ્લિમ લીગની સંમતિ જરૂરી હતી. ગાંધીજીએ વચગાળાની સરકાર બનાવવાનો વિરોધ કર્યો. આ બાબતમાં તમે માનો છો કે એમણે જોઈએ એટલી તાકાત ન વાપરી. તમારો વસવસો સાચો છે અને ગાંધીજીએ કોંગ્રેસની સંમતિનો વિરોધ કરવો જોઈતો હતો. પરંતુ તમે કહો છો કે એ બન્ને બાજુ બોલતા હતા, એ આક્ષેપ સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. ગાંધીજી માટે દેશના ભાગલા ન થાય એ મહત્વનું હતું અને આ બાબતમાં એમણે પોતાનો અભિપ્રાય છુપાવ્યો નહીં. તમે કબૂલ કરો જ છો કે જે લડત પર એમનો કાબૂ હતો તે હવે બીજા હાથોમાં ચાલી ગઈ હતી, એટલે ગાંધીજીએ જે લગાવ્યું હોત તો પણ એમની વાત માનવા કોઈ તૈયાર થાય એ સિથિતિ નહોતી. આ સંજોગોમાં એમની પાસે પોતાના દૃષ્ટિકોણ અને કોંગ્રેસના દૃષ્ટિકોણ વચ્ચે કઈક મેળ બેસાડવા સિવાય વિકલ્પ જ નહોતો.

૨૩મી જૂન ૧૯૪૬ના કોંગ્રેસની મીટિંગ મળી, એમાં આ બાબતે નિર્ણય થવાનો હતો. ગાંધીજીએ પોતાનો દૃષ્ટિકોણ સમજાવ્યો અને પછી જવાને રજા માગી. નારાયણભાઈ દેસાઈએ લખેલા ગાંધીજીના જીવન ચરિત્રમાં જણાવ્યા મુજબ કોંગ્રેસ પ્રમુખ મૌલાના અબૂલ કલામ આઝાદે પૂછ્યું : 'બાપુને રોકવાની જરૂર છે?' બધા મૌન રહ્યા, બધા સમજતા હતા. એ દિવસે દેશના

ટુકડા રોકવા માટે એક જ જાણ સક્રિય હતો - મહાત્મા ગાંધી. એમનો ખ્યાલ હતો કે ભાગલા ભારે વિનાશકારી સાબિત થશે. અંતે આઝાદી આવી. ભાગલા પડ્યા. પંજાબ અને બંગાળની સીમાઓ લોલીથી ખરડાઈ ગઈ.

નોઆખલી, બિહાર અને ગાંધીની નિષ્ફળતા

આ શીર્ષક તમે નહીં, મેં આખું છે અને એનું કારણ છે. અહીં તમારી નજરે ગાંધીના નોઆખલી મિશનની ચર્ચા કરવી છે.

દેશની આઝાદીથી ગાંધીજી ઓછામાં ઓછા એક હજાર માઈઈલ દૂર હતા. આજના બાંગ્લાદેશ, એ વખતના પૂર્વ પાકિસ્તાનના ગરીબ પ્રદેશ નોઆખલીમાં કોમી આગ ફાટી નીકળી હતી. નોઆખલીથી તો બર્મા(મ્યાંમાર) નું માંડવે નજીક થાય, દિલ્હી તો બહુ દૂર કહેવાય! મુસ્લિમ બહુમતીવાળા આખા પ્રદેશમાં મુસ્લાઓનો પ્રભાવ શરૂઆતથી જ બહુ હતો. ત્યાં કેટલાયે હિન્દુઓની કતલ થઈ ગઈ હતી. આઝાદી આવી ત્યારે માઉન્ટબેટનના શબ્દોમાં 'એક માણસની ફોજ' ગાંધીજી, આ કોમી આગને ઠારવા, દુખિયાંઓને હિંમત આપવા અને જુલમગારોના દિલમાં અજ્ઞાહતની યાદ કાયમ કરવા માટે નોઆખલીના રસ્તા વિનાના રસ્તાઓ પર ભટકતા હતા, અને પુલ વિનાની નદીઓ ને નાળાં પાર કરતા હતા. બીજી બાજુ બિહારમાં હિન્દુ હેવાન જાગી ઊઠ્યો હતો. ત્યાંના હિન્દુઓએ 'નોઆખલી દિવસ' પાળ્યો અને લઘુમતી મુસલમાનોને મોતને ઘાટે ઉતારી દીધા. બંગાળ પ્રાંતના મુખ્ય પ્રધાન સુહરાવદીએ ગાંધીજી સાથે દલીલ કરી કે એમણે બિહાર જવું જોઈએ. પણ ગાંધીજીએ મચક ન આપી. પરંતુ નોઆખલીમાં હતા ત્યારે જ એમને બિહાર જવાનાં અનેક કહેણ મળ્યાં. પહેલાં તો એમણે કહી દીધું કે એમનું મિશન હજી પૂરું નથી થયું. એટલે જઈ નહીં શકાય પરંતુ નોઆખલીના ચાર માસના પ્રવાસ પછી, અંતે બિહાર જવા માટે એમણે નોઆખલી છોડ્યું. એમણે પાછા નોઆખલી જવાનો વાયદો પણ કર્યો, પરંતુ ગયા નહીં અથવા જઈ ન શક્યા.

નોઆખલીમાં પોતાના મિશનની નબળાઈ માટે ગાંધીજીએ પોતાના બ્રહ્મચર્યની નબળાઈને જવાબદાર માની અને એના પ્રયોગો પણ શરૂ કરી દીધા! પરંતુ એમણે આ પ્રયોગો છુપાવ્યા નહીં, એટલું જ નહીં ખુલા વરંડામાં કરવાની પણ તૈયારી દેખાડી. દુનિયામાં આના કારણે ભારે ચકચાર ફેલાઈ.

નોઆખલીમાં એમના અનુભવો બહુ સારા ન રહ્યા. એમને બહુ સફળતા મળી એમ પણ ન કહી શકાય. કારણ કે હિન્દુઓ ડરના માર્યા એમનાથી દૂર રહેતા હતા, તો મુસલમાનોએ તો એમનો લગભગ બહિષ્કાર કર્યો હતો. જે કે ધીમે ધીમે મુસલમાનો એમને મળતા થયા પણ એમનું ભાષણ સાંભળીને ચાલ્યા જતા. આમ, તમારો શબ્દ વાપરું તો 'બિનધાર્મિક' (secular) કે સામાજિક અર્થમાં આ મિશન તદ્દન બેઅસર રહ્યું. ગાંધી અહિંસાની શક્તિથી લોકોનાં હૃદયપરિવર્તન કરાવી ન શક્યા.

ગાંધીની સફળતા

પ્રિય મિત્ર, મારે તમને સલામ કરવાની છે. ગાંધીના મિશનની નિષ્ફળતા દેખાડ્યા પછી તમે તમારો પોતાનો અનુભવ વર્ણવો છો તે હૃદયસ્પર્શી છે. હવે હું તમે બનીને, આ વાત કરવા માગું છું : ગાંધીએ નોઆખલી છોડ્યું તેને વર્ષો વીતી ગયા પછી હું ઢાકા ગયો. ગાંધીના ૧૪૦મા જન્મદિન નિમિત્તે બૌદ્ધિકો અને સમાજસેવીઓ મોટી સંખ્યામાં એકત્ર થયા હતા. કાયદા પ્રધાને દીવો પ્રગટાવ્યો અને પછી કુરાનની આયતો, ગીતા પાઠ, બૌદ્ધ પ્રાર્થના, ઈસાઈ પ્રાર્થનાઓ પછી, પાંચ મુસલમાનો અને ત્રણ હિન્દુઓએ ભાષણો કર્યા. ધર્મઝનૂનની વિરુદ્ધ કોમી સુમેળ, સામાજિક સમાનતા અને કાયદાના શાસનની એમણે હિમાયત કરી. સંદર્ભે ગાંધીના સમયનો નહોતો, આજના બાંગ્લાદેશનો હતો. ટી.વી.વાળા શ્રોતાઓના સાત્ત્વિક પ્રેરણાથી પ્રદીપ ચહેરા કેમેરામાં કેદ કરતા હતા. કાર્યક્રમને અંતે ગાંધીને પ્રિય એક ભજન હિન્દુ અને મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓએ સાથે મળીને ગાયું. એક માનવ અધિકાર કાર્યકર મહિલાનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો. એણે કહ્યું - આવો માણસ સદેહે અમારા ઉપખંડમાં જન્મ્યો હતો અને અમે એનાં સંતાન છીએ. ... મને એની હરઘડી જરૂર લાગે છે ...

મેં કહ્યું હતું કે બિનધાર્મિક કે સામાજિક અર્થમાં ગાંધીનું મિશન ૧૯૪૬-૪૭માં નિષ્ફળ ગયું હતું. એ ભલે; પણ આ તો ૨૦૦૯ની ઘટના છે!

કુશળ હશે.

લિખીતંગ

દીપક ધોળકિયા

•

-૧૨-

પ્રિય ભાઈ લેલિવેલ્ડ,

આજે આપણે તમારા પુસ્તકના છેલ્લા, ૧૨મા પ્રકરણ Do or Die વિશે ચર્ચા કરશું.

ગાંધીજી લોકોની અપેક્ષાઓ અને શત્રુતાની ભાવનાઓની જાળમાં ઘેરાયેલા છે. કોઈ એમના પાસેથી રક્ષણની, સહારાની આશા રાખે છે, તો કોઈ એમને મહેણાં મારે છે. કારણ કે હિન્દુ, મુસ્લિમ, શીખ કોઈ કોમ એવી નહોતી, જે લોહીતરસી બીજી કોમનું નિશાન ન બની હોય. કોઈ કોમ એવી નહોતી, જેણે બીજી કોઈ કોમ પર અત્યાચાર ન કર્યા હોય. બધી જ કોમ victim હતી, બધી જ કોમ culprit હતી. ગાંધીજી નોઆખલીમાં હિન્દુઓને બચાવવા ગયા તો સુહરાવર્દી અને બીજા મુસ્લિમ નેતાઓએ કહ્યું કે બિહારમાં જાઓ, ત્યાં મુસલમાનોની કતલ થાય છે. બિહાર ગયા, તો એમને સલાહ મળી કે અહીં મુસલમાનોને બચાવવા આવ્યા છો, તો પંજાબ કેમ નથી જતા – ત્યાં મુસલમાનો શું કરે છે તે જુઓ! એક માણસ કોઈનો ય પક્ષ લીધા વિના, બધાનો પક્ષ લઈને ફર્યા કરે છે. બધે જ જવું છે, એને; પણ ૧૫મી ઓગસ્ટે ભારતની આઝાદીનો દિવસ એણે નોઆખલીમાં ગાળવાની જાહેરાત કરી દીધી છે. ભાગલા એને મંજૂર નહોતા. એ જાહેર કરી દે છે કે બંને દેશ એના જ છે!

એમને ખરી આઝાદી કોમી એકતામાં જ દેખાતી હતી. કોંગ્રેસ પ્રમુખ કૃપાલાણીના શબ્દોમાં ગાંધીની સ્થિતિ બરાબર વ્યક્ત થાય છે. ત્રીસ વર્ષથી કૃપાલાણી ગાંધી સાથે રહ્યા હતા, પણ હવે રસ્તા જુદા પડતા હતા – 'તેઓ (ગાંધીજી) એમની વિશુદ્ધ નિર્ભયતાને કારણે સાચા છે અને ભાગલાની તરફેણમાં મારું વલણ ખામીભર્યું છે ... કમનસીબે, આજે તેઓ નીતિઓ તો બનાવી શકે છે, પણ એનો અમલ જેમને કરવાનો છે તેઓ એમની વિચારવાની રીતને સંપૂર્ણ વરેલા નથી.' કૃપાલાણી માની ન શક્યા કે ગાંધીજી બિહારમાં કંઈ કરે તેથી પંજાબમાં કેમ શાંતિ થઈ શકે?

૧૫મી જૂને કોંગ્રેસે ભાગલાનો પ્લાન સ્વીકારી લીધો, પરંતુ એ પહેલાં ગાંધીજી કંઈ નવું ન કરી બેસે તેની કોંગ્રેસને ચિંતા હતી, નહરુએ આમાં માઉન્ટબેટનની મદદ લીધી. ગાંધીજીને જલદી દિલ્લી પાછા લાવવાની જરૂર હતી. માઉન્ટબેટનનો તાકીદનો સંદેશ ગાંધીજીને મળ્યો. ગાંધીજી પાછા આવ્યા, વાઈસરોયને મળ્યા. માઉન્ટબેટને કહ્યું કે આ ખરેખર માઉન્ટબેટન પ્લાન નથી, ગાંધી પ્લાન છે! એમાં લોકો પોતે જ નિર્ણય કરશે કે ક્યાં રહેવું, ગાંધીજીને સ્થિતિ સમજાઈ ગઈ. એમણે ક્યવાતે મને માની લીધું કે કોઈ ભાગલા ઈચ્છતા નથી, માત્ર લાચારીમાં ભાગલા કરવા પડે છે, બીજા વિકલ્પ જ નહોતો!

પ્રિય વિપુલભાઈ,

છેલ્લો હમો મોકલું છું.

છેલ્લે આખો ફકરો અંગ્રેજીમાં જ સમજી વિચારીને મૂક્યો છે. અનુવાદમાં અર્થરચણાયા બદલાઈ પણ જાય. એ જ કદાચ પુસ્તક પર પ્રતિબંધ મૂકવાનું ખરું કારણ છે. ગુજરાતમાં તો કોઈ વાંચી નથી શક્યા (વાંચત પણ નહીં), પરંતુ વિદેશવાસી ગુજરાતીઓને તો કશું બંધન નહોતું. એ જ રીતે દેશના બીજા ભાગોના બૌદ્ધિકોએ પણ નથી વાંચ્યું, એ નક્કી છે.

હવે ? ... યથા યોગ્યં તથા કુરુ !

- દીપક

.....

તથા કુરુ

• રાજેન્દ્ર શુક્લ

વદી વદી વદ્યા ગરુ, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
ભયોં છે ભીતરે ચરુ, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
ન ખોટું કે નથી ખરું, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
જે સૂચ્યું તે કર શરુ, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
નથી સરલ ન આકરું, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
થશે બધું ય પાધરું, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
ન ઘેરશે તને ધરું, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
ટકી શકે ન છાપરું, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
ભલે ન મન કહ્યાગરું, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
થવાનું એ ય પાંસરું, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
સખત છતાં ય ફોતરું, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
પલક મહીં થશે પરું, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
સુદૂર છો અરુપરું, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.
સ્વયં થશે હરુભરું, યથેચ્છસિ તથા કુરુ.

જે કે ગાંધીજી આવો વિકલ્પ આપી ચૂક્યા હતા. ઝીણાને સરકાર બનાવવા દો. ઝીણાને ઠીક લાગે તેને સરકારમાં લે. કોંગ્રેસ સત્તાની બહાર રહે એવો વિચાર ગાંધીજીને કષ્ટદાયક નહોતો લાગતો. પણ માઉન્ટબેટનને શંકા હતી. માઉન્ટબેટને પૂછ્યું કે ઝીણા આ પ્લાન વિશે શું કહેશે? ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો કે ઝીણા કહેશે : 'ખંધો ગાંધી !'

તે પછી વીસેક વર્ષે માઉન્ટબેટને આ વાતચીત વિશે સમજાવ્યું (આ માઉન્ટબેટનનું અર્થઘટન છે કે ગાંધીજીએ એમને આ રીતે કહ્યું તે નક્કી નથી થયું) : ગાંધીજીની ધારણા હતી કે કોંગ્રેસને સરકારમાં ન લેવાય તો પણ આટલી મોટી બહુમતીને ઝીણા અવગણી ન શકે. એટલે સરકારમાં હોવું કે ન હોવું સરખું હતું. કદાચ ઝીણા આ સમજી શક્યા, નહરુ કે પટેલ પણ સમજી શક્યા ?

ઈતિહાસ 'જે' અને 'તો'ના જવાબ શોધતો નથી. એ બૌદ્ધિક વિલાસ માટે ઈતિહાસ પાસે વખત નથી. માણસ અનેક સંભાવનાઓમાંથી એક પરંદા કરે છે અને તે જ જાણે બીજી બધી સંભાવનાઓ ઓગળી જતી હોય છે. પણ ગાંધીજી નોઆખલી જવા નીકળી પડે છે. રસ્તામાં ક્લક્તા રોકાય છે, અહીં ઝીણાના 'ડાયરેક્ટ એક્શન'ના એવાન સાથે મારકાપ મચી હતી, પણ હવે મુસલમાનો પર તવાઈ ઉતરી હતી. ગાંધીજી પહેલાં નોઆખલી જતા હતા ત્યારે એમને રોકવાનો સુહરાવર્દીએ પ્રયાસ

કર્યો હતો, પણ ભાગલા થઈ ગયા પછી એ જ સુહરાવર્દીને ગાંધીની જરૂર પડી અને એમને કલકત્તામાં રોકાવા અપીલ કરી. ગાંધીજીએ શરત મૂકી કે તેઓ મુસલમાનોની વસ્તીમાં રહેશે અને સુહરાવર્દી એમની સાથે નોઆખલી આવશે.

સુહરાવર્દી સાથે ગાંધીજીએ હૈદરી મેન્શનમાં ધામો નાખ્યો. કલકત્તામાં ચમત્કાર થયો. લોકોનો આવેશ ઊતરવા લાગ્યો, ધીમે ધીમે શાંતિ પાછી ફરવા લાગી. ગાંધીજીનું કલકત્તા મિશન સફળતાથી પાર પડ્યું હતું.

બીજા જ દિવસે, પહેલી સપ્ટેમ્બરે ગાંધીજી નોઆખલી જવા રવાના થઈ જવાના હતા, પણ રાતના ગર્ભમાં કંઈક જુદું જ હતું. એ રાતે પચાસેક હિન્દુ યુવાનોએ હૈદરી મેન્શન પર જ હુમલો કર્યો! ગાંધીજી હજી તો સૂવા જ ગયા હતા, ત્યાં તો બ્રૂમરાણ મચી. દરવાજા ખોલીને એ બહાર આવ્યા અને ટોળ સામે ઊભા રહ્યા. એ લોકો સુહરાવર્દીને મારવા આવ્યા હતા, પણ સુહરાવર્દી બીજા દિવસે ગાંધીજી સાથે નોઆખલી જવા માટે તૈયારી કરવા પોતાને ઘરે ગયા હતા. ગાંધીજી એકલા અને સામે લોહી તરસી ભીડ. ગાંધીજી સમજ્યા. એમણે કહ્યું 'મને મારી નાખો ... આવો, મારો ... કેમ મારતા નથી ...?' ગાંધીજી સાથે ઊભા રહેલા એક મુસલમાન જેવા દેખાતા માણસ પર ઈંટોડું ફેંકાયું : '૧૫મી ઓગસ્ટે તમે શાંતિ સ્થાપી તે આ હતી? આવો, કરો મારા પર હુમલો ...' લોકોને સમજતાં થોડી વાર લાગી પણ લોકોને સમજાયું કે શું થઈ જાત, એમના હાથે. લોકો વીખરાઈ ગયા. પણ ગાંધીજી કલકત્તામાં શાંતિ સ્થપાવાનો દાવો કરવા તૈયાર નહોતા. એમને બીજા દિવસે લખ્યું કે કલકત્તાનો ફુગ્ગો ફાટી ગયો હોય એમ લાગે છે.'

નોઆખલી જવાનું તો બન્યું જ નહીં, કારણ કે દિલ્લી સળગી ઊઠ્યું હતું. અહીં શરણાર્થી હિન્દુઓનો પ્રવાહ આવતો હતો. ઉદ્દેકનાં વીતક હતાં, દરેકની વ્યથા હતી. દરેકનું ભવિષ્ય અનિશ્ચિત હતું. લોકોને મુસલમાનોનાં ખાલી ઘર, મસ્જિદો જે મળ્યું તેમાં રહેવા લાગ્યા. ઘણી મસ્જિદો મંદિર બની ગઈ. ગાંધીજીએ પોતાની

સખત નાપસંદગી જાહેર કરી. શરણાર્થી(રેફ્યુજી)ઓને લાગ્યું કે ગાંધીજી મુસલમાનોની સાથે છે. પણ એ માણસ ધર્મના ભેદભાવ વિના, એ કપરા દિવસોમાં, દરેક પીડિત કોમની પડખે ઊભો રહ્યો. અને એ જ એના મોતનું કારણ બન્યું. ગાંધીજીને મોત પણ મોં માગ્યું મળ્યું.

ભાઈ લેલિવેડ, પ્રકરણના અંત સુધી પહોંચતાં સમજાય છે કે તમે આ પ્રકરણ માટે Do or Die (કરો યા મરો) શીર્ષક શા માટે પસંદ કર્યું. આ ૧૯૪૨નું સ્વોગન નથી, પણ એમણે દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવીને ભારતમાં ખિલાફત આંદોલન સાથે શરૂ કરેલી કોમી એકતાની સફર જીવનભર ચાલુ રહી. એ માણસને મન ભારતની સાચી આઝાદી એટલે આ કોમી એકતા. એના માટે એણે મૃત્યુ પણ વલોરી લીધું, પણ પોતાનાં મૂલ્યો સાથે બાંધેલોડ ન કરી.

0-0-0-0

ભાઈ લેલિવેડ, આ સાથે તમારા પુસ્તક Great Soul : Mahatma Gandhi and His Struggle With India પરની મારી વિસ્તૃત ચર્ચા સમાપ્ત કરું છું. તમે જાણો છો કે મેં ઘણી વિગતો છોડી દીધી છે. બધી વિગતો લઈને તમારી સાથે વિવાદ કરું તો તમારા પુસ્તક કરતાં પણ મોટું પુસ્તક થાય. તમે આ પુસ્તક દરમિયાન જ ધીમે ધીમે બદલતા ગયા અને ગાંધીને સ્વીકારતા થયા. એમના દક્ષિણ આફ્રિકાના જીવન વિશે લખતાં તમે ગાંધીની દરેક વાતને શંકાની નજરે જોતા હતા, પણ એમના ભારત આગમન પછી તમારું વલણ બદલાયું. ૧૧મા પ્રકરણના અંતમાં તો તમે એમની દીર્ઘજીવી અસરનો પણ સ્વીકાર કરી લીધો. મને સતત એમ લાગતું રહ્યું કે તમે ગાંધીની મોહિનીથી બચવાના ભારે પ્રયાસ કરતા રહ્યા છો. તમારી સાથે મારો વિવાદ લાંબો ચાલ્યો. તમારી ઘણી વાતો સ્વીકારવા લાયક નથી. પ્રકાશકોએ ગાંધી bi-sexual હોવાના સંકેતો પ્રસિદ્ધ કરીને કમાણી કરી હશે અને તમને એનો લાભ પણ મળ્યો હશે. હું નથી માનતો કે તમે ગાંધીવાદી થઈ ગયા હો, અને અનૈતિક કમાણીનો ત્યાગ કર્યો હોય. તમારા માટે ગાંધી એક વિષય રહ્યો. એ માણસ આજે પણ ચર્ચાનો વિષય છે, એ જ દેખાડે છે કે એ હજી જીવે છે. ઈતિહાસ હજી એને પૂરો સમેટી શક્યો નથી. એક માણસ પોતાનો સંપ્રદાય સ્થાપ્યા વિના જ મૃત્યુ પછી પણ આટલા લાંબા સમય સુધી ચર્ચાતો રહે એ ખાસ વાત નથી? અને કોને ખબર, હજી તો એણે કદાચ લોકો સુધી પહોંચવાની માત્ર શરૂઆત જ કરી હોય અને ગાંધી યુગ હજી ભવિષ્યના ગર્ભમાં જ હોય.

xxxxx

ગમે તેમ, ગુજરાતમાં વિધાનસભાએ તમારા પુસ્તક પર સર્વાનુમતે પ્રતિબંધ મૂક્યો છે, તે ખોટું થયું છે. ગાંધીજી અને હર્માન કેવનબેકના સંબંધોને તમે ખરાબ રીતે ચીતર્યા અને રાષ્ટ્રપિતાનું અપમાન કર્યું એમ કહેવામાં આવે છે. મારું માનવું છે કે તમે એવું કશું વાંધાજનક નથી લખ્યું એટલે પ્રતિબંધ તરત હટાવી લેવો જોઈએ. હા, તમે એક વાત જરૂર એવી લખી છે, જે કદાચ પ્રતિબંધનું મૂળ કારણ હોય. અહીં તમારા પુસ્તકના ૩૪૫/૩૪૬માં પાનાં પરની કેટલીક લીટીઓ અંગ્રેજીમાં જ ટાંકું છું. તમે અને બીજા સમજનારા સમજી જશે એમ માનું છું. તો તમે પોતે જ વાંચો, તમે શું લખ્યું છે :

“That conception – that Muslims had no place in the new India – was rendered illegitimate by the murder of the leading exponent of unity across communal lines. Hindu-Muslim violence continued to flare intermittently and locally thereafter, but there wasn’t anything on the scale of partition-era killing for more than half a century, until 2002, when pogroms against Muslims in Gandhi’s home state of Gujarat led to an estimated deaths in a little more than three months, during which 200.000 Muslims were driven from their homes. The killings were tacitly sanctioned, even encouraged, by a right-wing Hindu party lineally descended from extremist movements that were banned for a time following Gandhi’s assassination on suspicion that they’d been complicit in the murder. That party has held power ever since in the Gujarat state capital named Gandhinagar, after the favorite son who deplored its brand of chauvinism, expressed in a doctrine of national identity called Hindutva,

usually translated as “Hinduness” As often noted, it’s diametrically opposed to the doctrine of Gandhi ... (He) said on the eve of his final fast “If we want to conduct the affairs of India properly we must only be Indians. It is of no consequence by what name we call God in our homes ...” ... That view is alive in India, even if it remains partially eclipsed in Gandhinagar.’

આવજો.

વિખિતંગ
દીપક ધોળકિયા

(સંપૂર્ણ)

e.mail : dipak.dholakia@gmail.com

જોસેફ લેલિવેડકૃત ‘ગ્રેટ સોલ : ગાંધી એન્ડ હીસ સ્ટ્રગલ વીથ ઈન્ડિયા’ પુસ્તકની આ ભાતીગળ સમીક્ષા અહીં હવે આટોપાય છે. દરેક પ્રકરણનું વિવેચન દીપક ધોળકિયાએ પૂર્વાપરના સંદર્ભો ટાંકી, અભ્યાસ કરી, આપ્યું છે, તે તેની જબ્બર બાજુ છે. આ પ્રકારનાં વિવેચનોને સારુ દીપકભાઈએ એક અનેરી કેડી કંડારી આપી છે.

આ મૂળ પુસ્તક હાથ કરી, જરૂર વાંચવા સમ કરવું જોઈએ, કેમ કે તેમાં ગાંધીને મથોડા ઊંચા આદમી બતાવવાનો લેખકે અલાયદો ઉદ્દેશ કર્યો છે.

વારુ આ વિવરણ, સત્વરે, હવે પુસ્તકાકારે પ્રાપ્ત થાય તેમ દીપક ધોળકિયાને કાને વાત નાંખી તો છે. જરૂરી સંપાદનકામ બાદ આપણને આ પુસ્તકરૂપે મળે, તેવા સધિયારા બાદ, તેમ થવાની હવે રાહ જોઈએ.

- વિ. ક.

આ તે શિક્ષણ કે શિક્ષા ?

• આશા બુચ

૨૧મી સદીના ભારતમાં સહુથી વધુ વિકસિત રાજ્ય ગણાવાનું ગૌરવ ધરાવતા Vibrant Gujaratમાં શિક્ષણ મેળવતાં જુદી જુદી ઉમરનાં કેટલાંક બાળકો અને તેમનાં માતા-પિતા તથા કુટુંબીજનો વચ્ચેના અને મારી સાથેના સંવાદો વાચકો સમક્ષ રજૂ કરું છું.

તન્મય એક સારી સ્કૂલની નર્સરીમાં ભણે છે. રોજ સવારે મમ્મી તેને સાડા છ વાગે ઉઠાડે ત્યારે આંખો યોગતો, રડતો સાડા ચાર વર્ષનો એ બાળક બ્રશ કરવા અને નહાવા ઢસડાતો ચાલે, અને યુનિકોર્મ પહેરી લે પછી જ પૂરી આંખો ખોલે. તેવામાં એને ખ્યાલ આવે કે તેની મમ્મીએ પેલો lion હજુ આગલે દિવસે જ આપેલો તો આજે 'toy day' માટે લઈ જાય તો તેના મેડમને જરા ય ના ગમે, તેથી ફરી રડવા લાગ્યો. દાદી લલિતાબહેન અને દાદા રમેશભાઈએ આ 'toy day' અને 'orange day' એટલે શું, એમ એકબીજાંને પ્રશ્નાત્મક દ્રષ્ટિથી પૂછ્યું, છતાં ય જવાબ ન લાધ્યો એટલે તેઓ પોતાની પુત્રવધૂ દેવાંશીને છોવટ પૂછી બેઠાં : 'બેટા આ 'toy day' અને 'orange day' એટલે શું?' દીકરાને નર્સરીમાં જવનું મોડું થતું હોવાથી સ્કુટરને કિક મારતી દેવાંશીએ તેમને 'તન્મયના monthly planningમાં જોઈ લેવાથી બધી સમજ પડી જશે', એમ કહીને પોતાની ફરજ પૂરી કરી. બંને મા-દીકરો ફટક દઈને સ્કુટર પર સવાર થયાં, ત્યાં જ તન્મયના પપ્પાની બૂમ સંભળાઈ, 'અરે ઓ તન્મય, તારું I.D. કાર્ડ લેતો જા, નહીં તો સ્કૂલમાં અંદર કેવી રીતે જઈશ?'

હવે તો દરેક વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો I.D. કાર્ડ નિશાળના દરવાજે મુકેલા સ્કાનર પાસે ધરે તો જ શાળામાં પ્રવેશી શકે એવી સલામતીની ગોઠવણ થઈ છે. તેમને લેવા-મૂકવા જનાર વ્યક્તિઓમાં પણ નક્કી કરેલા લોકોને જ માન્યતા અપાય છે. જે મંજૂરી પામેલ મમ્મી બિમાર હોય અને દાદાને લેવા જવું હોય તો પથારીમાં પડેલ મમ્મી શાળાની સેક્રેટરીને ફોન કરે તો જ દાદાના હાથમાં પુત્રને સોંપાય એવા નિયમો થયા છે.

દાદા-દાદીએ સાથે મળીને નર્સરીમાં ભણતા પુત્રના 'અભ્યાસ' માટેનું 'માસિક આયોજન પત્રક' અક્ષરશઃ વાચ્યું. તેનાથી શિક્ષકોના શબ્દચાતુર્યથી

(ગતકથી ચાલુ)

[17]

સાંજે પાંચેક વાગે હું વાડીએથી ઘરે આવ્યો. નાલ્લો. કપડાં બદલાવ્યાં. અને ચાની તલબ હોવાથી રસોડામાં ગયો.

‘બપ્ત્રાવર !’ – એ સુગરામાનો અવાજ હતો.

‘જી, મા !’

‘શું જોઈએ છે ?’

‘ચા પીવી હતી. પણ તમે બેસો. હું બનાવી લઈશ.’

‘ના. હું બનાવી આપું છું.’ સુગરામાએ રસોડામાં આવતાં કહ્યું. ‘અને તું અહીં બેસ. આ રહી ખુરશી.’ – ઘડીક રહીને ચાનું પાણી ચૂલા ઉપર મૂક્યાં પછી તેમણે ઉમેર્યું, ‘આજે નૂરજહાં આવી હતી.’

હું ચોંક્યો. સહેજ ડર પણ લાગ્યો. એ ઓરત ક્યાંક કશું અવળુંસવળું બાકી ન ગઈ હોય ! ... જરા ચિતિત થતાં મેં પૂછ્યું, ‘કોઈ કામસર આવી હતી ?’

‘ના. આમ જ બેસવા માટે. એ વખતે હું સમોસાં બનાવી રહી હતી. તે ય બેસી ગઈ. કહ્યું, – રહેવા દો, હું બનાવી આપું છું. ઝટોઝટ વીસ-પચીસ સમોસાં બનાવી નાંખ્યાં ! તેના હાથ એવા ચાલતા હતા કે, હું જોતી રહી ગઈ ! ... કોરમો પણ પકાવી ગઈ છે !’

મને શાંતિ થઈ. હાથ, એ કોઈ વંટોળિયો મૂકી ગઈ હોય એમ લાગતું નથી.

‘કંઈ વાત પણ કરી હશે !’

‘વાત તો થાય જ ને !’

‘કોઈ ખાસ વાત ?’

‘તારી તારીક કરતી હતી. કહેતી હતી કે તમારો દીકરો બહુ સુસભ્ય છે, સમજદાર છે.’

ચા ઊકળી ગઈ. અને પછી ચાનો પ્યાલો મારી સમક્ષ મેજ ઉપર મૂકતાં કહ્યું, એક વાત પૂછું ?’

‘પૂછો ... !’ હું જરા સટપટાયો. હૃદય ધકધક કરી ગયું. ... શી વાત હશે ?!

‘તને નૂરજહાં કેવી લાગે છે ?’ માએ પૂછ્યું.

‘કોણ, નૂરજહાં ?!’ મારી સટપટાહટ આશ્ચર્યમાં પલટાઈ ગઈ.

‘હા, નૂરજહાં. તને ગમે છે ?’

‘તમે આ શા માટે પૂછો છો ?’

‘કોઈ મા પોતાના દીકરાને આમ શા માટે પૂછે ... ?!’

‘પણ એ વિધવા છે એ તમે જાણો છો ?’

‘જાણું છું.’

એનો અર્થ એ થયો કે માને નૂરજહાં ગમે છે અને મા એને વહુ બનાવવા માટે વિચારી રહ્યાં છે ! કદાચ વિચારીને મનોમન નક્કીયે કરી લીધું હોય ! – કદાચ માને એની સાથે ફાવટ આવી ગઈ હશે. અગર માને એની સાથે ફાવતું હોય અને એમને એ ગમતી હોય તો ...

‘તો દીક છે !’ મેં કહ્યું, ‘તમને એ ગમે છે તો, મને પણ જરૂર ગમશે ! જોવી તમારી ઈચ્છા.’

મા ખુશ થઈ ગયાં.

માને નિ:શંક નૂરજહાં ગમતી હતી. અને નૂરજહાંને કદાચ હું ગમતો હતો. અને આપણું તો એવું કે પુત્રનું સ્વર્ગ માતૃચરણે હોય છે ને ! તો પછી માને ગમે તે આપણને શું કામ ન ગમે ! ગમે જ ગમે !

હવે પ્રશ્ન વિધિસર વાત આગળ ધપાવવાનો હતો. – મને એવા કશા વિધિવિધાનનો અનુભવ હતો નહીં. જ્ઞાન પણ ન હતું. – આ મામલામાં આંખો સામે અંધકાર સિવાય બીજું કંઈ નહોતું. અલબત્ત એક શ્રદ્ધા હતી કે કંઈક થઈ

રહેશે. – એક અગમ્ય શક્તિ આપણી આસપાસ અમરતી તો ફરતી નથી હોતી ને !

અને થોડા દિવસોમાં જ મારી શ્રદ્ધાને રતુંબલ કૂંપળ કૂટી.

એ દિવસોમાં કરીમબક્ષ એક વાર નૂરજહાંને ત્યાં આવ્યો હતો. એક અઠવાડિયું રોકાવાનો હતો. અમે તેની અને નૂરજહાંની દાવત કરી નાખી. અને પછી એક સાંજે તેને એકલાને હું ચાપાણી માટે તેડી લાવ્યો. મા બહુ ખુશ હતાં. તેમણે ચાપાણી દરમિયાન કરીમબક્ષને કહ્યું, ‘જુઓ કરીમબક્ષ, મારા આ દીકરાના બાપા નથી. અને તમે એના મિત્ર છો. એનાથી મોટા છો. એટલે મોટા ભાઈ જ થયા ને !’

‘જી. તમે દીક કહો છો.’

‘તમે એના મોટા ભાઈ તરીકે મને મદદ નહીં કરો ?’

‘કેમ નહીં ! કોઈ કામ હોય તો કહો. જરૂર કરી આપીશ.’ કરીમબક્ષે ઉત્સાહપૂર્વક કહ્યું.

‘કામ તો એક જ છે ... !’

‘શું ... ?’

‘તમારા મિત્રને પરણાવવાનું.’

કરીમબક્ષ ઘડીક ચૂપ થઈ ગયો. મારી સામે જોયું. કંઈક વિચાર્યું. અને પછી કહ્યું, ‘કોઈ છોકરી એણે પસંદ કરી છે ?’

‘એને ક્યાં એવી ફરસદ મળે છે. એનો તો આખો દિવસ વાડીમાં વીતે છે.’ માએ કહ્યું. ઘડીભરની ખામોશી પછી મૂળ મુદ્દો આગળ ધપાવતાં ઉમેર્યું, ‘જુઓ, ભાઈ, મને એવી વહુ જોઈએ જે મારી સહેલી બની શકે અને મારા ઘરની રોનકમાં વધારો કરી શકે.’

‘એવી છોકરી ક્યાં શોધવી ? એ માટે તો ઘણો સમય જોઈએ ...’

‘સમયની વાત છોડો. મેં એવી એક છોકરી જોઈ છે. ... નામદામ આપું ?’

‘આપો. બનતી કોશિશ કરીશ. માણસો સાલસ હશે તો ઝાઝી વાર નહીં લાગે.’

સુગરામાના હોઠે સ્મિત રમી રહ્યું હતું. આંખોમાં ય હાસ્ય હતું. ઘડીભર તેઓ કરીમબક્ષ સામે જોઈ રહ્યાં. અને પછી કહ્યું, ‘જુઓ, ભાઈ, આ મારી પોતાની પસંદગી છે ... !’

‘કંઈ ?!’

‘આપણી નૂરજહાં !’

‘નૂરજહાં ?!’ કરીમબક્ષના ચહેરા પર આશ્ચર્ય તથા ગૂંચવાણનાં ચિહ્નો હતાં. એકદમ ખામોશ થઈ ગયો. આંતરમુખ થઈને કંઈક વિચારતો રહ્યો. બેક મિનિટ પછી શાંતિ વિક્ષિપ્ત કરતાં તેણે કહ્યું, ‘એ વિશે અત્યારે હું કંઈ કહી શકું નહીં. – સાચું પૂછો તો એ વિશે મેં કદી વિચાર્યું પણ નથી. ... નૂરજહાંની ઈચ્છાએ જાણવી જોઈશે. ... થોડા દિવસ થોભી જાવ. પછી વાત કરીશું.’

‘દીક છે.’ માએ કહ્યું. ‘આવી બાબતમાં છોકરીની મરજી જરૂર જાણવી જોઈએ. ... તમે બહેન સાથે મસલત કરી લો. ... પણ તમને પોતાને તો કંઈ વાંધો નથી ને ?’

‘ના.’

માએ બહુ કુનેહપૂર્વક વાત ચલાવીને કરીમબક્ષને બાંધી લીધો હતો. અંગત રીતે તેને આ બાબતમાં કશો વાંધો ન હતો.

અને પછી તેણે નૂરજહાં સાથે મસલત કરી. નકારાત્મક જવાબનો સવાલ ન હતો. તેણે એ વિશે પોતાના કાકા તથા મામા સાથે પણ વિચારવિનિમય કર્યો. ત્યાંથી પણ પ્રોત્સાહક જવાબ હતો. એટલે એકાદ મહિના પછી વિધિસર વાતચીત થઈ, મા અને કરીમબક્ષ વચ્ચે. બધું સમુસૂતરું ઊતરી રહ્યું હતું. પણ લેણદેણના પ્રશ્ન પર વાત જરા ગૂંચવાઈ ગઈ. કરીમબક્ષ, નૂરજહાંના નામે કેટલીક જમીનો લખાવવાનો આગ્રહ કરી રહ્યો હતો. – પણ સુગરામા એ માટે રાજી ન હતાં. તેમનું કહેવું હતું કે ‘સાંઈ’ પોતે બધી જમીન

બપ્પાવરના નામે કરતા ગયા છે. માટે એમાંથી તો એક એક પણ કોઈને ય આપી શકાય નહીં. - હા, જોઈએ તો સોનું દસ તોલા વધારે લઈ લો. ખુશીથી આપીશું. કહો તો, રોકડ રકમ પણ આપીએ, પણ જમીન નહીં.

પરંતુ કરીમબક્ષ, જમીન માટેનો તેનો આગ્રહ છોડવાને તૈયાર ન હતો. અને વાતને વળ દઈ રહ્યો હતો. તે મારો મિત્ર હતો. છતાં શા માટે આમ કરી રહ્યો હશે એ મને સમજાયું નહીં. ... એ કદાચ તેમનો સ્વભાવ હોય યા કશાયે કારણ વગર કોઈક ભાવિ ભયનો ઓછાઓ દેખીને તે આમ કરી રહ્યો હોય એમ પણ બને. તેની બહેન વિધવા હતી અને હું એક કુંવારો યુવાન હતો અને વળી મોટો જમીનદાર એટલે કદાચ તેને કોઈક ભય સતાવી રહ્યો હોય એ શક્ય હતું.

બાકી નૂરજહાંને જમીનો, પૈસાટકો કે જણસોની કોઈ લાલચ નહોતી. તેની સામે તો ખાલો પ્યારનો હતો.

બાકી તેણે જ્યારે જાણ્યું કે કરીમબક્ષે જમીનોનો આગ્રહ આગળ ધરીને વાત ઉલટાવી છે તો તેને એ રુચ્યું નહીં. તેણે કરીમબક્ષને કહ્યું, 'મને જમીનો જોઈતી નથી. હું જાણું છું કે તમે મારી સલામતીનો ખ્યાલ રાખીને આમ કરી રહ્યા છો. પણ મારી સલામતી એમાં નથી. ... હું બપ્પાવરને ઓળખું છું ... !'

નૂરજહાંના આ ચોખ્ખા શબ્દોએ કરીમબક્ષના આગ્રહને ઓગળી નાખ્યો. ઉલટાવી વાતને સુલઝાવી દીધી.

વાત સડસડાટ આગળ ચાલી. દાગીના, કપડાં, રોકડ રકમ વગેરે આપવાલેવાનું નક્કી થઈ ગયું. હૈદરાબાદથી બેન્ડ પાર્ટી બોલાવવી, શાનદાર વસ્ત્રો કાઢવો તથા મુગલાઈ નાતવરો યોજવો વગેરે પણ નિશ્ચિત કરાયું. લગ્નની તિથિ પણ.

નૂરજહાંની હવેલીમાં અને આ તરફ અમારી હવેલીમાં, લગ્નની ભરપૂર તૈયારી ચાલી રહી હતી. મારું તો કૌટુંબિક સ્વજન કોઈ હતું નહીં. પણ સુગરામાનો આ આખો કબીલો હતો. સાઈનાં સગાંરનેહીઓ પણ હતાં. આથી અમારે ત્યાં સ્ત્રી-પુરુષોનો સારો સરખો મેળો થઈ ગયો હતો. ભિગાં ગીતો હતાં. ઢોલક હતાં. તાળીઓ હતી.

ખાસ કરીને અમારી હવેલીમાં તો, મહિલાઓનું આ પ્રિય ગીત, રાત્રે મોડે સુધી, તાળી અને ઢોલકની તાલે ગવાતું હતું :

અધા, તોખે લીલા પરણાયાં
ઝેવર જો થાલ ધુરાયાં

અધા, તોખે શશી પરણાયાં
હીરન જો હાર ધુરાયાં

અધા, તોખે માફઈ પરણાયાં
ઈત્તર જહાર ધુરાયાં

અમારી હવેલીમાં, દિવસે પણ, કોઈ કોઈ વાર, આ ગીતના પડઘા પડી જતા હતા. અને હવેલી હાલકલુલક થઈ જતી હતી. અને ત્યારે મને કંઈક એવો અહેસાસ થતો કે નૂરજહાં લીલા છે અને હું ચનેસર છું. નૂરજહાં ભંભોરની શશી છે અને હું તેનો પ્રેમી સોદાગર પુન્હુ છું. નૂરજહાં મલીરની બેમિસાલ માફઈ છે અને હું તેનો પ્રેમી રાજકુમાર ઉમર છું.

આ અહેસાસ શું હતો, એક અનૂઠો કેફ હતો. અને આ કેફમાં જલસાપાણીના દરવાજા ખૂલી જતા હતા. મિત્રોની મહેફિલ ગરમ થઈ જતી હતી.

તો બીજી તરફ નૂરજહાંની હવેલી પણ ઝળાંઝળાં હતી. તેના ખાનદાનનાં ઘણાં મહેમાનો ઠલવાયાં હતાં. ભારે રંગમસ્તી હતી. મેંદી હતી. લિબાસોની ચમકદમક હતી. બંગડીઓનો રણકાર હતો. ઢોલક હતું. ગીતો હતાં :

અસાં જ લાડી સોનલડ્ડઆબ
લાડા, કર ના ગુમાન.
અસાં જ લાડી, ચંપો - ગુલાબ
લાડા, કર ના ગુમાન.

આ આનંદમેળા વચ્ચે, લગ્નના બે દિવસ પહેલાં, મધરાતે એક વિચિત્ર બનાવ બની ગયો. થોડી હો-હા પણ થઈ. ... રાતનો સપ્તાટો ઓઢીને ત્રણ જણ બજારની દીવાલો ઉપર પોસ્ટર લગાવી રહ્યા હતા. બરાબર એ જ વખતે, રાઉન્ડ પર નીકળેલી પોલિસ ટુકડીએ તેમને ઝડપી લીધા :

'પકડો સાલેં કો. બદમાશ હે ! આંધી રાત કો ... '

'ના, ના હું બદમાશ નથી. ... પટવારી છું ! પટ..... !'

'અરે ચાલ, પટવારીના બચ્યા. ... સાલો ઈન્ડિયન એજન્ટ લાગે છે. પાકિસ્તાનની વિરુદ્ધ પોસ્ટર લગાવે છે !'

પોલિસવાળા ડંડો ફટકારતા તેને અને તેના બે ગઠિયાઓને ઘસડી ગયા. અને થાણાની ગંધીલી, અંધારી કોટડીમાં પૂરી દીધા.

હા, આ તે જ પટવારી હતો, કરીમબક્ષથી ડરી - ડરીને નૂરજહાંના મામલામાં પીછેહઠ કરી ગયો હતો. સમજી ગયો હતો કે નૂરજહાં પર તે ફાવી શકે એમ નથી. પણ આ સ્ત્રી તેના મનમાંથી હજી નીકળી તો ન જ હતી. અને જ્યારે તેણે જાણ્યું કે એ સ્ત્રીના લગ્ન બપ્પાવર સાથે થઈ રહ્યાં છે તો તે ઈન્તેકામની આગમાં કાળઝાળ થઈ ગયો. અને રંગમાં ભંગ કરવા વિશે વિચારવા લાગ્યો. વળી એ દરમિયાન બપ્પાવર વિશે દેખીતી રીતે, કેટલીક વાંધાજનક કહી શકાય એવી વાતો જાણવા મળી તો તે ઉછળતોકને મેદાનમાં આવી ગયો હતો. એક ભડકામણું પોસ્ટર તૈયાર કરી કરાવીને રાતના અંધકારમાં બે ગઠિયાઓ ભિગો નીકળી પડ્યો હતો.

અને કેટલાંક પોસ્ટર ગામની બજારની દીવાલો પર લગાવ્યાં હતાં ત્યાં પટવારી તેના ગઠિયાઓ ભિગો પોલિસના પંજમાં આવી ગયો હતો, અને હવે એક અંધારી, ગંધીલી કોટડીમાં સવાર થવાની રાહ જોઈ રહ્યો હતો.

•

[18]

રાત્રે ઢોલક અને તાળિઓના તાલે ગવાતાં ગીતોની મોજ અને છલકાતી નદી જેવી જવાનીઓના લટકામટકાનો કેફ માણીને સૂતેવું લોક સવારે જાયું તો ગામમાં હો-હા મચી ગઈ ! જેટલાં મોઢાં એટલી વાત !

'હૈં, આવું હોઈ શકે ?'

'ના, ના. હોય નહીં. આ કોઈક વેરીનું કારસ્તાન લાગે છે. પેટના બળ્યા આ ગામમાં ઓછા નથી.'

'પણ કદાચ ... !'

'અરે શું કદાચ ! ... એ અત્યંત શરીફ આદમી છે. પાકો મુસલમાન, સાચો પાકિસ્તાની છે.'

'પણ પોસ્ટરમાં તો કંઈક જૂદું લખ્યું છે. ... લખ્યું છે કે બપ્પાવર મુસલમાન નથી ... ! અને આમ પણ કે રાજસ્થાનનો એક ભગત એને અહીં મૂકી ગયો હતો !'

'અને આમ પણ લખ્યું છે કે એ ઈન્ડિયન એજન્ટ હોઈ શકે છે !'

પટવારીના પોસ્ટરે જબરી ચકચાર જગાવી હતી. ગામનાં ઘરોમાં, શેરીઓમાં, બજારોમાં એક જ વાત હતી : 'બપ્પાવર મુસલમાન નથી. ઈન્ડિયન એજન્ટ છે.' - જો કે બધા લોકો એમ માનતા ન હતા. તેમને બપ્પાવર માટે માન હતું. પણ ચચાને ચાકડે ચઢેલી આ વાત શંકાકુશંકાની જીવાત ફેલાવાતી જઈ રહી હતી અને તેનાથી બચવાનું દરેક જણ માટે શક્ય ન હતું.

આ ચચાએ થાણાને પણ હલાવી નાખ્યું હતું. થાણેદાર ખયબરખાન ત્રાડી ઉઠ્યો, 'હયબતખાન ક્યા હય યે સબ ? ... કલાં સે આયા યે પોસ્ટર ?'

'તિન મુલઝિમ રાત કો પકડે ગયે હંચ ! દિવારોં પે પોસ્ટર લગા રહે થે. ઈનમેં કા એક અપને આપ કો પટવારી કહેતા હય !'

'કિધર હંચ ? લે આવો સાલોં કો.'

હયબતખાન પટવારીને અને તેના બે ગઠિયાઓને લઈ આવ્યો. ખયબરખાન પટવારીને ઓળખતો હતો. - 'આ તો પટવારી જ છે !' તે મનોમન બોલ્યો. પરંતુ શરાફતના બદલે અફસરી કરડાઈ અને તોછડાઈથી

પૂછ્યું, 'આ શો ખેલ માંડ્યો છે, પટવારી ? શું અહીં સૌને મૂર્ખ સમજી બેઠો છે ? ... જાણે છે ને, હું ખયબરખાન છું. બદમાશોની બદમાશી કાઢી નાખતાં મને આવડે છે, શું સમજ્યો ... !' અને ટેબલ ઉપર ડંડો પછાડ્યો.

પટવારી ધ્રુજી ગયો. હાથ જોડી લીધા. 'માફ કરી દો, સાહેબ ! ભૂલ થઈ ગઈ ... !'

'ભૂલ ?! એક જમીનદાર ઉપર ગંભીર આક્ષેપો કર્યા છે અને એને તું ભૂલ કહે છે ? ... જરૂર દાળમાં કંઈક કાળું હોવું જોઈએ ! બોલ, તે આ હસ્કત શા માટે કરી ? કંઈ લાલચ હતી ? કોના ઈશારે તે આ ધર્તીંગ માંડ્યું હતું ? બોલ ... !'

પટવારી શું બોલે ?

હા, લાલચ તો હતી, નૂરજહાંને પોતાના જ્ઞાનખાનામાં બેસાડવાની. અને એ માટે અગાઉ તે કેટલીક પેંતરાબાજી કરી ચૂક્યો હતો. અને તેમાં તેને અપમાનના કાળા કોરડા સિવાય કંઈ મળ્યું ન હતું. અને આથી જ્યારે તેણે જાણ્યું કે નૂરજહાં બાપ્ત્રાવરની જીવનસંગિની બની રહી છે, તો તેની વેરવૃત્તિ ભડકી ઊઠી હતી અને 'મને પીવા નહીં મળે તો તને ય પીવા નહીં દઉં'ની ગાંઠ વાળીને તે મેદાને પડ્યો હતો. અને એમાં તેને પેલા મોં વકાસતા રહી ગયેલા ત્રણ જમીનદારોનો સહયોગ મળી ગયો હતો. તેમના પડદા પાછળના દોરી સંચાર અને આર્થિક સહકારના નશાએ પટવારીને એવો ગાંડો કરી નાખ્યો હતો કે તે અંજમની પરવા કર્યા વિના પોસ્ટરબાજી સુધી પહોંચી ગયો હતો. આ પોસ્ટરમાં તેને કામિયાબી જ કામિયાબી નજરે પડી રહી હતી.

'મારા સવાલનો જવાબ આપ, પટવારી !' ખયબરખાનના અવાજથી થાણું ગાજી ઉઠ્યું. 'મને જવાબ જોઈએ. કોઈની ઈજ્જત સાથે ખેલવા પાછળ કંઈ લાલચ હતી ? આ મેલા ખેલ પાછળ તારો મક્કસદ શું હતો ?'

પટવારી પગથી માથા સુધી ધ્રુજી ગયો. પરસેવો છૂટી ગયો. કતલખાનામાં ઘસડી લવાયેલા કોઈ ઢોરની માફક હાથ જોડીને, માથું ઝુકાવીને તે ગેંગે-ફૂફે કરવા લાગ્યો.

એથી તો ખયબરખાન વિશેષ ઉકળી ઉઠ્યો. અને નેતરનો સોટો એવો ફટકારી કાઢ્યો કે ...

'કમબખ્ત, ડામાબાજી કરતા હય ! ... પતા નહીં કિસને ઈસ ગધે કો પટવારી બના દિયા ... !'

અને ત્યાર પછી ખયબરખાને પટવારીના બન્ને ગઠિયાઓને ય સારા એવા ઝૂડી નાખ્યા. પટવારીએ તેમને મહેનતાણા પેટે આપેલા અકેક સો રૂપિયા પણ કઢાવી લીધા.

આ પોસ્ટર અને પટવારીના પકડાયાની વાત મારા કાને પહોંચી તો મારું ય લોહી ઊકળી ગયું. જિંદગીમાં પહેલી વાર મને એવો ક્રોધ થયો કે અગર પટવારી સામો મળી જાય તો ધારિયા વડે હું તેનું માથું વધેરી નાખું.

હું થાણામાં ગયો. થાણેદારે મને આવકાર આપ્યો. પોતાની પાસે ખુરશી પર બેસાડ્યો. ચાપાણી કરાવ્યા. અને પછી કહ્યું, 'માફ કરી દો, સાલાને ! અમે મેથીપાક આપ્યો છે. બીજા થોડો આપીશું. ... પણ તમે પોતે કંઈ કરશો નહીં. આ મામલો તમે મારા પર છોડી દો.'

'પણ આ તો પટવારીએ મારી ઈજ્જત ઉપર હાથ નાખ્યો છે. એને શી રીતે માફ કરી શકું ?'

'કરી દો. તમે મોટા છો. એ હરામી તો માથું ઊંચકવાને લાયક રહ્યો નથી.' ખયબરખાને કહ્યું, 'એક વાત પૂછું ?'

'પૂછો.'

'આ ભગત કોણ છે ?'

'એ મારા મોહસિન છે. એક અત્યંત કરુણ કથાનું એક અદ્ભુત પાત્ર ! વિભાજન વેળાની કલેઆમની કથાનું એક ફિરસ્તાસિક્ત પાત્ર. એમણે મને બચાવ્યો હતો. આશરો આપ્યો હતો. એ સમયે હું બાર વર્ષનો હતો. અને પછી એ સજ્જન મને અહીં મૂકી ગયા હતા. મારી સલામતી ખાતર ... !'

'માન્યામાં આવે એવું લાગતું નથી.'

'ન જ લાગે ! હેવાનિયતની વચ્ચે ઈન્સાનિયતની કલ્પના કેમ થઈ શકે ? આગમાં બાગ તો એક ચમત્કાર જ ગણાય ને ! ...'

'આ તો ઈન્સાનિયતની એક અદ્ભુત મિસાલ ગણાય ...'

'બેશક. અદ્ભુત. અનુકરણીય'

[19]

પટવારી પોલિસથાણાની કોટડીમાં અકળામણ ઓઢીને પડ્યો હતો. પોતાની જાતને કોસી રહ્યો હતો. અને તેના બન્ને ગઠિયા પોતાના ઝૂડાયેલા બરડા પસવારી રહ્યા હતા.

અને આ તરફ થાણેદાર ખયબરખાન વિચારી રહ્યો હતો કે પટવારીએ આ બખડજંતર શા માટે કર્યું હશે ? - એનું રહસ્ય ?? આવા ગંભીર આક્ષેપો કશા કારણ વિના તો કોઈ કરે નહીં. જરૂર કંઈક હોવું જોઈએ. ... આની પાછળ કોઈક ખાસ વસ્તુ હાથ કરવાની અબળાખા હોઈ શકે છે. ... હા, કંઈક એવું જ. ... હા, હા, એવું જ ! એ તો હું !

તેણે જમાદાર હયબતખાનને બોલાવ્યો. કહ્યું, 'ઉસ પટવારી કે બચ્ચે કો કુછ ખાનાબાના દિયા ? ન દિયા હો તો દો. ઓર ફિર ઉસે મેરે પાસ લે આના.'

એના એકાદ કલાક પછી હયબતખાન, પટવારીને થાણેદાર પાસે લઈ આવ્યો. તે ધ્રુજી રહ્યો હતો ! ડર હતો કે પાછા ક્યાંક ફટકા ન પડે !

'બેસ અહીં ... !' ખયબરખાને એક ખખરવખર ખુરશી તરફ ઈશારો કરતાં કહ્યું.

પટવારી ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં ખુરશીમાં બેઠો. માથું ઝૂકેલું હતું. હાથની અદબ વાળેલી હતી.

'હા, હવે બોલ. તે આ પોસ્ટરનું બખડજંતર શા માટે કર્યું ? ... શું મેળવવા ઈચ્છતો હતો ... ?'

પટવારી ચૂપ રહ્યો. તેની નજર ફરસ ખોતરતી રહી. અને પારધીનો ઘા ખાધેલ કોઈ હોલાની જેમ તેનો જીવ ફૂંડી રહ્યો હતો. વળી ખયબરખાને હજી સોટો ન ઉપાડ્યો હોવા છતાં તે મનોમન કેટલા ય ફટકા ખાઈ ચુક્યો હતો. જાણે ચામડું ઉઘડી ગયું હતું !

'બોલ, પટવારી !' ખયબરખાને લહેકો બદલાવ્યો. જરાક મજાકમાં કહ્યું, 'આમ નખરાળી નારની જેમ શું બેઠો છે ! ... શું કોઈ લફરું હતું ? હાથમાં આવેલું બુલબુલ છીનવાઈ ગયું હતું ! શું હતું ? ... તું ગમે એમ કર, પણ આ તો કહેવું જ પડશે કે પોસ્ટર શું કામ બનાવ્યું હતું ?'

અને ટેબલ ઉપર ડંડો ઠોક્યો.

પટવારીના રોંગટા ખડા થઈ ગયા. અંગેઅંગમાં થરથરાટી વ્યાપી ગઈ. - મર્ધા હવે તો ! સાલો મુદ્દો કહેવાય એવો પણ નથી અને આ થાણેદાર ! એનો સોટો ! ... ઓ મારા બાપ ! આ ખયાલે તે એવો હલબલી ગયો કે ભાંગી પડતા કોઈ બાવલાની જેમ ખયબરખાનના પગમાં તે પડી ગયો ! પગ પર માથું રગડવા ને ચોધાર આંસુએ રડવા, કરગવા લાગ્યો : 'હું ઝલીલ છું, પાજી છું, કમીનો છું ! ... માફ કરી દો, સાહેબ, મને માફ કરી દો ! ... મારી ભૂલ થઈ ગઈ ! ... મારી મતિ મારી ગઈ હતી ! મને માફ કરી દો ! માફ કરી દો ... ! ... માફ ... !'

અને તે ફરસ ઉપર લાંબો થઈ ગયો. રડી રડીને દેર થઈ ગયો.

તેના અનરાધાર આંસુ અને કાકલુદીએ ખયબરખાન જેવા અત્યંત કડક આદમીનું હૃદય પીગળાવી દીધું. પણ આખરે તો થાણેદાર હતો ને ! દાંત પીસીને ફીટકાર વરસાવતાં તેણે એક લાત ફટકારી, 'જા, કાળું કર અહીંથી ! સાલો, હરામી ! ઝલીલ ક્યાંનો ! ખવીસ !'

અને કોઈ પથ્થરનો છૂટો ઘા કરે ને કૂતરું કિકિયારી કરતું ભાગે, એમ પટવારી થાણામાંથી ભાગ્યો : 'ઓ મારા બાપ ! બર્બાદ થઈ ગયો ! બર્બાદ ! બર્બાદ !'

અને ખયબરખાનના આદેશ પ્રમાણે હયબતખાને પટવારીના બન્ને ગઠિયાઓને ય પ્રથમ થોડા ઝૂડ્યા અને પછી એઠવાડ રેગવવામાં આવે એ રીતે તેમને થાણાની બહાર હડસેલી દીધા.

પટવારીની પોલ ખૂલી ગઈ અને જબરો ફૂલેતો થયો. તેણે દીવાલો પર ચોંટાડેલાં પોસ્ટર પણ લોકોએ ફાડી નાખ્યાં. કટકા ઊડાવી દીધા : 'જય ભાડમાં પોસ્ટર ને પટવારી બેઉ ! સાલો નીચ ! આવા ને પટવારી હોતા હશે ?'

લોકો પટવારીની નિઘ ચેષ્ટા પર 'થૂ - થૂ' કરી રહ્યા હતા. તેમને ગામનો શાંતિપૂર્ણ માલોલ વહાલો હતો. અને કદાચ એથી મારી બેઈજ્જતી થવાના તથા મારા ઉપર કશી તવાઈ ઉતરવાના બદલે ગામમાં મારું માનપાન વધી ગયું. લોકો કહેતા હતા :

'અસલ ખાનદાની આદમી છે. જોતા નથી એની રહેણીકરણી ! એની રીતભાત !'

'બોલે છે કેટલું સાચું ! ... આવડે છે કોઈને એવું બોલતાં ?'

'બડો હમદર્દ આદમી છે. બધા સાથે ભલાઈ કરે છે. ગરીબગુરબાને કામ આવે છે. વરસાદગ્રસ્તોની એણે કરેલી સેવા - સહાયને ભૂલી ગયા !'

'ઓલિયો છે, ઓલિયો.'

આવું તો ન જાણે કેટકેટલું મારા વિશે કહેવાનું હતું. પણ આ ગામમાં પટવારી પણ હતો ને ! તેના જેવા બીજા પણ કેટલાક હશે ને !

એ વિદ્યસંતોષીઓ, અદેખાઓ માંહેના કોઈકની આ શરારત હતી કે લગ્નના દિવસે જ સવારના પહોરમાં બે સિપાઈ આવીને અમારા આંગણે ઊભા થઈ ગયા.

'શી વાત છે ? શા માટે આવ્યા છો ?' મેં પૂછ્યું.

'તમને સાહેબ બોલાવે છે. જરૂરી કામ છે.'

હું ગયો.

થાણામાં ખયબરખાન ભેગો એક બીજો પોલિસ અફસર બેઠો હતો. સુસભ્ય લાગતો હતો.

'આ છે જનાબ નિસાર શેખ. મીરપુર-ખાસની પોલિટિકલ બ્રાંચના અફસર.' થાણેદાર ખયબરખાને પરિચય આપતાં મને કહ્યું. 'તમારે એમની સાથે જવાનું છે.'

'મારે ?! ક્યાં ?!'

'મીરપુર ખાસ.'

'શા માટે ?'

'તમારા વિશેના પેલા પોસ્ટરે મોકાણ ઊભી કરી છે. કોઈએ તે આઈ.જી.ને મોકલી આપું હતું. - તેમણે તપાસ માટે હુકમ કાઢ્યો છે.'

'તો ઠીક છે. અહીં તપાસ કરી લો. શેખ સાહેબને જે કંઈ પૂછગાછ કરવી હોય તો ખુશીથી કરી શકે છે.'

'ના. ... તપાસ પોલિટિકલ બ્રાંચની કચેરીમાં થશે.' ઈન્ટેલિજન્સ ઓફિસર શેખ સાહેબે કહ્યું. 'તમારે મીરપુર - ખાસ આવવું પડશે.'

'તમે મને એક અઠવાડિયાનો સમય આપી શકો છો ?'

'શા માટે ?'

'આજે મારાં લગ્ન છે. ... એ પતી જય ત્યાર પછી હું પોતે તમારી ઓફિસમાં હાજર થઈ જઈશ.'

'શી ખાતરી ... ?'

'આ રહ્યા ખયબરખાન. ... પૂછો એમને ! એ મને સારી રીતે ઓળખે છે.'

શેખ સાહેબે ખયબરખાન સામે જોયું. તેમણે હકારમાં માથું હલાવ્યું.

'તો તમારી જવાબદારી.' શેખે ખયબરખાનને ક્યું.

'તમે બે ફિકર રહો. બખાવર અહીંના આબરૂદાર જમીનદાર છે.'

પોલિસનાં લફરાં ભૂંડાં હોય છે. ભૂંડ જેવાં. પરેશાન કર્યા વિના રહેતાં નથી.

પોલિસ તપાસનો આ હુકમ મારા મનમાનસને જરા વિક્ષિપ્ત કરી ગયો. અંદરથી જો કે હું થોડો વિક્ષિપ્ત હતો, પણ બાહ્ય દેખાવ એવો રાખ્યો કે જાણે કશું અશુભ થયું જ નથી. અગાઉની જેમ સૌની સાથે હસતો - બોલતો રહ્યો.

હસ્તોફરતો રહ્યો. આવતી કાલના નાતવરાની તૈયારી ઉપર નજર પણ રાખતો રહ્યો. - અને પછી રાત્રે બેન્ડવાજ સહિત શાનદાર વરઘોડો નીકળ્યો, જેમાં ક્વેરિયનેટ ઉપર આ ગીતનો સૂર રેલાઈ રહ્યો હતો :

જને ક્યા તુને કહી

જને ક્યા મૈને સુની

બાત કુછ બન હી ગઈ !

આતશબાજના કડાકા - ભડાકા પણ હતા. છોકરાંની આનંદ કિલકારી પણ હતી. મોટેરાયે વાહ - વાહ કરી રહ્યા હતા : 'આવો વરઘોડો તે પહેલાં કદી જોયો ન હતો ! દુલ્હો કેવો શોભી રહ્યો છે ! અને ઘોડાનો રૂઆબ તો જુઓ !'

લગ્નવિધિ દુલ્હનના આંગણે શામિયાનામાં આટોપાયો. કાઝી સાહેબે ખુત્બો પઢ્યો. દુઆ ગુજરવામાં આવી. ખારેકનાં પડીકાં વહેંચાયાં. શરબત પીરસાયો. ... અને એ દરમિયાન લોકોએ મહોબત ને મુબારકબાદીની વર્ષાથી મને ભીંજવી દીધો.

અને પછી મધરાતે દુલ્હનની અમારી હવેલીમાં પધરામણી થઈ !

એ નૂરજહાં હતી !

જાણે મલેકા નૂરજહાં !

મધ્યમ કદની, એકવડા બાંધાવાળી, સાંવરી-શી આ ઓરત, શાદીના કિંમતી પોશાક, ઘરેણાં, મેંદી, કાજલ, પુખ્તો વગેરેમાં કંઈક એવી શૃંગારિત હતી કે શાહઝાદી જેઈ લો ! જોનારની દૃષ્ટિ ત્યાં જ ઠરી જતી હતી !

અને એ શાહઝાદીના ઠાઠને વિશેષ પોરસાવે એવો દમમ મારો હતો ! મારા ઊંચા, ઉજળા, કસાયેલા દેહ ઉપર કિંમતી કુરતો, પાયજામો ને અચકન શોભી રહ્યાં હતાં. પગોમાં સલીમશાહી મોજડી હતી ! ગળામાં ગુલાબોનો હાર. અને માથે સિંધી સાફો !

સુગરામાના આનંદનો પાર ન હતો. તેઓ દીકરા - વહુનાં ઓવારણાં લેતાં થાકતા નહોતાં. તેમના હોઠો પર આ દુઆ હતી :

'ઓ મારા અહ્લાહ, મારા દીકરા અને વહુની સુરક્ષા કરજો. તું એમનો મદદગાર થાજો. એમની રેહનુમાઈ કરજો અને એમની બધી જાઈઝ મુરાદો પૂરી કરજો, મારા માલિક ! મારા સાંઈ !'

આ માની દુઆ હતી. માની દુઆનો માર્ગ કોઈ રૂંધી શકતું હશે ? નહીં. એ સીધી સાતમા આકાશે જાય છે. અને અહ્લાહના દરબારમાં સ્વીકૃતિ પામે છે !

કદાચ માની દુવાઓની આ તાસીર હતી કે માનસ ઉપર અમૂંઝાણનો બોજ હોવા છતાં હું આનંદમાં હતો. જવાનીની વિદ્વૃત લૂટી રહ્યો હતો. અને શયનખંડમાં લજ્જાની ખૂબસૂરત યાદર લપેટીને, ગુલાબોમાં ઘેરાઈને બેઠેલી પ્રિય નૂરજહાંને હું કહી રહ્યો હતો :

છોડો આ સંકોચને,

હું ગળાનો હાર છું

આરઝૂ પણ આશ પણ

ને તમારો ખ્યાર છું !

(વધુ હવે પછી)

[136 Stamford Street, Old Trafford, MANCHESTER
M16 9LR, U.K.]

વર્ષાભીની ઋતુ છે, તરુછાયા છે,

પ્રાર્થના માટે સજ્જ બનીને બેસ.

ખરી પહેલાં ફૂલોની માળા ગૂંથ,

અને, જોજો :

પાંખડીઓ પલવારમાં કરમાશે,

પણ તેની સુંદરતા,

જોજો,

તારા અંતઃસ્તલમાં સ્થિર થશે,

કોઈ નાજુક - નમાણી પટારીમાં એ સચવાશે;

પટારી ખૂલતાં જ તારી સૃષ્ટિ પર

અતીતની મહેક પથરાશે.

- રવિ ઠાકુર

• આરતી પરીખ

આપણો દેશ છોડી બહાર નીકળીએ, બહારની દુનિયામાં જિંદગીની ફરી નવી શરૂઆત કરીએ, ત્યારે જ આપણાં દેશનું મહત્ત્વ મહત્તમ અંશે સમજાય - અનુભવાય. પ્લેનમાં બેઠા હોઈએ ... ટેક-ઓફ થવાની તૈયારી હોય ... મોબાઈલ સ્વીચ-ઓફ કરતાં જ હોઈએ ને અચાનક સંભળાય

‘પપ્પા, જય શ્રીકૃષ્ણ, મારું ઈમિગ્રેશન શાંતિથી પતી ગયું છે, કોઈ તકલીફ પડી નથી. એટલે ચિંતા કરશો નહિ, પ્લેનમાં બેસી ગયાં છીએ, પાલોચીને ફોન કરીશું. આવજા, ... અરે અરે .. રડો નહિ ... મને ‘ય રડવું આવી જશે. આવતા વર્ષે ફરી આવીએ જ છીએ ને ?!’

..... બોલનાર વ્યક્તિનું મોઢું પણ દેખાતું ન હોય, છતાં, આપણું મન આનંદથી ઝૂમી ઉઠે. આંખોમાં પોતીકાપણાની ચમક આવી જાય. મોબાઈલ સ્વીચ-ઓફ કરવાનું ભૂલી જઈ, સીટ ઉપરથી અચાનક ઊભા થઈ જવાય, ને

‘એ અવાજ ક્યાંથી આવ્યો ???’

..... શોધવા લાગીએ. એર-લોસ્ટેસ નજીક આવી રિક્વેસ્ટ કરે. હાથ પકડી બેસાડે. સીટ-બેલ્ટ પહેરવામાં મદદ કરે. પણ સાંભળે - માને એ બીજા !! ફરી બેલ્ટ ખોલી ઊભા થઈ આજુબાજુ શોધવા લાગીએ કે,

‘કોણ બોલતું તું ?’

દેશમાં જ વસતા હોઈએ, ત્યારે કોઈ વિદેશીભાષા સાંભળીએ તો એ ભાષા આકર્ષિત કરતી હોય છે. એ ભાષા વિષે જાણવાની ઈચ્છા થાય. ને, જ્યારે આપણો જ દેશ છોડી, વિદેશમાં વસવાટ કરવાનો સમય આવે ત્યારે .. ????? આપણી માતૃભાષા/રાષ્ટ્રીયભાષાના બે બોલ પણ સંભળાઈ જાય તો, બીજા ૨-૪ વર્ષ મોજની જિંદગી જીવવા ‘રિચાર્જ’ થઈ ગયા હોઈએ તેવું અનુભવીએ.

ગુજરાતી ‘ગુજ્જત’ ગુજરાતમાં કોઈને ‘ગુજ્જત’ કહીએ તો ??????

તે વ્યક્તિની આંખોમાં ભારોભાર ગુસ્સો વર્તાય, કદાચ કોઈ અપશબ્દ પણ સહન કરવા પડે.

કારણ શું ?

ખબર નથી, ને કદાચ જાણવાની કોઈ ઉત્સુકતા પણ નથી !

જેટલું જાણીએ તેટલા વધારે વાંધા પાડી શકીએ.

જે જીવન મસ્તીથી, મોજથી જીવવું હોય તો ભગવાનના આપેલા બંને કાનને ખુલા રાખીએ ને તેનો પૂરેપૂરો સદુપયોગ કરી જીવવું. બધું જ બરાબર સાંભળીએ, સમજીએ, વિચારીએ, પછી શું ????? સંભળાયેલી વાતોમાં જે પીડાદાયક, દુઃખકારક, ગુસ્સો આપનાર, નકારાત્મક વિચારશૈલીવાળી હોય તેને બીજા કાનથી કાઢી નાખીએ ... ભૂલી જઈએ ... મુક્ત થઈ, મસ્તીથી જીવીએ હવે, આ ‘ગુજ્જત’ શબ્દ ખૂબ મીઠો મધુરો લાગશે !!

ગુજરાતી NRIને કોઈ ‘ગુજ્જત’ કહે તો ??? ગમે કે નહિ ??

જે, શ્રીકૃષ્ણને કાનો, કનૈયો, કાનાજી કહી શકાય. મા એના દીકરાને લાલો કહી શકે. બાપ એની દીકરીને લાલી કહી લાડ લડાવી શકે તો, ગુજરાતીને ‘ગુજ્જત’ કહી બોલાવી ન શકાય ?????

ગુજ્જત માતૃભૂમિની મીઠાશભર્યાં લહેકો

ગુજ્જતપ ગીરનો સાવજ યાદ કરાવી જાય એવો ગુજરાતનો સપુત ગુજીપા માતૃભૂમિના કણકણમાં ભળી જવાની જિજીવિષા જીવંત કરતી નારી

હવે વિચારીએ કે, આ શબ્દોને સહજતાથી સ્વીકારશું કે તરછોડશું ?????

દેશ છોડી બહારની દુનિયામાં વસવાટ કરીએ એનો અર્થ એ નથી કે આપણે આપણી સંસ્કૃતિ, ભાષા, પહેરવેશને સદંતર ભૂલી જઈએ કે બદલી નાખીએ. નવી દુનિયાને પ્રેમથી અપનાવો ને આપણી સંસ્કૃતિ તથા ભાષાને સરળતાથી એમાં ભળી જવા દો. જે આપણે માતૃભાષાને ઘરમેળે પણ જીવંત રાખીશું તો આપણી આવનારી પેઢી ગર્વથી કહેશે કે, ‘હું તો ગુજરાતી છું. I am Gujju.’ પછી આ ‘ગુજ્જત’ શબ્દ અપશબ્દ નહિ લાગે, એમાં ભારતભૂમિની મીઠાશ ભળી જશે. કોઈ વિદેશી ભલે ને મજાક-મસ્તી કરવા ‘ગુજ્જત’ શબ્દપ્રયોગ કરે, એ સાચો ગુજરાતી બની જીવતો હશે તો એનું દિલ ઝૂમી ઉઠશે.

આપણી માતૃભાષાને સંકુચિત ન રાખતાં, જે તેમાં બીજી ભાષાના શબ્દોને માનભર ઉમેરતા રહીશું તો કદી આપણી ભાષા મૃતપાય નહિ થાય, જીવંત રહેશે, વધુ ને વધુ સમૃદ્ધ થતી જશે. ફોન, મોબાઈલ, ટૂરન, પ્લેટફોર્મ, ઓ.કે., હેલ્પો કેવા સાહજકતાથી, સરળતાથી આપણી ભાષાનું એક મહત્ત્વનું અંગ બની ગયા છે ?! આવી જ સરળતાથી નવા નવા શબ્દો આપણી માતૃભાષામાં ઉમેરતાં રહીશું તો આપણી ભાષા, આપણી આવનારી પેઢી પણ સાહજકતાથી સ્વીકારશે, માનથી બોલશે ને ગર્વથી વાંચશે.

પ્રાકૃતના પંડિત બેચરદાસ દોશીએ ક્યાંક કહ્યું છે : ‘જે કોઈ શબ્દો ગુજરાતીમાં વપરાય છે, ચાલુ વ્યવહારમાં વપરાય છે અને તમામ લોકો બોલે છે, તે બધા શબ્દો ગુજરાતી ભાષાના છે.’

કાલિદાસ ત્રિવેદીએ લખ્યું છે, ‘મનુષ્ય જેમજેમ આગળ વધે છે તેમતેમ તેની ભાષા પણ વિકાસ પામે છે. સમાજનો વ્યવહાર જેમ સંકુલ અને આધુનિક બનતો જાય છે તેમતેમ તેની અસર ભાષા પર પણ અનિવાર્યપણે થાય જ છે. આ સંદર્ભમાં વિચારીએ તો ઈ.સ. ૧૮૨૮ અને ઈ.સ. ૧૮૮૫ વચ્ચેના ૬૫ વર્ષના લાંબાગાળામાં, દેશ અને દુનિયામાં ઘણી પરિસ્થિતિઓ બદલાઈ ગઈ. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીએ હરણફાળ ભરી, દેશ સ્વતંત્ર બન્યો, લોકશાહી પરિપાટી અને મૂલ્યોની સાથોસાથ દેશમાં આધુનિકતા અને ટેકનોલોજી વિષયક વિકાસની અનેક ક્ષિતિજો ઊઘડી. આ બધાની ભાષા અને સાહિત્ય ઉપર ભારે અસર વરતાય એ સ્વાભાવિક છે. તેથી ભાષાનું શબ્દભંડોળ તો વધ્યું જ. સાથોસાથ ગુજરાતી ભાષામાં કેટલાક શબ્દો, અર્થો અને લઘુણો ઘસાતાં ગયા, અસ્ત પણ થતાં ગયા. સંદર્ભભેદે શબ્દો નવાનવા અર્થોમાં પ્રયોજતા રહ્યાં, નવા અર્થો ઉમેરાયા. ભાષા એ તો જીવંત અને ગતિશીલ પરિભળ છે, એટલે આમ તો થાય જ.’

જે આપણે માતૃભાષાને ગર્વથી (અભિમાનથી નહિ જ ...) અપનાવીશું તો જ આપણે આપણી ભાષાનું જતન કરી શકીશું. ભાષામાં કોઈ ક્ષતિ જણાય તો, સરળતાથી સ્વીકારીને એ ક્ષતિ દૂર કરવા કોશિષ કરવી જોઈએ. નહિ કે ખોટું અભિમાન રાખી આપણી ભાષા સામે બીજી ભાષાઓને ઊતારી પાડીએ. જેમ આપણને આપણી ભાષા વ્હાલી છે તેમ બીજી ભાષા જે-તે વ્યક્તિની માતૃભાષા હોઈ તેને પણ એટલી જ વ્હાલસોયી હોય એ સ્વાભાવિક છે. આપણી માતૃભાષા/રાષ્ટ્રીયભાષાને માનથી બોલીએ ને સાથોસાથ બીજી ભાષાઓને પણ માન આપીએ.

(૧૯.૫.૨૦૧૨)

<http://artiparikh.wordpress.com/2012/09/17/ગુજ્જત-ગુજ્જત/>

- એતાનશ્રી

અમેરિકાના ‘ઈસ્ટ કોસ્ટ’ના મિત્રો એકાબીજાની ફિલમ ઉતારે છે

• સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૨ના “ઓપિનિયન”માં રજાની પી. શાહનો ‘મધુકથા ભાગ ૧’ વાંચી આનંદ થયો. તરત જ એક નાની નોંધ રજાનીભાઈ પર લખી મોકલી.

લેખ રમૂજ, રમતિયાળ શૈલીમાં લખાયો છે. વાંચવામાં ગમ્મત પડી. મધુભાઈ વિષે થોડી વધુ માહિતી પણ મળી.

રજનીભાઈ એક પ્રખર નાટ્યકાર છે, અદાકાર છે વગેરે વગેરે. મેં અમેરિકાના 'ઈસ્ટ કોસ્ટ'ના સમાચારમાં વાંચેલું, પણ તેમનું ગદ્ય આ પહેલી વખત જ વાંચવા મળ્યું. આ ફેરે ૧૬માં પાનાં પર રજનીભાઈના 'બેક યાર્ડમાં ડોલી શોટ સુપર-૮ પર મૂવી લીધાનો અહેવાલ રસપૂર્વક વાંચ્યો.

'ડોલીશોટ' અને 'એ મુવી મારા પરસેનલ કલેક્શનમાં હજુ પણ જતનથી સાચવી રાખ્યું છે' વાક્ય વાંચી આશ્ચર્ય થયું. પછી હું પણ કલ્પનાના 'ઘોડા' ચઢી ગયો. (આવું ઘણા લખે છે તેથી લખાઈ ગયું. કલ્પના શબ્દ સાથે હંમેશાં 'ઘોડા દોડાવવાની વાત આવે છે તેથી.) ચાલોને કહી દઉ કે મેં ય થોડી રજનીભાઈના ન્યૂજર્સી કે ન્યૂયોર્કના આલિશાન બંગલાની અને તેમના 'બેક યાર્ડ'ની કલ્પના કરી ... (કલ્પનાના 'ઘોડા'ની જેમ બંગલા વિષે લખો ત્યારે 'આલિશાન' વિશેષણ વાપરવું જ જોઈએ, એવું ઘણી વખત વાંચેલું, તેથી મેં પણ 'આલિશાન બંગલા'ની કલ્પના કરી ...)

હવે 'ડોલીશોટ' લેતી વખતે 'ડોલી'ની જરૂર પડે, આગગાડીના પાટા પણ ગોઠવવા પડે. આ ડોલી એટલે ગાડીના પાટા પર ચાર પૈડા પર એક પાટ કે મંચ ગોઠવી તે પર ફિલ્મ કેમેરા માટે એક ત્રણ પગું - ટ્રાઈપોડ સ્ટેંડ ગોઠવાય અને તેના પર ફિલ્મ ઉતારવા માટે કેમેરા ગોઠવાય. ત્રણ પગા સ્ટેંડને પકડવા એક સહાયક જોઈએ - જેને 'કેમેરા ગ્રીપ' કહેવામાં આવે છે. તેની પણ જરૂર પડે. પછી આ 'ડોલી' ધકેલવા કોઈ બે-એક જણની જરૂર પડે ... આ બધું રજનીભાઈની દેખરેખ નીચે તૈયાર થયા બાદ, રજનીભાઈ મધુભાઈની 'ફિલ્મ ઉતારે' કે 'ફિલ્મ પાડે' છે, તેવું દૃશ્ય મારા 'કલ્પના ચક્ષુ સામે' ખડું થયું. (આ 'કલ્પના ચક્ષુ' શબ્દ પ્રયોગ 'કલ્પના' શબ્દ સાથે વપરાયાનું અનેક વખત વાંચેલું તેથી તેનો ઉપયોગ થઈ ગયો છે.) અને પછી 'એક્ટર' મધુ રાય તેમના જ લખેલા નાટકના સંવાદ બોલવા લાગે, સંવાદ ભૂલી જાય અને કદાચ તે જ વખતે રજનીભાઈ 'કટ' કહી 'ટેક ટૂંની તૈયારી કરતા હોય આહાહા, તે દૃશ્ય કેવું હશે. તેની જ કોઈએ ફિલ્મ ઉતારી હોત તો ... ?!

એક-બે વાત લખવાની રહી ગઈ. આ 'ડોલીશોટ'ને ઘણા જાણકાર 'ટ્રેકીંગ શોટ' પણ કહે છે. પાટા એટલે 'ટ્રેક'ના ઉપયોગથી લીધેલો 'શોટ' એટલે 'ટ્રેકીંગ શોટ'. બીજી વાત તે એ કે રજનીભાઈએ જાણાવ્યું છે કે તેમની પાસે મધુભાઈ વિષે ત્રણ-ચાર લેખ લખાય તેટલી સામગ્રી છે. તે છપાય તેની રાહ જોવી રહી.

આ સુપર-૮ વીડિયો કે ફિલ્મ કેમેરા કદમાં નાના હોય છે. તે ત્રણ-પગા સ્ટેંડ પર મૂકી શકાય, પણ તે 'ડોલી' પર 'માઉન્ટ' કરી ગાડી ધકેલાવી ફિલ્મ ઉતારતાં રજનીભાઈ પહેલા જ હશે. આજકાલ કલાકાર સાથે હાથમાં કે ખભા ઉપર કેમેરા ગોઠવી ફિલ્મ રોકોઈ થઈ શકે છે. રજનીભાઈ લખે છે તે સમયે 'સ્ટેડીકેમ' બનાવવાની શરૂઆત થઈ નહોતી. પણ તે જે હોય તે .. આપણને તો આ લેખ વાંચવાની મજા પડી ગઈ.

અને હવે છેલ્લે - 'એ મુવી મારા પરસેનલ કલેક્શનમાં હજુ પણ જતનથી સાચવી રાખ્યું છે'. આમાં છાપવામાં કે લખવામાં કાંઈ ભૂલ થઈ હોય તેમ લાગે છે. 'ફિલ્મ' કે 'મુવી' કેવું કે કેવી. ફિલ્મની વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ કઈ જાતિ?

આ અમેરિકાના 'ઈસ્ટ કોસ્ટ'ના મિત્રો એક બીજાની કેવી ફિલ્મ ઉતારે છે અને આનંદ કરે છે, અને આ રજનીભાઈ એક ફિલ્મી દિગ્દર્શક છે અને મિત્રોની ફિલ્મ પાડે છે તે જાણી, વાંચી ખૂબ ખૂબ આનંદ થયો ...

- હરીશ ત્રિવેદી

e.mail : harisht895@sbcglobal.net

આ જ આપણું ધર્મયુદ્ધ છે ને આ જ આપણી જહાદ છે

• "ઓપિનિયન"નો 26 ઓગસ્ટ 2012નો અંક ઘણો રસપ્રદ રહ્યો. પરંતુ તેમાંના નીરવ પટેલના લેખે મારી સંવેદનનાને હચમચાવી દીધી. મારું આ નિવેદન આવતા અંકમાં નીરવ પટેલ તથા બીજા વાચકોને પહોંચાડશો.

ભાઈશ્રી નીરવ,

સર્વ પ્રથમ તો તમારા આ વૈશ્ય એટલે કે કહેવાતા સર્વાર્થ ભાઈ તરફથી મારા દલિત (ચર્મકાર) ભાઈને લાગણીભર્યું આલિંગન અને તમારા દુઃખદ અનુભવો માટે હૃદયપૂર્વકની ક્ષમાયાચના.

બીજું મારા ઉજળિયાત પૂર્વજોએ તમારા પૂર્વજો પર કરેલા સામાજિક, આર્થિક, શારીરિક અને ભાવનાત્મક અત્યાચાર અને અન્યાય માટે, મારા સંપૂર્ણ સમાજ તરફથી, ફરી અંતઃકરણપૂર્વકની ક્ષમાયાચના માગું છું.

તમે કહો છો કે તમારે હવે સેન્ટીમેન્ટલ થવાનું છોડીને રેશનલ થવાની જરૂર છે. પરંતુ તમારી આ રજૂઆતમાં મને ભારોભાર ક્રોધ અને ગ્લાનિ દેખાયા છે. ક્રોધ તો તર્કનો શત્રુ છે. તાર્કિક નિરાકરણો પામવા માટે લાગણીઓને શાંત કરવી જરૂરી છે કે નહીં, દોસ્ત ?

તમારા તર્કના બે વિષયો મને ખટકે છે. એક, તો તમારા સમગ્ર સમાજની પજવણી કરનારી ગુજરાતી ભાષાનો તમે ત્યાગ કરવા માગો છો. ભાષા તો શું, તમે ગુજરાત અને ભારત દેશને જ છોડી દેવાની વાત કરો છો. દેવભાષાએ તમને અંધ, લાચાર અને પ્રારબ્ધવાદી બનાવી દીધા હોય, એવું તમારું માનવું છે.

તમારી રજૂઆતમાં તમે ધર્મનો ઉલ્લેખ કદાચ ન કર્યો તે પોલિટિકલ કરેક્ટનેસ - રાજનૈતિક સ્વીકાર્યતા - છે માટે જ કે ? પણ હું માનું છું કે ભાષા અને દેશને ત્યાગનાર તમે ધર્મત્યાગી પણ હશો !

તમારો બીજો વિષય પણ ખટકે છે. તમારો દાવો છે કે અંગ્રેજી ભાષા દલિતોની મુક્તિદાયિની છે. અંગ્રેજીભાષી દેશોમાં સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વનાં મૂલ્યો પર નાગરિક ચાલે છે.

બ્રાહ્મણવાદી ભારતીય સામાજિક રચનાએ ગીતાના અધ્યાય 4, સૂત્ર 13ની હાંસી ઉડાવી છે, જે કહે છે કે :

ચાતુર્વર્ણ્ય મયા સૃષ્ટં ગુણકર્મવિભાગશઃ।

અનુવાદ : મેં મનુષ્યોને તેમના ગુણકર્મ પ્રમાણે ચાર વર્ણોમાં વિભાજિત કર્યા છે.

આ વર્ણો allegorical (રૂપકાત્મક) છે, નહીં કે hereditary (વારસાગત). ધર્મ એ નથી કહેતો કે તમારા ગુણકર્મો ઉદ્દાત હોય, પણ ચર્મકાર (દલિત) હોવાને કારણે તમે શૂદ્ર છો. પરંતુ મારા મતે તમે બ્રાહ્મણ છો.

આ વિશ્વના તમામ દેશોમાં અને બીજી ભાષા બોલનારા લોકોમાં છે કોઈ incumbent (પદધારી) કે જે પદનો ત્યાગ કરવા માગે ? એટલે હજારો વર્ષોથી બ્રાહ્મણનો દીકરો બ્રાહ્મણ એમ ચાલવું આવ્યું છે, જે હડહડતું જૂઠાણું છે. આ સદીમાં 99 ટકા લોકો ધનોત્પાદન સિવાય પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. એટલે મને એમ લાગે છે : હવે આપણે વૈશ્યોના millennium(સહસ્રક)માં રહીએ છીએ.

પ્રશ્ન એ છે કે આ incumbent dominated સમાજરચનાને restructure કઈ રીતે કરવી ? તમે તો આ સમાજને ભડકે દેવાની નેમ રાખતા નથી, ફક્ત ભાગેદુવૃત્તિ ધરાવો છો. તમે દેશ છોડી દીધો, કદાચ ધર્મ પણ છોડી દીધો અને હવે ભાષા ત્યાગવા માગો છો ? તમારી જેવા લાખો લોકો આવી હિજરત કરીને નવબૌદ્ધ, મુસ્લિમ કે ઈસાઈ બની ચૂક્યા છે. તેથી શું દલિતોનું કંઈ ભલું થયું ? "Times of India"ની matrimonial columnમાં આજે પણ ક્રિશ્ચિયન બ્રાહ્મણ પોતાના વર્ણની કન્યા માગે છે. ગુજરાતના વહોરા મુસ્લિમ ઉત્તર પ્રદેશના ચમાર મુસ્લિમ સાથે લગ્ન નથી કરતા. ગુજરાત અને ભારતને ગાળો ભાંડનારાઓને શું ખબર નથી કે દુનિયાના દરેક સમાજમાં વર્ણાશ્રમ ચાલે છે ? અહીં સાઉદી અરેબિયામાં સાઉદી સ્ત્રીને બિનસાઉદી મુસ્લિમ સાથે પ્રેમ કરવાની કે લગ્ન કરવાની મનાઈ છે - સામાજિક રીતે જ નહીં, પણ કાયદા પ્રમાણે. બાજુના દેશ લેબેનોનમાં રાષ્ટ્રપતિ, પ્રધાનમંત્રી અને સેનાપતિની પદવીઓ અલગ અલગ ધર્મના લોકો માટે આરક્ષિત છે. ન્યૂ યૉર્ક અને લંડનની ઈન્વેસ્ટમેન્ટ બેંકોમાં (જ્યાં મેં કામ કર્યું છે) ભાગ્યે જ કોઈ શ્યામવર્ણ executive દેખાય છે. ફક્ત 1999માં મેરિલેબોન ક્રિકેટ ક્લબે [MCC] સ્ત્રીઓને સભ્યપદ આપવાની શરૂઆત કરી. આજે પણ સ્ત્રી કલાકારો ટેનિસમાં કે હોલિવુડમાં પુરુષો કરતાં ઓછું કમાય છે. મારી દીકરીને સારું ક્રિકેટ રમીને મહેન્દ્ર ધોની જેટલી ખ્યાતિ અને પૈસા કમાવાનું શક્ય નથી. તો હું શું ક્રિકેટનો બહિષ્કાર કરું ?

વર્ણાશ્રમ કોઈ ધર્મ કે ભાષાની દેન નથી. દરેક સમાજમાં ધન, સત્તા અને શ્રેષ્ઠીપણું ભોગવતી વ્યક્તિ (કે વ્યક્તિઓ) પોતાનો vantage point ટકાવી રાખવા એક માયાજળ ઊભી કરે છે. આપણે એ માયાજળ કાપવાની

જરૂર છે, નહીં કે તે યુદ્ધમાંથી નિવૃત્ત થવાની. આ જ આપણું ધર્મયુદ્ધ છે ને આ જ આપણી જીહાદ છે.

મારો જન્મ મુંબઈમાં થયો છે. મુંબઈ જેવા શહેરોમાં વર્ણાશ્રમની માયાજળ સહેલાઈથી કપાય છે, જે કે સાવ કપાતી નથી ! મારા ઘરમાં કામ કરતાં કસ્તૂરબાઈનાં ઝૂંપડામાં પીધેલી ગોળની ચા મને હજુ યાદ છે. મારા ભદ્ર માઆપે મને કસ્તૂરબાઈના ઘેર જઈ ખાવાપીવાની ના નહોતી પાડી. મારી ગુજરાતી શાળામાં મૂર્તઝા અલી, અશોક આચાર્ય અને ભરત ગોહિલ (મુસ્લિમ, બ્રાહ્મણ, દરજી) મારા પરમ મિત્રો હતા. અમારા ઘરો વચ્ચે લગ્નસંબંધ સિવાય બધા સંબંધો હતા. આજ એ પણ બદલાયું છે, સારા માટે. ભાઈ, તમે મુંબઈ તરફ હિજરત કેમ ન કરી ? તમારા સર્વાર્ણ ભાઈઓએ તમને સદીઓ સુધી ત્રસ્ત કર્યાં, તો અર્જુન બની તેમનો સંહાર કરો. પણ તમારી માને છોડીને ક્યાં ચાલ્યા ? આ તે કેવું રેશનાલિઝમ ?

છેલ્લે, અંગ્રેજીભાષીઓ સમાનતા અને બંધુત્વની ચળવળમાં મોખરે છે, તેની ના નહીં. છતાં વર્ણાશ્રમના બીજા હજી અહીં જીવંત છે. મોર્મોન 'વર્ણ'ના મિટ રોમ્નીને શ્યામવર્ણના અમેરિકન્સ વોટ નહીં આપે, એવી ચર્ચા છે. બ્રિટનમાં શીખ કે મુસ્લિમ પ્રધાનમંત્રી બને તેને વાર છે. ... ખેર ! ... તમારી સાથે બેસી, ચાને ભજિયાં ખાઈ ગપ્પા મારનાર શ્વેત મિત્રો કેટલાં ? મેલબોર્નમાં પંજાબી વર્ણના વિદ્યાર્થીઓને શ્વેત યુવાનો ઢોરમાર કેમ મારે છે ? ન્યૂ યૉર્કના ઈન્વેસ્ટમેન્ટ બેન્કર્સ અને કોર્પોરેટ લોયર્સમાં શ્યામવર્ણ અને લાટિનો કેમ નહીંવત્ છે ? વર્ણાશ્રમથી અભડાયેલા ભારતમાં જ કેમ દલિત, શીખ, મુસ્લિમ સંસદના સ્પીકર, સેનાપતિ, પ્રધાનમંત્રી કે રાષ્ટ્રપતિ હોય છે ? પાકિસ્તાન કે બાંગલાદેશમાં કેમ બ્રાહ્મણ આ પદ પર નથી હોતા ?

દરમિયાન, રિચર્ડ ડોક્લિન્સ [Richard Dawkins] રચિત 'ધ ગોડ ડેલ્યુઝન'[The God Delusion]માં જે લખાણ થયું છે તેમાંથી અબ્રાહમ લિંકનનું આ અવતરણ ટાંકું છું :

"I am not, nor ever have been, in favor of bringing about in any way the social and political equality of the white and black races;...in favor of making voters or juror of negroes, nor for qualifying them to hold office, nor to intermarry with white people;...there is a physical difference between the white and the black races which ... will forbid the two races from living together on terms of social and political equality....there must be a position of superior and inferior, and I ... am in favor of the superior position assigned to the white race."

- Abraham Lincoln in a debate with Stephen Douglas, 1858

વર્ણવ્યવસ્થા માણસના કુંકિત અને લોભી મનની ઉપજ છે. તેને ભૂગોળ કે ભાષા સાથે કોઈ સંબંધ નથી. ધર્મશાસ્ત્રો તેનો નાશ કરી શક્યા નથી. તેનો સામનો તમારા અને મારા હૃદયમાં રહેલી ભાવનાઓ જ કરી શકે. હું તેને માટે તૈયાર છું. બોલો, આપો છો, તમારો હાથ ?

તમારો ચેતન શાહ

e.mail : chetan.gshah@gmail.com

ક્યારે 'ભમ' થઈ જાય અને બધું જ ગુમાવી દઈએ !

• "ઓપિનિયન"નો, ૨૬ સપ્ટેમ્બરનો અંક મળ્યો. એકી બેઠકે વાંચી ગયો.

અગિયાર કવિઓનો સમૂહ ફોટો યાદગાર સંભારણું બની ગયો. અંકિત, ચીનુ અને જવાહર તો હ્યુસ્ટન આવી ગયેલા એટલે ઓળખીએ. અમદાવાદમાં પચાસ વર્ષ રહેવાને કારણે લાભશંકર અને રાજેન્દ્રભાઈને પણ જાણીએ. બાકીનાને શબ્દની ઓળખાણથી જ જાણીએ. ઉર્વિશ કોઠારીનો લેખ 'મેં કહી કવિ બન જાઉં' ખૂબ ગમ્યો.

હરીશ ત્રિવેદીનો રંગભૂમિ માહિતીવિષયક લેખ, એમાંની ખૂબસુરત યાદો, 'દાંડીગલી ઘર' અને એવા જ જાણીતા નાટકોના ફોટા તથા સંસ્મરણો યાદગાર બની રહ્યા. આર.પી. શાહનો, મધુ રાય વિષેનો લેખ પણ રોચક રહ્યો.

'મુઠ્ઠી ભીતરની આઝાદી'ના લેખિકા રોકટર સેજલ શાહ વિષે થોડીક માહિતી આપશો ? વિજય શાહનો, 'કાળમીઠ પત્થર' પણ તેમની સુંદર ભાષાકિય અભિવ્યક્તિને કારણે ગમ્યો.

વિપુલભાઈ, તમારી સંપાદકીય સૂઝબૂઝને કારણે "ઓપિનિયન"ના બધા જ અંકો બાઈન્ડીંગ કરાવીને સાચવી રાખવા જેવા બને છે. હું "ઓપિનિયન"નું એક ફાઈલ ફોલ્ડર બનાવીને તો સાચવી રાખું છું જ. પણ મને કમ્પ્યુટર પર ભરોસો નથી. ક્યારે 'ભમ' થઈ જાય અને બધું જ ગુમાવી દઈએ ! અભિનંદન !

- નવીન બેન્કર

e.mail : navinbanker@yahoo.com

'કિમ' ને 'ગોરા' સંગાથે સરખાવી શકાય

• મને અને સૌને નિયમિતપણે "ઓપિનિયન"નો પૂરવઠો પહોંચાડવા સારુ તમારો ભારે આભારી છું. દસ દસ પાનાંની થોડકી છાપી, દરરોજ એકાદ પાન વાંચું છું. ગુજરાતી આકારના આવા સામયિકોમાં, આને હું "રીડર્સ ડાયજેસ્ટ" જેડે સરખાવ્યા વિના રહી શકતો નથી. કેટલાક લેખો તો માહિતીસભર છે અને વળી પ્રેરક પણ છે.

તાજિતરમાં પ્રગટ થતી હમાવાર નવલકથા, 'બખ્તવાર' મને વિશેષ ગમે છે. બિન-ભારતીયના મુદ્દે તપાસીએ ત્યારે સવિશેષ પસંદ આવી છે. હિંદના ઈતિહાસમાંની અનેક શોકાન્તિકાઓમાં મુલકના ભાગલા પડ્યા તેનું સ્થાન આવે છે જ. વળી, તે સારા માટે હતું કે નરસા સારુ હતું તે કહેવું વિવાદ હોઈ શકે છે. જે કે આ નવલકથાને જગત સાહિત્યની શિષ્ટ કૃતિઓ, 'કિમ' જેડે તથા સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોરની 'ગોરા' સાથે સરખાવ્યા વિના રહી શકતો નથી.

- જયંતી રાવલ

e.mail : rawalja@hotmail.co.uk

'વિશ્વતઃ' થઈ વિસ્તરી જાય છે

• જે "ઓપિનિયન" કાયદાકાનૂન હોત, તો આપણે ક્યારે ય કાનૂનની આલોચના કરી ન હોત; કેમ કે જે કાયદાકાનૂનમાં ઢીલ હોય છે તેથી કાયદો પળાય તો ય શું અને ન પળાય તો ય શું. તે તેનો સ્વીકાર બનતો નથી.

ગુજરાતી આલમને "ઓપિનિયન" વેળાસર પહોંચાડવા માટે તમારો આભારી છું. તમે સમય જાળવો છો અને નિયત સમયે કમ્પ્યુટરનો પડદો ખખડાવતું "ઓપિનિયન" આવી જ પહોંચે છે.

'ભદ્ર: કતવો' કરતુંક ને "ઓપિનિયન" આવી ચડે છે અને ગુજરાતી આલમમાં સર્વત્ર 'વિશ્વતઃ' થઈ જાય છે.

- સતીષ જોષી

e.mail : savaj256@yahoo.com

• તમારા તરફથી આ સુંદર અને ભારે માહિતીસભર સામયિક મેળવીને હું ખૂબ રાજી થયો છું. મુખ્ય પ્રવાહથી બહુ દૂર તમે વિચારને જે રીતે પ્રસારવો છો તે વખાણવાલાયક બીના છે. તમારી ભલી લાગણી માટે ય ધન્યવાદ.

- દિનકર જોષી

e.mail : dinkarmj@gmail.com

• આ ફેરાનો અંક પણ તમે મોકલીને મને આભારી કરી છે. લંડનમાં થનારી કેટકેટલી સાંસ્કૃતિક / બૌદ્ધિક પ્રવૃત્તિઓની ઝાંખી તો મળી જ અને તેને સાથે જે કડીઓ [links] હતી, તે પણ સભર સભર હતી. અંક સારી રીતે સંપાદિત થયો છે. આખો અંક વાચનક્ષમ છે. હરીશ ત્રિવેદીનો વર્ષા અડાલજ અંગેનો વિસ્તૃત લેખ ખૂબ ગમ્યો. હરખમાં ને હરખમાં, વાંચીને તરત મેં વર્ષાનો સંપર્ક જ કરવાનો રાખેલો !

- ઉષા ઠક્કર

e.mail : ushathakkar@yahoo.com

• "ઓપિનિયન" મોકલવા માટે આભારી છું. તમે આ જે તપ આદર્શ છે તે માટે મારી કને અપૂરતા શબ્દો છે. તમે તો લાંબા અરસાથી આ કામ હાથમાં લીધું છે. તમને ઝાઝરી સલામ ... સામયિક વાંચવું ગમે છે અને તેની સતત રાહ રહેતી હોય છે. કેટલુંક તો વધુ વાર વાંચતી આવી છું. બહુ સરસ.

-નીલમ દોશી

e.mail : nilamhdoshi@gmail.com

(અનુસંધાન છેલ્લા પાન પરથી)

‘પ્રભુ, હોય કાંઈ ?! તમે મારા પર શંકા ન કરો. વિરોધી હેઠા પડી જતા હોય તો બધી શરત મંજૂર છે. પણ હરિ તારા નામ છે હજાર, ક્યાં નામે લખવી કંકોતરી ? મારે પૂછવાનું એ જ કે તમારું ક્યું નામ ત્રણ વાર લેવાનું ? જરા સ્પષ્ટ કરશો ? ને પછી આ તુલસીજળ એની અસર બતાવીને જ રહેશે ને ? સાવ પાકું ને ? એકસો ને દસ ટકા સામેવાળો!!?’

‘વત્સ, તું મારા પર શંકા ન કર. આ રામબાણ ઔપધિ છે. આ પાણી પીતાં જ સામેનો માણસ પાણી પાણી થઈ જશે. વિરોધનું ને એનું પાણી ઊતરી જશે. આ પ્રયોગ એનું પાણી બતાવીને જ રહેશે. રામ, કૃષ્ણ, શંકર કે તને જે ગમે તે નામ લેજે. હું તો એક જ છું. તમે જ બધા એને જુદા જુદા નામે, રૂપે! નામ મહત્ત્વનું નથી, ભાવ ને શ્રદ્ધા મહત્ત્વના છે. ને હા, એક અગત્યની વાત. આ પ્રયોગ તું ખાલી ત્રણ જ વાર કરી શકીશ. ત્યારબાદ એની અસર નહિ થાય. પછી એની શક્તિ પાછી ખેંચાઈ જશે. એટલે સમજને એનો ઉપયોગ કરજે.

‘તને જે નડે તેને આ પાણી પીવડાવતાં એ તારો થઈને રહેશે. વિરોધનો વીંટો વળી જશે. નડતર જાશે જંતર વગાડનું. જા વત્સ, વિજયી ભવ. તથાસ્તુ.’

અચાનક એક પ્રખર તેજલિસોટો થયો. વીજળીનો ગડગડાટ ...

ભગવાન અદ્રશ્ય, ને ચંપકલાલની આંખો અંજઈ ગઈ. એ સકાળા ઝબકીને જાગી ગયા. ‘અરે ! આ તો સપનું ! પણ આ તો વહેલી સવારનું સપનું !! એ કાંઈ ખોટું ન જ હોય. ને વળી જે મારા મનમાં છે એ જ વાત! ‘ચંપકલાલ તો રાજના રેડ. પત્નીને ઢંઢોળી ભર ઊંઘમાંથી જાગાડી રહ્યા, ને બધી વાત માંડીને કરી રહ્યા.

સવાર પડી ન પડી, ત્યાં તો ચંપકલાલને ચટપટી ઊપડી. સપનાની વાત સાચી છે કે નહિ એ ચકાસવા એણે આ પ્રયોગ પહેલાં નાના વિરોધી એવા અરવિંદ પર કર્યો, ને આ શું !!? તે એનો મિત્ર થઈ ગયો. વિજ્ઞતદાર ‘ચા’ના ને પોતાના વખાણ કરવા લાગ્યો. પોતાની તરફેણમાં બોલવા લાગ્યો. પોતાને માનની નજરે જોવા લાગ્યો, લે બોલ !’ અરવિંદ ઉખાભેર હાથ મિલાવીને ગયો ને ‘હવે તો પાકું.’ એમ બોલી ચંપકલાલ ખુશીમાં નાચવા લાગ્યા. પત્ની કહે, ‘પાગલપાણાનો હુમલો આવ્યો કે શું ?’ ચંપકલાલ કહે, ‘આ તો હજી ટૂંકેર છે. અભી પિક્ચર બાકી છે, મેરે દોસ્ત.’

તે દિવસ એણે ખૂબ વિચાર કર્યો. અરવિંદ સાથે તો સાવ નાની અમથી જ માથાકૂટ હતી ને ? ને આમ જુઓ તો એને માથાકૂટ કે વિરોધ ન કહીએ તો ય

ચાલે. તો પછી અરવિંદ આમ તરત માની ગયો, કડવાશ ને કચવાટ ખંખેરી મીઠડો થઈ ગયો. એ ‘કાગને બેસવું ને તાડને પડવું’ ક્યાંક એવું તો નથી ને ? એણે ખૂબ મનોમંથન કર્યું, ત્યારે ભગવાનની વાત પર શંકા કરવા બદલ એણે થોડી શરમ પણ અનુભવી. પછી મન મક્કમ કરી ખુલ્લા દિલે ચતુરલાલને પોતાને ઘેર બોલાવવાનો નિર્ણય કરી લીધો. ને તેને ઘેર આવવા માટે મનાવી લીધા. ચતુરલાલ આવ્યા એટલે એણે તેને પ્રેમપૂર્વક સન્કાર્યા. બધી વિધિ કરી. ને પછી માફી માંગી, ઔપધિ પીવડાવી ... પછી આતુરતાપૂર્વક ચમત્કાર નિહાળવા થનગની રહ્યા. ને એ પાણી પીતાં જ ચતુરલાલની આંખમાં પાણી આવી ગ્યાં. એ બધું ભૂલી જઈ પોતાની ભૂલ પણ સ્વીકારી રહ્યા ને પછી કહી રહ્યા, ‘એવા ચંપક, સાચું માનજે. મારા મનમાં આમ તો કંઈ હતું જ નહીં.

હું તો અમથો અમથો ને ઘરનો માણસ સાચું ન કહે, નિર્દોષ મજાકમશ્કરી કરી હસે-હસાવે નહિ તો બીજું કોણ કરશે ? પણ તે મારી વાતને જુદી રીતે ...! જે કે થોડો મારો વાંક પણ કહેવાય કે’

બંને ફરી પાકા મિત્રો બની ગયા. ખટરાગનો રાગ વાગતો બંધ થઈ ગયો. સંવાદની વાંસળી ગુંજ ઊઠી. એણે ચતુરલાલ સામે એકીટશે નજર માંડી એટલે તે આદર સ્વરે કહી રહ્યા. ‘આમ શું જુએ છે ? હું તારો એ જ ચતુર છું જે પહેલાં હતો.’ બે ય પ્રેમવશ એકબીજાને ભેટી પડ્યા. અરવિંદની જેમ ચતુરલાલ પણ હરખભેર વિદાય લઈ રહ્યા. ચંપકલાલને હવે પાકો ભરોસો બેઠો, ને આનંદ હૃદયની અંદર પેઠો.

ચતુરલાલના ગયા પછી ચંપકલાલે શાંતિથી વિચાર્યું. ‘ખરેખર કેટલા લોકો એના વિરોધી હતા ? આટલા બધા લોકો મને નડતા હતા ? એમ જ હતું કે પછી ...? કોણ વાસ્તવમાં નડતું હતું ?’ પત્નીએ કહેલી વાત ને યાદ કરી રહ્યા. ‘એક હાથે તાળી ન પડે’ ભગવાને કહેલી વાત પણ એને યાદ આવી. ‘તને જે નડે તેને આ પાણી પીવડાવતાં એ તારો થઈને રહેશે. વિરોધનો વીંટો વળી જશે. નડતર જાશે જંતર વગાડનું.’ ચંપકલાલે ગળગળા સ્વરે ભગવાનનું ત્રણ વાર નામ લીધું. પાણીમાં ત્રણ તુલસીપત્ર નાખ્યા. ને પછી ‘મને માફ કરજે, ‘મારા પ્રભુ’ - એમ બોલી, દસ ઘડીની ય રાહ જોયા વગર પોતે જ એ તુલસીદલનું જળ ગટગટાવી ગયા.

ઈ-મેઈલ - durgeshoza@yahoo.co.in

(સરનામું :- ૧, જવારામ નગર, નરસંગ ટેકરી, હીરો હોન્ડા શો-રૂમ પાછળ, ડો. ગઢવીસાહેબની નજીક, પોરબંદર ૩૬૦ ૫૭૫, ભારત)

ચંપકલાલ આજે તો બરાબરના અકળાઈ ઊઠયા. તોબા આ બધા વિરોધીઓથી ! એ હવે બરાબરના કંટાળી ગયા હતા. પોતાના કેટકેટલા વિરોધીઓ ?!! જ્યાં જૂઓ ત્યાં બસ દુશ્મનનું જ થાણું. વિરોધનું જ પીરસાતું ભાણું. વૃક્ષની સામે કોઈ દીવાલ ખડી થઈ જતા સૂરજનો પ્રકાશ મળતો બંધ થઈ જાય ને વૃક્ષ કરમાવા માંડે એવી કંઈક હાલત ચંપકલાલની હતી. એ વિચારમાં સરી પડ્યા. 'માણસ માણસમાં આંતરો. કોઈ ઝવેર, તો કોઈ કાંકરો. પણ અહીં તો બધા પોતાની આબરુના કાંકરા કરવા ટાંપીને બેઠા જ હોય ! માથે છાનાં છાણાં થાપે. પોતાને ઊભા ને ઊભા કાપે ! આડો ચાલતો મોહન, કાનાફૂસી કરતો જીતુ, ઊઠાં ભણાવતા બહુલભાઈ, પેલો અદકપાંસળી અરવિંદ, ટીકા કરતા અમૃતલાલ! આ દુનિયામાં મારું પોતાનું કહી શકાય એવું કોઈ છે જ નહિ શું ?' આવું માનતા ચંપકલાલ રોજરોજ ગાંડાઘેલા કાઢી ભગવાન સમક્ષ ચિત્ર-વિચિત્ર માંગણી મૂકતા, 'હે ભગવાન, બધા મારી પાછળ આદુ ખાઈને પડ્યા છે. મારા વિરોધમાં છે. મને તું અદ્રશ્ય થઈ જવાની ગેબી શક્તિ આપ. હું બીજને જોઈ શકું, પણ બીજ મને જોઈ ન શકે એવી શક્તિ મળી જાય તો તો! બીજનું મન જાણવાનો હુનર આપ. કાં પછી વિરોધ શમે, ને બધા મારા થઈ જાય, મારી તરફેણમાં બોલે એવું વરદાન આપ.'

બીજ બધા તો જાણે ઠીક, પણ એને ચતુરલાલ સામે ખૂબ મોટો વાંધો. બરાબરની દાઝ. આમ તો તેની હારે તુંકારે બોલવાનો સંબંધ હતો. પણ પછી એને લાગ્યું કે ચતુરલાલ એની ઉઘાડેછોગ વાટે છે. કબ્રિયા કરાવે છે ને પછી તાલ જોતો જોતો ટેસથી ભજિયાં ખાય છે. 'ઘાંચીની ઘાણી જેવો તારી જતનો ચતુરિયો, સાલો ! પહેલાં પાણી ચડાવે, પછી પાણા નાખે, ને ત્યારબાદ પાણી ફેરવી દે. ડગલે ને પગલે નડે છે. કોઈનું ઘર બળે, ને કોઈનું તાપાણું થાય.' ચંપકલાલને આજે તેની સાથે થયેલી પેલી જૂની વાતચીત યાદ આવી ગઈ, જ્યારે પોતે આપવીતી વર્ણવી ત્યારે સાંત્વના દેવાને બદલે ઊલટું તેણે તો ...!

'ચતુર, આજે તો ભારે થઈ. મારી થેલી પડી ગઈ.'

'સારું થ્યું, ચંપક. એ જ લાગની હતી એ. ભીખારી ય ન અડે એવી હતી. જે થાય તે સારા માટે.'

'શું ધૂળ સારું ? પહેલાં મારી વાત તો સાંભળ. એમાં મારું પાકીટ હતું.'

તો તો બહુ સારું. ખખડબજ બારણાં જેવું પાકીટ. હવાઈ ગયેલા ફટકડા જેવું. વાસી બિસ્કીટ જેવું. ભલું થયું ખોયું પાકીટ. સુખે ઢોલની દાંડી પીટ.'

'હવે, ઢોલવાળી. એક ધોલ દઈશ ને તો ... પૂરું સાંભળ્યા વિના શું ભર્યે જાય છે કૂતરાંની જેમ ?'

'ભર્યે જાય છે એમ કીધા પછી 'કૂતરાંની જેમ' એમ બોલવાની જરૂર નથી, ચંપક. સીધેસીધું ભસી મરને કે ?'

'જો, હું સીધેસીધો જ જતો હતો. ચાલતો હતો. મૂરખ, એ થેલીમાં પાકીટ, ને એ પાકીટમાં પૈસા હતા.'

'સારું થ્યું બચી ગયો. તારી બુદ્ધિ માટે તને બચી ભરવાનું મન થઈ ગયું. પાકીટમાં પૈસા જ હતા, રૂપિયા નહીં, એ કેટલું સારું ? સૂડીનો ઘા સોયથી ટપ્યો. પાકીટ લેનારો પણ પરતાયો હશે.'

'અરે ચતુરલાલ ! પાકીટમાં પૈસા હતા, મતલબ રૂપિયા હતા, ને એ પણ પૂરા પાંચ હજાર. ૫૦૦-૫૦૦ની ૧૦-૧૦ નોટો.'

'તો તો અતિ ઉત્તમ. આજકાલ ૫૦૦ની નકલી નોટો ખૂબ આવે છે. પકડાઈ જવાય તો નાહક દંડાવું પડે. જેલમાં ખંડાવું પડે. આ તો ભારી કામ થ્યું. તમે બધા જેલમાં જતા બર્યા એના માનમાં પાર્ટી આપો, પાર્ટી.'

ચંપકલાલ ચતુરલાલને મારવા દોડ્યા. 'પહેલાં તું પૂરી વાત તો સાંભળ. વચ્ચે ખોટા ડબકા શું માર્યા કરે છે ? પછી એવું થ્યું કે એ થેલી એક ભાઈ પાછી દેવા આવ્યા.'

'એમાં પાકીટ નહિ હોય.'

'હતું.'

'તો એમાં પૈસા ભૂલ્યો, રૂપિયા નહિ હોય.'

'હતા.'

'ચંપક, તો એનામાં બુદ્ધિ નહીં હોય. ... ને કાં તો નોટ બદલાવી લીધી હશે. અસલીને બદલે નકલી

બસ આવું જ થયા કરતું હતું. જે કે પાકીટ પાછું આપનારો ચતુરલાલનો જ જાણીતો હતો. પૈસા પાછા મળી ગયા હતા, જેની ચતુરલાલને અગાઉથી ખબર પડી ગઈ હતી; ને એટલે તે મશ્કરીના ચાળે ચડ્યા હતા. પણ ચંપકલાલે તો આ ઘટનાને વિરોધ સાથે સાંકળી લીધી હતી. ને પછી બે-ચાર એવા કિસ્સા બન્યા, જેથી એણે ચતુરલાલ સાથેનો સંબંધ કાપી નાખ્યો હતો. આ માણસ એને બહુ નડતો હતો, હેરાન કરતો હતો એવું એને લાગ્યું.

બેચ એક જ કાપડના ધંધાના વેપારી. હમણાં ચંપકલાલનો ધંધો બહુ સારો ચાલતો હતો ને ચતુરલાલનો ઠીક ઠીક. એટલે તેણે 'આવો' ધંધો આટર્યો હતો, તે પોતાની પ્રગતિને જોઈ નહોતો શકતો, એવું એ માનવા લાગ્યા. તે કોઈની સાથે વાતચીતમાં મગ્ન હોય તો એને એમ જ લાગતું કે 'આ મારી જ વાટે છે. બદબોઈ કરવાની એકેય તક છોડે તો એ ચતુરલાલ શાનો ?'

ચંપકલાલ તો દુઃખીદુઃખી થઈ ગયા. પોતાની તરફેણમાં બોલનારો ગોતવો એટલે ઘાસની ગંજમાંથી સોય શોધવા જેવું કામ. પોતે જેમની 'આરતી' ઉતારતા, એ જ લોકો એની 'બરાબરની પૂજા' કરતા હતા. ચારેબાજુ જાણે વિરોધીઓનો ઘેરો, ને એની વચ્ચે ભીંસાતા, પીસાતા એકલા અટુલા ચંપકલાલ !

ચંપકલાલની પત્નીએ ઘણીવાર સમજાવવાની કોશિશ કરી. 'એક હાથે તાળી ન પડે. પછી વિરોધ ન થાય તો શું થાય ? રોજ મરે તેને કોણ રડે ? તમે સાચા હો તો ખોટા ઉધામા મેલી દયો ને ? ને હાથીની પાછળ તો કૂતરાં ભર્યા કરે. હાથે કરીને હોળીનું નાળિયેર શું કામે બનો છો ? ગઈ તિથિ જોશી ય ન વાંચે, પણ તમે જૂનું બધું ભેંગું કરીને યાદ કરો છો ને નાહક મૂકોને વિરોધની વાતમાં પૂળો !'

પણ ચંપકલાલ જેનું નામ. એ વિરોધની વાત જ કૂટ્યા કરતા ને કપાળ કૂટ્યા કરતા. એક ગ્રંથિ ઘર કરી ગઈ હતી. મનની અંદર એક જ વિચાર ઘોળાતો હતો કે આ વિરોધ મારો પીછો નથી મૂકતો. જે એ મારો કેડો મૂકી દે તો બેડો પાર થઈ જાય. આ નડતર બંધ થઈ જાય તો જીવન જીવવા જેવું થઈ જાય. ને આજે તો એણે આખો દિવસ અજંપાભર આ વિચારની જ પ્રદક્ષિણા કર્યા કરી. આજે રાત્રે પણ એણે સૂતા પહેલાં ગેબી શક્તિ આપવા માટે ભગવાનને ખૂબ આજીજી કરી, ને પછી એ સૂઈ ગયા.

ને ભગવાન જાણે એના પર ત્રૂઠ્યા હોય એમ એના સપનામાં આવ્યા. 'વત્સ, માંગ માંગ. માંગે એ આપું. ચંપકલાલે તો મનમાં ઘૂંટાતું હતું એ જ માંગી લીધું ને ભગવાન કહે, 'મારું ત્રણ વાર નામ લઈ, કોઈનું ય ખરાબ ઈચ્છ્યા વગર ત્રણ તુલસીપત્ર પાણીમાં દસ ઘડી રાખી, પછી તે પાણી તું જેને પીવડાવીશ એ તારો થઈ જશે. તને જે નડે છે એ તારો મિત્ર થઈ જશે. વિરોધ શમી જશે. નડતર નાસી છૂટશે. પણ હા, જે એનો દુરુપયોગ કરવાની કોશિશ કરી તો આ ઔષધિ કામ નહિ કરે. ને આ પ્રયોગની સફળતા માટે બે શરત પાળવી પડશે. શરત જરા આકરી છે પણ

'પ્રભુ, વિરોધી ચીત થતો હોય તો બે તો શું, હું બાવીસ શરત પાળવા તૈયાર છું. મને જલદી કહો એ બે શરત કઈ છે ?'

'તો સાંભળ વત્સ, તું જેને આ ઔષધિ પા, એની તારે ખરા દિલથી માફી માગી, ગઈ ગુજરી ભૂલી જવાની. ને બીજી શરત એ કે તારે એને સામે ચાલીને ઘેર બોલાવી ચા-પાણી પીવડાવવાના.'

'પણ એ ચા-કોફી કશું પીતા જ ન હોય તો ?' બદલીમાં નાસ્તો ધરું તો ઉપવાસ કે બાધા હોય તો ?'

'પહેલાં તું દિલ ખોલીને એ સ્પષ્ટ કર કે તારો એને ચા-પાણી પીવડાવવાનો ઈરાદો તો છે ને ? ન ખવડાવવાની બાધા તે તો નથી લીધી ને વત્સ ?'

(અનુસંધાન પાન 27 પરે)